

UNIVERZA V NOVI GORICI
FAKULTETA ZA HUMANISTIKO

**PRIMERJALNA ANALIZA HRVAŠKIH, SLOVENSКИH IN
SRBSKIH POGLEDOV NA JUGOSLOVANSKO SKUPNOST PRED
PRVO SVETOVNO VOJNO**

DIPLOMSKO DELO

Igor Ivašković

Mentor:izr. prof. dr. Andrej Rahten

Nova Gorica, 2011

Tati

NASLOV

Primerjalna analiza hrvaških, slovenskih in srbskih pogledov na jugoslovansko skupnost pred Prvo svetovno vojno

IZVLEČEK

Analiza jugoslovanskih državnih konceptov v pričujočem delu kaže na izjemno dinamičnost jugoslovanske ideje. Stališča različnih nosilcev politične moči do jugoslovanske državne tvorbe so si nasprotovala v temeljnih geopolitičnih predpostavkah. Jugoslovanstvo je predstavljalo polje za politično tekmo. Pogoje tekmovanja so determinirala širša mednarodna politična dogajanja, ki so silila jugoslovanske politične skupine na prilagajanje svojih idej makrogeopolitičnim razmeram, pri čemer so dobro pazile na ohranjanje temeljnih predpostavk lastne narodne ideje. Na ta način so se v jugoslovanski koncept vklapljale paradigme narodnih in nacionalnih misli, ki so si prizadevale za primat v jugoslovanstvu. Dejstvo, da so ti spori onemogočili formiranje enotnega koncepta jugoslovanstva, pri katerem bi bil dosežen konsenz glede osnovnih političnih predpostavk, in sicer obsega teritorija, političnega središča, vrste oblasti in opredelitve navzven, kaže na kvalitativne in kvantitativne razsežnosti jugoslovanskih razhajanj. Upoštevajoč to dejstvo je o jugoslovanstvu, bolj kot v kontekstu označevanja nacionalnega gibanja, smiselno govoriti kot o političnem konstrukt, preko katerega se je poskušalo uveljaviti posamezne nacionalne ideje.

KLJUČNE BESEDE

Jugoslovanstvo, geopolitika, Habsburška monarhija, Srbija, Hrvaška, mednarodni odnosi, germanstvo, kroatocentrizem, velikosrbstvo, trializem, historično državno pravo

TITLE

Comparative analysis of the Croatian, Slovenian and Serbian perception of the Yugoslav community before World War I

ABSTRACT

Analysis of the Yugoslav state concepts indicates the exceptional dynamism of the Yugoslav idea. Positions of the various institutions of political power to the Yugoslav state formation were in confrontation due to difference in fundamental geopolitical assumptions. We can conclude that Yugoslavism presented political battle field for Croatian, Slovene and Serbian political parties. Terms of competition were determined by international political events that had forced the Yugoslav political groups to adapt their ideas to geopolitical aspirations of the great powers, at the same time trying to protect their national interests. Therefore, Yugoslav concepts incorporated different ethnic and national paradigms that have struggled for supremacy in Yugoslavism. The fact that these conflicts prevented the formation of a single concept, which would be achieved thru consensus regarding basic political assumptions, namely borders of Yugoslav territory, political center, type of government and clear international positioning, shows the qualitative and quantitative dimensions of the Yugoslav divergence. Considering this fact we can conclude that the Yugoslavism is a political construct, through which political powers attempted to establish the specific national ideas.

KEY WORDS

Yugoslavism, geopolitics, the Habsburg Monarchy, Serbia, Croatia, international relations, germanism, croat-centrism, greater-Serbism, trialism, historical state law

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	1
1.1 OSEBNO DOŽIVETJE PREUČEVANJA ZGODOVINE	1
1.2 PROBLEMATIKA IN PREDPOSTAVKE PREUČEVANJA.....	2
1.3 NAMEN, CILJI IN TEZE.....	4
1.4 METODOLOŠKI OKVIR	5
2 JUGOSLOVANSKE IDEOLOGIJE NA PRELOMU STOLETJA	6
2.1 FUNKCIJE JUGOSLOVANSTVA V IDEOLOGIJAH JUŽNIH SLOVANOV.....	6
2.2 INTEGRALNA FUNKCIJA.....	8
2.3 OPORA ZGODOVINSKEMU DRŽAVNEMU PRAVU	15
2.4 INSTRUMENT NARODNE SUBJEKTIVIZACIJE	25
2.5 IZHODIŠČA JUGOSLOVANSTEV	33
2.6 JUGOSLOVANSTVO V MEDNARODNEM KONTEKSTU	35
3 PREMISE JUGOSLOVANSTVA PRI JUŽNIH SLOVANIH	39
3.1 ANTIGERMANIZEM	39
3.2 KROATOCENTRIZEM	44
3.3 KATOLICIZEM.....	49
4 JUGOSLOVANSKO VPRAŠANJE V OBDOBJU ANEKSIJE	53
4.1 BELVEDERSKA GEOPOLITIKA	53
4.2 VZPON PRAVAŠKE IDEJE IN HRVAŠKE DELITVE.....	58
4.3 STRATEGIJA UVELJAVLJANJA SRBSKEGA KONCEPTA.....	61
4.4 SLOVENSKE POANEKSIJSKE IDEJE IN ZMAGOSLAVJE TRIALIZMA	68
5 SOOČANJE S TRIALIZMOM	74
5.1 SRBSKA ALTERNATIVA	74
5.2 HRVAŠKA TRIALISTIČNA (NE)SOGLASJA.....	78
5.3 BOJ PROTI TRIALIZMU BREZ SLOVENCEV IN RAZCEP V SLS.....	81
5.4 ELEMENTI TRIALISTIČNE NEURESNIČLJIVOSTI	84
6 VERIFIKACIJA TEZ	87
7 VIRI	91
8 LITERATURA	92

1 UVOD

1.1 OSEBNO DOŽIVETJE PREUČEVANJA ZGODOVINE

Študij zgodovine lahko označim kot prvovrstni privilegij, ki se po svoji privlačnosti dviguje nad vsa druga področja, katerim sem v svojih, sedaj že precej številnih študijskih letih, posvetil svoj čas. Poskušanje razumevanja dogodkov preteklosti predstavlja intelektualni izziv in je posledično užitek za vsakega, ki le izpolnjuje dva pogoja, in sicer kanček interesa in dovolj časa za potešitev lastne želje po znanju. Ravno slednje je temelj ukvarjanja z raziskovanjem zgodovine, saj je žal razumevanje preteklih dogodkov danes, verjetno bolj kot kadarkoli prej, precej nelikvidna dobrina. Pozitivnost izkušnje zgodovinskega raziskovanja je seveda pogojena z možnostjo, da si posameznik lahko privošči študij brez kakršnih koli imperativov in je edina gonilna sila za delo njegov entuziazem. Slednji pri večini izhaja iz dejstva, da je študij zgodovine najpreprostejši približek idealu večnega oz. vsaj čim daljšega življenja, saj na določen način ustvari fikcijo doživetja dogodkov preteklosti. Že po klasični Ciceronovi definiciji je zgodovina označevana z več različnimi nazivi, kot so »priča časa«, »svetloba resnice«, »življenje spomina«, »učiteljica življenja« oz. »obznaniteljica starih, preteklih časov«. Če tako razumemo zgodovino, je prenos lastnega razumevanja vzrokov in posledic zgodovinskih dogodkov še toliko bolj vznemirljivo početje, saj gre za ustvarjanje nove vrednosti ter v okviru svojih zmožnosti prispevanja svojega delčka k razsežnostim zgodovinopisja.

Pa vendar se ob tem postavlja tudi tretji dejavnik oz. predpogoj preizkušanja posameznika v zgodovinopisni znanosti. Svoboda mišljenja in izražanja družbenega individuuma je močno odvisna od družbenega konteksta, v katerem posameznik deluje. K sreči je današnje obdobje, v kolikor ga primerjamo s celotno preteklostjo človeštva, raziskovanju zgodovine precej bolj naklonjeno, saj nam poleg tehnoloških pripomočkov tudi, vsaj formalno, močnejše uveljavljanje temeljnih vrednot in človekovih pravic le omogoča višjo stopnjo svobode. Kljub temu pa se še vedno pojavljajo tudi silnice, ki s sklicevanjem na »višje« cilje, poskušajo nadzirati posameznika in njegovo delo. To se najpogosteje manifestira s fobijo revizionizma v zgodovinopisju, ki pa je, zanimivo, najbolj prisotna ravno v krajih, ki jih bremeni daljše ali krajše obdobje različnih družbeno-političnih totalitarizmov. S podrejanjem ideološkim ciljem je zgodovinopisje obsojeno na ideologizacijo, posledično pa sama dejavnost ukvarjanja z raziskovanjem zgodovine kaj kmalu postane nesmiselno početje. Do takšnih ugotovitev je prišel tudi sam Fernand Braudel, ki je aktivno sodeloval v obdobju intenzivnega procesa t.i. »podružabljenja zgodovine«, oz. opazovanja in interpretacije zgodovinskih dogodkov z različnih aspektov družbenega življenja. Njegovo stališče, da nobeno zgodovinsko raziskovanje ni končno ter da se zgodovina mora vedno znova preučevati in pisati, se je seveda navezovalo na nujno strokovnost, ki jo je poudarjal Marc Bloch, saj naj bi se le tako izognili pastem ideologizacije dela zgodovinarja. Znotraj tega lahko avtor sam določa način dela, kar posredno odraža tudi njegov odnos do zgodovinopisja kot znanstvene panoge. Iz navedenega izhaja ne le toleranca temveč potreba in

nuja po nenehnem revizionizmu v zgodovinoepisju. Pri čemer pa ni nujno, da bo revizor tudi odkril kaj novega, česar njegovi predhodniki še niso. Težko bi si namreč predstavljali, da bi se na primer v poslovnem svetu nekdo upal zoperstaviti procesu revizije, kot se to dogaja na področju zgodovinoepisja. Funkcija revizorja je namreč odkrivanje morebitnih pomanjkljivosti v navajanju dejstev in poskus systemskega odpravljanja teh slabosti. Seveda pa vsak »zgodovinski revizor« mora imeti v mislih, da bo tudi njegovo delo nekoč podvrženo vnovični reviziji, kar ga sili k čim bolj doslednem upoštevanju pravil zgodovinoepisne znanosti. Poleg tega dvom in možnost preverjanja že zapisanega vsakemu ponuja izziv za vnovičnim raziskovanjem, pri čemer pa eventualno prepovedovanje revizionizma posega v samo paradigmo zgodovinoepisnega poklica, saj potencialne zgodovinarje odvrta od ukvarjanja s to dejavnostjo z odvzemanjem smisla zgodovinoepisju. Le z dopuščanjem dvoma in vnovičnega raziskovanja torej se lahko zgodovinoepisje kot znanost oz. veda lahko razvija.

1.2 PROBLEMATIKA IN PREDPOSTAVKE PREUČEVANJA

Nepisano pravilo pravi, da določeno obdobje lahko postane predmet zgodovinske analize šele po tem, ko preteče določen čas, pri čemer se najpogosteje omenja doba osemdesetih let. To je ravno nekakšna pričakovana življenjska doba v najbolj razvitih delih sveta oz. obdobje, v katerem naj bi se umaknile premočne emocije in prepustile prostor izključno razumu. Pri izboru teme tega dela sem se le delno držal navedenega pravila, saj pričujoča zgodovinska analiza posega veliko bolj v preteklost, vendar gre istočasno za obdobje, ki je v družbeno-političnem smislu v veliki meri zaznamovalo dogajanja skozi celotno dvajseto stoletje ter tako indirektno različno vplivalo tudi na večino danes aktivnih ljudi, kateri so si posledično kot posamezniki zgradili bodisi pozitiven bodisi negativen odnos, ki je odvisen od subjektivnega spomina na povezane dogodke. Seveda se je nujno zavedati tudi prisotnosti t.i. »kolektivnega spomina«, ki razmerje do političnih dogodkov v preteklosti gradi na temelju političnih vrednot sodobnih družbenih nosilcev. Preučevanje procesa geneze in realizacije jugoslovanskih konceptov pri Hrvatih, Slovencih in Srbih ter medsebojnega odnosa variacij ideje o državni enoti južnih Slovanov skozi prizmo lastnih narodnih političnih vizij ureditve tega prostora je še danes tema številnih nesoglasij in različnih percepcij, ki v večini izhajajo iz drugačnega videnja najnovejše zgodovine in so posledica emocij, katere so vezane na zadnje dogodke, ki so zaznamovali prostor te problematike. Do tega po vsej verjetnosti prihaja že zaradi same narave družbe in njene večdimenzionalnosti, posledica česar je različno obteževanje družbenih dejavnikov oz. različne percepcije vplivnosti posameznih faktorjev na razvoj dogodkov v preteklosti, kar učinkuje z različnimi formulami »zgodovinske resnice«.¹

---

¹ V tem delu se ne bom spuščal v kvantifikacijo vplivnosti različnih dejavnikov na dogajanja v družbi in poskus razvoja matematične enačbe za pojasnjevanje zgodovine. Namen je le poudariti, da samo sklop različnih vidikov lahko da relevanten prikaz zgodovinskih dogodkov v takšni obliki kot ga tako kompleksen pojav preučevanja, kot je družba, tudi zahteva.

V politoloških raziskovanjih še vedno prevladuje preučevanje države, ki z vidika družbene organizacije predstavlja najpomembnejši politični produkt združbe, zato se pričujoče delo nanaša v prvi vrsti na idejo državne tvorbe južnih Slovanov, vendar je bilo ob tem neizogibno dotakniti se samih izvirov različnosti teh državnih idej. Ker gre ob tem za preučevanje mednarodnih odnosov, je pri začetku dela vsekakor potrebno opredeliti nekatere premise, na osnovi katerih je raziskovanje potekalo. V prvi vrsti sem pri pojasnjevanju motivov in ciljev posameznih idej izhajal iz Spykmanovega² in Morgenthauovega³ realističnega pogleda na dinamiko mednarodnih odnosov, ki bo podrobneje opredeljen skozi samo delo. Druga omejitev izhaja iz zavedanja, da koncepti jugoslovanstva od svojega rojstva pa vse do danes burijo duhove tako pri tistih, ki se poklicno ukvarjajo z znanstvenim raziskovanjem te problematike, pa tudi pri vseh ostalih ljudeh, ki so jih le-ti zajeli bodisi v pozitivnem ali negativnem smislu. Smatram, da je prav, da normativno ocenjevanje ostane v domeni vsakega individuuma. V predlaganem delu si zato nisem prilastil pravice, da bi se spuščal v polemiko, ali bi posamezen koncept bil koristen ali škodljiv za južnoslovanske narode in njihov ekonomski, kulturni in nasploh družbeni razvoj, temveč je cilj dela osvetliti genezo, razvoj in realizacijo ideje jugoslovanstva v okviru različnih strategij političnih skupin znotraj samih južnoslovanskih narodov. Izhajajoč iz omenjenega okvirja je cilj naloge razkrivanje okoliščin, ki so privedle do nastanka posameznih konceptov v obravnavanem obdobju. Pri tem je najpomembnejše analiziranje, kakšen odnos so imele posamezne politične skupine do jugoslovanstva nasploh in s kakšnimi metodami so se ideje poskušale prilagajati interesom posameznih narodov.

Osnovno opredelitev predmeta analize je potrebno dopolniti in definirati s pomočjo nekaj temeljnih parametrov. V prvi vrsti sta pomembni njegova krajevna oz. geografska in časovna razsežnost, v drugi vrsti pa je potrebno tudi dodatno zoževanje zaradi ohranjanja izvedljivosti raziskovanja. Glede na geografsko opredelitev se je preučevanje ukvarjalo s področji, katere je zajela realizirana jugoslovanska ideja po 1. svetovni vojni. Časovno je predmet analize omejen na obdobje do začetka 1. svetovne vojne. Zaradi omejitve obsega naloge je bilo potrebno storiti še en vsebinski korak pri opredelitvi predmeta preučevanja, in sicer omejiti dejavnike na tiste relevantne in tiste nekoliko manj vplivne. Med prvimi so v delu zato obravnavana stališča predvsem hrvaške, slovenske in srbske politične elite, zanemarljivo oz. le obrobno pa bošnjaške, albanske, bolgarske, črnogorske in makedonske geopolitične vizije. Znotraj omenjenih političnih elit treh narodov so bila preučevana in analizirana politična stališča tistih skupin, ki so v danem obdobju predstavljala večino prebivalcev na slovenskih, hrvaških in srbskih etničnih področjih ter skupine, ki so istočasno predstavljale najmočnejša opozicijska gibanja. Na takšen način je raziskovanje potekalo znotraj obvladljivega okvirja, ki kljub temu ostaja dovolj širok, da omogoča ugotavljanje bistvenih komponent za razvoj zgodovine v enem izmed najbolj dinamičnih kotičkov sveta.

---

² *America's strategy in world politics: the United States and the balance of power*, 2008.

³ *Politika med narodi: borba za moč in mir*, 1995.

1.3 NAMEN, CILJI IN TEZE

Motivacija za predlagano diplomsko delo je bila tako predvsem vsebinske in nekoliko manj metodološke narave. Nagib k preučevanju so posledice dilem v razvoju države, in sicer me je na najbolj splošni teoretski ravni zanimala prisotnost dejavnikov, ki spodbujajo ustvarjanje neravnovesij med mednarodnimi subjekti v mednarodnih odnosih. Pri tem se je bilo potrebno vsaj poskusiti izogniti postavljanju normativnih vprašanj, kateri interesi naj bi vodili delovanje političnih struktur. Za to je primerna predvsem pozitivna analiza, in sicer odkrivanje in razumevanje političnih vzrokov za konflikte med mednarodnimi subjekti. Po drugi strani gre za analizo poskusa uresničevanja nadnacionalnega oz. nadedetničnega koncepta ter poskus ugotovitve korelacije ustvarjanja in uresničevanja jugoslovanske ideje z (geo)politično stvarnostjo v mednarodnih odnosih.

Namen dela je s preučevanjem stališč in delovanj političnih sil na področju, ki ga je v stvarnosti zajela ideja jugoslovanstva, razumeti strateške ukrepe predvsem na tem področju živečih narodov in političnih interesnih grupacij. Pri doseganju namena tega dela je bil poudarek na treh osnovnih ciljih, in sicer:

- a) identifikacija vzrokov za genezo ideje jugoslovanstva;
- b) opredelitev premis v programih političnih strank pri Slovencih, Hrvatih in Srbih;
- c) identifikacija temeljnih političnih razhajanj pri političnih elitah treh narodov.

Z uresničevanjem navedenih ciljev bo omogočeno lažje razumevanje turbulentnih dogodkov na področju Jugovzhodne Evrope in politični pomen tega področja v začetku 20. stoletja. To bo, upam, v pomoč pri delu tistim bralcem, ki se nameravajo ukvarjati s problematiko mednarodnih odnosov na Balkanu in v Evropi, kar je tudi poslanstvo predlaganega raziskovalnega dela.

Z opredelitvijo problematike in predmeta analize je razvidno, da se je delo osredotočilo na povezave med političnimi vizijami posameznih narodov in idejami jugoslovanstva ter njeni uresnitvi v državno-pravnih tvorbah. V delovni tezi sem poskušal izpostaviti distinkcijo med različnimi koncepti jugoslovanske ideje, njihov medsebojni odnos in učinek, kar sem poskušal potrditi s preverjanjem treh podtez.

TEMELJNA TEZA: Ideja jugoslovanskega⁴ političnega okvirja je endogenega izvora, vendar so neskladja med vizijami najvplivnejših notranjih političnih gibanj vse do začetka 1. svetovne vojne ostala nerešena.

---

⁴ Najprej se je potrebno soočiti s samim pojmom jugoslovanstvo oz. »jugoslavenstvo« v hrvaškem in »jugoslovenstvo« v srbskem jeziku. Ni namreč enotne opredelitve slednjega. Kod pravi Djokić (2003:4) je jugoslovanstvo gibljev koncept, ki je bil razumljen različno v različnih časih med različnimi narodi in pri različnih vodji ter različnih socialnih skupinah. Koncept jugoslovanstva je pri njegovih zagovornikih variiral od prepričanja, da je jugoslovanstvo pravzaprav le t.i. »zasilni izhod« pri doseganju lastnih ciljev posameznega južnoslovanskega naroda ter se pri najbolj zavzetih zagovornikih razvil v ideološko prepričanje, da nekateri narodi (kateri so pravzaprav ti narodi in določanje mej te ideje ter kateri so dejavniki, na osnovi katerih naj bi se povezovali v jugoslovansko idejo, pa so med drugim tudi zaradi geopolitičnih posledic, ki jih imajo različne vizije jugoslovanstva, predmet spora pri različnih interpretih), ki pripadajo slovanskemu izvoru in se nahajajo na jugovzhodnem delu Evrope, pravzaprav tvorijo enoten narod, Jugoslovane oz. »Jugoslavene« oz. »Jugoslovene«.

I. podteza: *Jugoslovanski državni koncepti so bili prisotni pri političnih elitah vseh treh obravnavanih narodov.*

II. podteza: *Ideje jugoslovanstva so pri političnih elitah bile determinirane s političnimi motivi posameznih narodov.*

III. podteza: *Jugoslovanski koncepti so si nasprotovali v temeljnih postavkah političnega okvirja.*

1.4 METODOLOŠKI OKVIR

Delo zaradi širine teme ter časovne distance temelji na neempiričnih metodah, in sicer predvsem na preučevanju in interpretaciji v prvi vrsti sekundarnih ter nekoliko manj primarnih virih, zgodovinski analizi, opisni oz. deskriptivni metodi in sintezi.

Glede na to, da je namen dela distinkcija različnih konceptov jugoslovanstva in njihov medsebojni odnos v začetku 20. stoletja, je povsem razumljiv izbor deduktivne poti k doseganju cilja dela. Pri tem je šlo najprej za analizo podobnosti na ravni treh narodov, s pomočjo katerih sem poskušal ugotoviti osnovne značilnosti posameznih konceptov, ki so bile skupne političnim skupinam na ravni posameznega naroda. Nato pa je med temi karakteristikami bila izvedena analiza različnosti med koncepti treh narodov.

Pri opisovanju razvoja koncepta jugoslovanstva je oporo predstavljala navedena literatura, ki obravnava razvoj in subjektivizacijo narodov na jugo-vzhodu Evrope. Ker v danem primeru ne gre toliko za odkrivanje bralcu neznanih dogodkov, temveč veliko bolj za razumevanje in pojasnjevanje političnega konteksta časa, dominacija sekundarnih virov ne predstavlja pomembnejše ovire za delo. Pri zgodovinski analizi stališč in delovanja političnih sil med Hrvati, Slovenci in Srbi sem se poskušal izogniti normativnim ugotovitvam, obenem pa kljub večinoma pozitivističnemu vzročno-posledičnemu modelu, le ta zaradi kompleksnosti in družboslovne narave problematike ni omejena na matematično dokazovanje. S pomočjo primerjalne oz. komparativne analize sem poskušal ugotoviti strategije političnih strank ter njihovo spreminjanje v povezavi s stanjem v mednarodni skupnosti. Sklep je rezultat sinteze ugotovitev.

Na koncu je potrebno omeniti širino problematike, vendar pa je to splošen problem znanstvenih raziskav na področju kompleksnih družbenih razmerij, ki ne potekajo vedno povsem racionalno, kar zagotovo velja tudi za mednarodne odnose.

2 JUGOSLOVANSKE IDEOLOGIJE NA PRELOMU STOLETJA

2.1 FUNKCIJE JUGOSLOVANSTVA V IDEOLOGIJAH JUŽNIH SLOVANOV

Fenomen nacije in nacionalnosti se v večini primerov veže v kontekst političnega dogajanja oz. najvišjega političnega stvarstva neke družbene skupine; nacionalnega državnopravnega subjekta. Po drugi strani je doseganje subjektivizacije skupnosti kot naroda v prvi vrsti odvisno od uresničevanja določenih kulturnih posebnosti, ki implicira afirmacijo naroda navznoter, med samo skupino. Šele v naslednji fazi narodne subjektivizacije prihaja do večanja vloge političnih faktorjev, ki so odločilnega pomena za afirmacijo naroda navzven, med drugimi narodi. To se lahko, kot rečeno, konča z doseganjem mednarodnega priznavanja pravice na lasten mednarodnopravni državni subjekt, ni pa to nujno, saj določeni narodi pristajajo na življenje v večnacionalnih državah, kjer so navzven zastopani enotno z drugimi. V tej drugi fazi znotraj političnih meril veliko pomembnost predstavljajo zgodovinski elementi narodnosti, ki kažejo na določen poseben zgodovinski razvoj neke skupnosti, v katerem naj bi se le-ta oblikovala dovolj specifično, da ima lahko status naroda. Pri tem največjo vrednost predstavljajo instituti, v okviru katerih se širi narodna zavest. V primerih, ko narod doseže emancipacijo tudi na državno-pravni ravni, gre dejansko za teritorialno subjektivizacijo oz. opredeljevanje področja, na katerem ima narod suverenost, ki s tem postane nacija. Če je slednja konstatacija dosegla priznanje med večino, pa je fenomen samega procesa ustvarjanja narodov še vedno predmet številnih razprav.

Najbolj pereča vprašanja, pri katerih si mnenja nasprotujejo, so dileme, kaj pravzaprav narod kot pojem vključuje, kako nastane in predvsem zakaj nastane. Primer drugačne percepcije glede slednjega vprašanja sta izražali mnenji Erica Hobsbawma in Anthonyja Smitha. Medtem ko je prvi trdil, da lahko intelektualna elita ustvari narod, je slednji to v svojih delih poskušal ovreči. Podobno kot Hobsbawm trdita tudi Djokić in Rusinow⁵ in se opirata na češkega zgodovinarja Miroslava Hrocha, ki ustvarjanje začetnih ali malih narodov opredeljuje skozi tri faze. V prvi fazi naj bi šlo za t.i. prebujanje intelektualnih elit, ki se združujejo okoli skupnega jezika, kulture in skupne zgodovine. V drugi stopnji pa naj bi šlo za prenašanje zavesti o narodni pripadnosti na nižje sloje s strani strank, ki se oblikujejo okoli intelektualnih elit. Šele v tretji fazi pa naj bi se pa Hrochu oblikovala množična gibanja, ko intelektualne elite, ki medtem formirajo stranke, dobijo podporo med ljudstvom. Pri opredeljevanju kulturnih elementov, kateri so potrebni za določanje naroda in s samim tem za politično subjektivizacijo navzven, ravno tako prihaja do nekaterih razhajanj, ki so posledica posebnosti razvoja vsakega posameznega naroda pa tudi določenih ideoloških prepričanj. Tako so po mnenju enega izmed najbolj vplivnih svetovnih voditeljev 20. stoletja, Josipu Visarijonoviću Stalinu, ključna merila za doseganje statusa naroda skupni teritorij, ekonomsko

---

⁵ V Djokić, 2003.

življenje, jezik, psihološki ustroj in določene druge kulturne posebnosti.⁶ Pri tem lahko hitro opazimo izostanek religije, ki je pri formiranju in ohranjanju narodne zavesti v določenih primerih odigrala ključno vlogo. Najbolj izrazit primer je vsekakor fenomen židovstva, ki je uspelo ohranjati narodno pripadnost med pripadniki te religije, ne glede na močno drugačna okolja, v katerih so deli tega ljudstva živeli. Po drugi strani omenjeno Stalinovo opredeljevanje nujnih faktorjev, ki določajo narod, omenja teritorij. Kot rečeno pa izostanek teritorialne subjektivizacije ne pomeni nujno tudi izostanek narodne posebnosti in ne preprečuje nujno ohranjanje narodne zavesti. Tipičen primer je, poleg omenjenih Židov v predizraelskem obdobju, tudi fenomen Romov, ki kljub izostanku teritorialne opredelitve, ohranjajo dovolj posebnosti, da jih mnogi smatrajo za narod. Iz omenjenega lahko sklepamo, da proces narodne subjektivizacije nima ostrih proceduralnih pravil, žarišča narodne zavesti pa se med narodi razlikujejo, kar vpliva tudi na intenziteto poudarjanja posameznih faktorjev pri njihovem oblikovanju.

Razumevanje problematike formiranja narodov nam omogoča lažje proučevanje bistva tega dela, in sicer pojava jugoslovanstva. Jugoslovanstvo je namreč nenehno prihajalo v stik z narodnimi in nacionalnimi koncepti ter se z njimi prepletalo ali konfrontiralo. Področje južnoslovanskih narodov je namreč v mnogem determiniral stik in mešanje treh tradicij in kultur, in sicer zahodnega katolištva, vzhodnega pravoslavlja in sunitskega islama.⁷ Nekateri avtorji, na primer Samuel Huntington, so ravno v tem videli osnovni vzrok za številne konflikte na tem področju, kjer se stikajo narodne entitete, ter kjer je zaradi pestre dinamike zgodovinskega dogajanja bilo tudi področje narodne subjektivizacije nato pa tudi teritorialne oz. politično-ekonomske emancipacije.⁸ V tem delu sicer ne bo poudarek na preverjanju te teze, temveč bo vsaj v prvem delu cilj odkriti elemente geneze ideje jugoslovanstva in identificirati ključne oporne točke, na katerih je ideja pri treh obravnavanih narodih slonela. Južnim Slovanom so namreč mnogi celo napovedovali prihodnost, v kateri bodo izgubili svojo identiteto, bodisi da se bodo asimilirali v Madžare, bodisi da se bodo germanizirali, če ne bodo kreirali poseben jugoslovanski narod, ki bo nekakšen hibrid narodov na tem področju. Pa vendar se z današnje perspektive zdi, da do tega ni nikoli prišlo, saj je oblikovanje posebnih narodov, pri Srbih in Hrvatih tudi posebnih nacij, prehitelo proces oblikovanja skupne identitete. Ob tem skozi lastno oblikovanje očitno ni prevladal vzporedni način, pri katerem bi se uspelo formirati skupno jugoslovansko identiteto, kljub državno-pravni emancipaciji jugoslovanske tvorbe. Odkrivanje dela vzrokov, ki so do tega privedli, je namen tega dela, v katerem bom skozi strnjen prikaz razvoja ideje jugoslovanstva pred procesom prve državno-pravne emancipacije poskušal identificirati pomen jugoslovanske ideje za nosilce narodnih konceptov pri Hrvatih, Slovencih in Srbih ter njeno vključevanje v razvojne poti oblikovanja omenjenih narodov.

---

⁶ Banac, 1988: 31.

⁷ Pri tem je vsekakor potrebno biti pozoren na izpostavitve religijskih označb, kar prepogosto privede do napačne redukcije različnih širših kulturnih posebnosti zgolj na element religije.

⁸ Huntington, 2005.

2.2 INTEGRALNA FUNKCIJA

Prvotna srbska država je bila precej oddaljena od Donave, vendar se je s preseljevanjem pomikala proti severu, svoj največji obseg pa dosegla v času cesarja Stefana Dušana (1331-1355), ko je vključevala teritorij od Donave do Etolije v smeri sever-jug in od Drine do Trakije v smeri vzhod-zahod. Svojo državnost je izgubila s prodorom Osmanskega cesarstva, katerega notranja ureditev je pomembno zaznamovala razvoj srbskega nacionalnega telesa. Na izpraznjene obmejne prostore na zahodu so se namreč pospešeno naseljevali Vlahi.⁹ Ker so izvorno bili s področij, katera so pripadala nekdanjemu Bizantinskemu cesarstvu, so v večini bili tudi pravoslavne veroizpovedi, kar jih je s prihodom Osmanov pripeljalo pod vpliv Srbske pravoslavne cerkve s središčem v Pečkem patrijarhatu, ki je bil leta 1557 ustanovljen s pomočjo Mehmeda paše Sokolovića. Pri opredeljevanju narave odnosa med Osmani in SPC je vsekakor pomembno dejstvo, da je prvi patrijarh Makarije Sokolović bil bližnji sorodnik¹⁰ Mehmeda paše, ki je sicer izviral iz pravoslavne družine, a ostvaril izjemno kariero v osmanski vojski in diplomaciji. Osmani so s t.i. miletskim sistemom omogočali precejšnjo avtonomijo narodom znotraj cesarstva, religiozne institucije pa so prevzele tudi del posvetnih oblasti. Tako so srbski duhovni voditelji oz. patrijarhi poleg duhovne imeli tudi večino tistih institutov oblasti, ki so jih imeli vladarji v srednjeveški Srbiji. Z osnutkom patrijarhata v Peči, ki je dobil jurisdikcijo nad celotnim pravoslavnim prebivalstvom vse do mesta Senj, je srbski element močno vstopil v kraje, v katerih prej ni bil prisoten. Na tak način je¹¹ s časom večina nomadskih Vlahov povsem »pretopljen« v Srbe,¹² precej manjši del, večinoma tisti, ki so bili podrejeni katoliškemu gospodarjem, pa je prevzel katolištvo in se s časom asimiliriral v Hrvate. Osmanska vrhovna oblast je torej paradoksalno celo omogočila srbsko nacionalno ekspanzijo, čeprav si jo bo srbska zgodovina zapomnila kot okupatorja, Srbijo pa kot dejavnik, ki je »stoletja žrtvovala, da bi preprečila turškim hordam invazijo v Zahodno Evropo«.¹³ Položaj SPC seveda ni bil vedno enak. Močno se je poslabšal konec 17. stoletja v obdobju t.i. »Dunajske vojne«, ki je trajala od 1683 do 1699, na kar je sledil val izselitev pravoslavnega prebivalstva v tedanjo južno Ogrsko, habsburški dvor pa jim je omogočil delno avtonomijo in ustanovitev središča v Sremskih Karlovcih.¹⁴ To je označilo začetek številčnejšega prehajanja Vlahov, takrat že poslovanjenih, vendar ne še s povsem ukoreninjeno srbsko identiteto, na avstrijsko stran, s čimer so postali bojevniki zoper Osmansko cesarstvo. Dokončni nacionalno-politični prehod tega pretežno nomadskega ljudstva, romanskega izvora in tudi različnih etničnih skupin v Srbe se je zgodil v času nacionalnega prebujanja v

---

⁹ Slednji so bili smatrani za staroselce, ki so poseljevali Balkan še pred prihodom Slovanov in so bili v večini romanizirani. Nato so s prihodom Slovanov prevzeli elemente njihove kulture ter so se od slovanskih plemen razlikovali kvečjemu po nomadskem načinu življenja. Le v Romuniji so Vlahi uspeli asimilirati Slované, ki so v popolnosti sprejeli romanske elemente.

¹⁰ Po nekaterih zapisih naj bi bila bratranca, po drugih pa celo brata.

¹¹ Čeprav so določeno obdobje veljale celo prepovedi glede porok med Srbi in Vlahi (Čirković, 1997: 182).

¹² Bakić, 2004: 61 in Pilar, 1990: 183-189.

¹³ Stanoyevich, 1918: 139.

¹⁴ Banac, 1988: 71-72.

postrevolucionarnem obdobju v začetku 19. stoletja.¹⁵ Tako je čas turškega osvajanja zaznamoval spremembe v demografski strukturi ne le Bosne in Hercegovine, temveč tudi precejšnjega dela današnje Hrvaške in tudi Slovenije, natančneje Bele krajine, kar bo imelo pomembne implikacije na razvoj in odnos do jugoslovanske ideje v 19. in 20. stoletju.

Podobno demografsko spremembo je turški imperij povzročil tudi na drugem področju, ki ravno tako še danes, podobno kot Bosna in Hercegovina, predstavlja gordijski voz pri razreševanju narodne problematike. Podoben položaj kot bosanski muslimani so s prevzetjem islama v Osmanskem cesarstvu dobili tudi Albanci. Slednji so se sicer najprej močno uprli turškemu osvajanju, a so bili pred močnejšim nasprotnikom nemočni. Prevzem islama jim je omogočil naseljevanje opustelih področij, s katerih so odhajali Srbi, predvsem v 17. in 18. stoletju, ko se je njihov status znotraj imperija poslabšal. Z osmanskim osvajanjem Srbije je prišlo do prvega večjega srbskega vala preseljevanja preko Donave. Še večji je sledil, ko so habsburški vojaki v 17. stoletju prodrli daleč na Balkan in so krščanske Srbe spodbudili na upor proti Turkom. Ker do popolne zmage nad Turki ni prišlo, so se številni Srbi zaradi strahu pred maščevanjem preselili na sever in zahod, predvsem na področje današnje Vojvodine. Muslimansko prebivalstvo je tako poselilo predvsem Kosovo, Metohijo in zahodni del Makedonije, kar so še danes pretežno albanska področja. Nasprotno od zahodne meje turškega cesarstva, kjer se je pravoslavni element okrepil, se je torej delež srbskega prebivalstva na omenjenih področjih dramatično zmanjšal.

Srbija je v 19. stoletju pri doseganju lastnih nacionalnih ciljev gradila mednarodni položaj, pri katerem je pogosto nihala med vzhodom in zahodom. Na eni strani Osmansko cesarstvo na drugi pa habsburška monarhija je srbsko diplomacijo razumljivo vodilo k iskanju strateških partnerstev bodisi z Rusijo ali s Francijo. Leta 1804 je tako srbski episkop iz Novega Sada Jovan Jovanović predlagal srbsko-bolgarsko državo, ki bi vključevala tudi Bosno, dele današnje Romunije in Moldavije ter ostala ozemlja, ki so še bila pod osmansko nadvlado. Podobne ideje so prihajale tudi iz krogov nekaterih habsburških Srbov, ki so zahtevali ruski protektorat nad razširjenim srbsko-bolgarskim cesarstvom. Kot antipod ruskemu pokroviteljstvu pa so se v 19. stoletju že pojavljale tudi ideje francoskega sponzorstva ekspanzije. V razmerah Napoleonove moči so zopet habsburški Srbi, točneje Sava Tekelija, leta 1803 predlagali Francozom, naj se njihova osvojena ozemlja na jugoslovanskem področju združijo v eno ilirsko državo, ki bi pripomogla k osvobajanju Srbije. Tekelija je tudi dve leti pozneje predlagal samemu Francu I., naj Habsburžani težijo k povezovanju vseh Nemcev, južni Slovani pa naj bodo prepuščeni vodstvu Srbije, ki bi poleg tega lahko pridobila še področja Albancev in Bolgarov.¹⁶

Notranjih nacionalnih sporov v srbski državi, ki ni vključevala niti Kosova niti Makedonije ter Sandžaka, ni bilo. Med drugim je to spodbudilo samozavest nacionalne misli in ustvarilo njen ekspanzionistični karakter. Okoliščine, v katerih je srbski narod vse bolj krepil lastno oblast v 19. stoletju, je determiniralo politično kulturo tudi v neodvisni Srbiji od leta 1878 dalje. Večina političnih dosežkov je bilo namreč uresničenih s silo. Leta 1804 je prišlo do prve srbske vstaje

---

¹⁵ Podobno v Pilar, 1990: 321.

¹⁶ Podrobno v Banac, 1988: 86-87.

vodene z Đorđom Petrovićem Karađorđem, ki je trajala vse do leta 1813. Srbi so ob pomoči ruskih vojakov poskušali poraziti turške sile, a je v tistem času ravno prišlo do Napoleonovega pohoda na Rusijo, kar je Ruse primoralo na umik, s čimer je bilo olajšano delo osmanski vojski pri ponovnem zavzetju Beograda in vzpostavitvi organizacije, kakršna je bila tudi pred vstajo. To stanje se ni dolgo obdržalo, saj je že leta 1815 prišlo do druge vstaje, v kateri je Srbe tokrat vodil Miloš Obrenović. Čeprav boji niso bili niti tako dolgi niti tako intenzivni kot v prvi srbski vstaji, so Srbi s pomočjo ruske diplomacije dosegli določeno avtonomijo, ki jim je omogočala samoupravni status tako na ekonomskem kot tudi širšem kulturnem področju. Podobno so si tudi Srbi znotraj habsburške monarhije svojo avtonomijo priborili zahvaljujoči boju proti madžarski revoluciji, po kateri so z ustanovitvijo Srbske Vojvodine v obdobju 1848-1860 dobili višjo stopnjo avtonomije.

Srbska nacionalna ideja je bila formalizirana v dokumentu Načertanije, ki jih je leta 1844 sestavil Ilija Grašanin (1812-1874). Slednji je bil sredi 19. stoletja eden izmed najbolj izpostavljenih srbskih politikov. Nekaj časa je bil notranji, kratko pa tudi zunanji minister. V svojem zunanjepolitičnem delovanju je ohranjal konstanto naslanjanja na Francijo. Načertanije, sicer v celoti prvič objavljene šele leta 1906, je temeljni geopolitični dokument srbske politike, katerega je nacionalno usmerjena srbska diplomacija imela za strateški načrt srbskega naroda. Pod vplivom francosko-britanske vizije evropske ureditve je Čeh František Zach¹⁷ predstavil Plan slovanske politike Srbije, po katerem naj bi Srbija bila center, iz katerega bi se začelo osvobajanje vseh južnih Slovanom, predvsem Bolgarov in Hrvatov. Zaradi očitnega sesuvanja Osmanskega cesarstva so zahodne sile želele preprečiti delitev tega prostora med Rusijo in Avstrijo. V tem načrtu je bila jugoslovanska enota neodvisna ter tako nekakšna tamponska cona med obema silama. Le eno leto za tem je nastal Grašaninov dokument, ki je vseboval praktično več kot 90% Zachovega teksta, le s to razliko, da je povsod, kjer je bil omenjen pridevnik »jugoslovanska«, uporabil pridevnik »srbska«. Tako nastal dokument je predstavljal program zunanje in nacionalne politike Srbije, ki je jugoslovansko idejo vezala na idejo združevanja vseh Srbov v eno državo. Takšen, le malo popravljen dokument, je obsegal Kneževino Srbijo v središču, Bosno, Hercegovino, Makedonijo in Črno Goro, severni del Albanije in dele Hrvaške. Hrvate, enako kot Makedonce, Grašanin niti ni opredelil kot poseben narod, temveč kot pleme Srbov, ki govori isti jezik, ki pa se ga piše z dvema različnima pisavama. Neizvirnosti pri sestavi Načertanij navkljub Grašaninu vsekakor ne gre očitati nesistematičnosti pri projektu srbske emancipacije. Prizadeval si je namreč v prvi vrsti vzpostaviti sistem zavezništva, ki bi podprlo srbsko vstajo proti Osmanskemu cesarstvu. Pri tem je bila pomembna tako naklonjenost velikih sil kot tudi bližnje srbske okolice. Najhitreje je razumljivo uspel pridobiti Črno Goro in Grčijo, katerih interesi so se v veliki meri prekrivali s srbskimi. Vendar pa je malo manjkalo, da bi splet okoliščin privedel tudi številne Hrvate v kontekst Grašaninovega

---

¹⁷ Z geopolitičnega vidika je predvsem potrebno analizirati okoliščine nastanka tega dokumenta. Zelo pomembno je namreč, da je pri kreaciji Načertanij bistven vpliv imela poljska emigracija, ki ji leta 1830 ni uspelo izvesti upora proti Rusiji. Ta skupina je imela veliko podporo tako v Veliki Britaniji kot Franciji, zato je svoje centre ustvarila v Parizu in Londonu. Skupina se je seveda zavzemala za osvobajanje Poljske izpod ruske in avstrijske (nemške) dominacije. Del te emigracije je bil tudi Zach, ki je v Srbijo kot posebni odposlanec prispel leta 1843.

načrta.¹⁸ Hrvaška podpora bi bila namreč izrednega pomena pri vstaji v Bosni in Hercegovini. Ugodno je, z vidika srbske politične elite, učinkoval poraz monarhije od Prusije leta 1866, kar je privedlo do večjega prizadevanja Strossmayerjevega kroga za sporazum s Srbi. Slednji so namreč po tem bili vnovič prepuščeni močnejšemu madžarskemu nacionalnemu pritisku, ki je prisilil krog hrvaških intelektualcev tudi v razmišljanje o jugoslovanski federaciji izven Habsburške monarhije, katere osnova bi bil seveda hrvaško-srbski sporazum. Protiturška komponenta pri srbskih vladarjih je bil še en element, ki je ugodno vplival na spodbujanje (krščanskega) jugoslovanskega zavezništva. Vendar to le ni bilo dovolj za prebroditev hrvaško-srbskih nasprotij. Neskladje se je pokazalo že v letu 1875, ko je prišlo do protiosmanskega upora v Bosni in Hercegovini. Številni Hrvati so namreč kljub protiturškemu razpoloženju opustili podporo upornikom, ko so videli, da v tem gibanju raste želja za združitev s Srbijo.

Ambicije Srbije po BIH so bile umirjene z Berlinskim kongresom, ki je Srbiji in Črni Gori priznal neodvisnost. S tem je bilo vsaj za časa Obrenovičev zamrznjena nevarnost srbskih pretenzij po širitvi na zahod. Svojo energijo so zato usmerili v borbo zoper idejo ustvarjanja velike bolgarske države, ki bi obsegala jabolko spora - Makedonijo. Srbija se je v tem času znašla v vlogi strateškega partnerja Dunaja oz. centralne Evrope, medtem ko se je na njeni listi sovražnikov pojavila bolgarska pokroviteljica Rusija. Dokončna uresničitev neodvisnosti po Berlinskem kongresu je bila v Srbiji percipirana le kot začetek uresničevanja srbskega cesarstva, katerega ideja je do takrat že bila močno vcepljena v družbene nosilce srbskega naroda. Dejstvo, da je precejšen delež Srbov ostal izven meja matične domovine, je nalagalo postavljanje ekspanzionističnih nacionalnih ciljev oz. njihovo legitimacijo. Vzporedno se je razvijal tudi drugi element, ki je zaznamoval bistvo velikosrbske ideje, in sicer zanikanje etničnih posebnosti in takrat že izoblikovanih posebnih identitet. V prvi vrsti je šlo za Makedonce in Muslimane v Bosni ter deloma tudi za Črnogorce. V tem kontekstu je nastala tudi teorija Vuka Stefanovića Karadžića (1787-1864), ki je določanje ekspanzionističnih ciljev, pojasnjevala z naravnim pravom, po katerem se Srbi iz Osmanskega in habsburškega cesarstva znova morajo zbrati pod srbsko oblastjo. V Srbiji namreč ideja ilirizma, ob izjemi kroga zbranega okrog novosadskega časopisa Bačka Vila, ni bila sprejeta. V času krepitve srbskega nacionalizma so mnogi celo sovražno nastopali do Gajeve ideje, saj naj bi bilo ilirstvo le sredstvo za izničenje srbstva. Med najmočnejšimi nasprotniki ilirizma je bil zagotovo Teodor Pavlović (1804-1854), ki je prvič meje srbstva premaknil na vse južne Slované, ki govorijo s štokavskim narečjem, ne le tiste pravoslavne veroizpovedi.¹⁹ Razvoj te teorije je nadaljeval Karadžić kot glavni srbski jezikovni reformator, ki je uspel ponarodeti srbski jezik in nadzor nad njegovim razvojem odvzeti konservativni struji srbskega meščanstva iz habsburške monarhije. Njegovo povezovanje nacionalnosti in jezika je pravzaprav izhajalo iz nekaterih površnih preučevanj tujih zgodovinarjev. Nемеc August Ludwig von Schlözer (1735-1809) je namreč južnoslovanske jezike razdelil na hrvaški, bosanski, dalmatinski in ilirski, pri čemer je slednjega poimenoval »ilirski ali srbski«.²⁰ Podobnemu tolmačenju so se pridružili tudi

---

¹⁸ Podobno v Lampe, 2000: 60.

¹⁹ Banac, 1988: 84.

²⁰ Banac, 1988: 85.

nekateri drugi slavisti, med katerimi je bil tudi Slovenec Jernej Kopitar, kateri je Schlözerjevo delitev dopolnil s trditvijo, da je hrvaški jezik (ki je bil v Schlözerjevem predvsem kajkavski) omejen le na področje čakavskega, torej Istre, del jadranske obale in večine otokov. S to izključitvijo zgodovinske, kulturne in čustvene komponente je bilo v srbski nacionalni ideologiji hrvaško področje zreducirano na ozek obmorski pas, s čimer je ideja o vsesrbski državi preseгла težave nejasne etnične razmejitve med slovanskimi narodi tako v turškem kot habsburškem imperiju, saj jih je enostavno vse označila za Srbe. Slednjim je bilo le še potrebno ponovno vcepiti zavest, katero jim je odvzela dolgotrajna vladavina Osmanov in Habsburgov.

Interes srbske politike na zahodu ni izključeval juga kot primarnega področja ekspanzije. Po letu 1878 se je ob začasni nerealnosti priključevanja Bosne in Hercegovine Srbija tudi na jezikovnem področju nekoliko odmaknila od poenotenja jezika s Slovani onkraj Drine. Kot jezični temelj se je namreč vse bolj poudarjalo ekavsko narečje, ki izvira iz jezika prevladujočega v Šumadiji in delih Vojvodine, nasprotno od vzhodno-hercegovskega ijekavskega narečja, ki ga je Karadžić izbral kot osnovo za knjižni jezik. S tem se je Srbija jezikovno približala področju Makedonije, ki je konec 19. stoletja identificirano kot primarna smer srbske širitve. V skladu s tem se je v zadnji četrtini stoletja Srbija močno distancirala od Bolgarov, kar je kulminiralo z vojno na Slivnici 1885. S tem se Srbija vnovič nekoliko oddalji od Rusije in ostane za določen čas primorana na iskanje zahodnih zavezništev.

V času Obrenovičev je bila avstro-ogrška diplomacija v določeni prednosti pred Francijo. Tudi v kraljevi družini so se namreč zavedali, da je za politično-gospodarsko preživetje Srbije potrebno zavezništvo s centralno-evropskimi silami. Srbija se namreč tudi po rešitvi izpod turške nadoblasti gospodarsko ni bistveno opomogla ter je relativno začela še bolj zaostajati za državami, v katerih so za seboj imeli že nekaj faz industrijske revolucije. Avstro-Ogrska je bila v tistem trenutku ekonomsko šibki Srbiji, katere družba je v določenih elementih še povsem fevdalna, glavni gospodarski partner. Zato se kljub krogu Avstro-Ogrski nenaklonjenih vojaških poveljnikov Srbija v odkrite spore, ki bi lahko pripeljali do oboroženega spopada, ni želela spuščati. Te okoliščine so se spremenile leta 1903, ki je prineslo geostrateško zelo pomemben obrat v srbski politiki. V juniju (oz. maju po pravoslavnem koledarju) je namreč v državnem udaru umorjen srbski kralj Aleksandar Obrenović.²¹ S tem se je končalo obdobje srbske lojalnosti habsburški dinastiji.²² Srbija pod vodstvom Petra I. Karađorđevića je tako znova postala nevaren pretendent na zahodna ozemlja velikosrbskega načrta.

Srbijo je v 19. stoletju zaznamoval močan demografski razvoj, saj se je njeno prebivalstvo povečalo na 2,5 milijona. Le v obdobju 25-ih let med 1834 in 1859 se je število podvojilo, s čimer je Srbija vse bolj postajala tudi naravno-demografsko središče južnih Slovanov.²³ Še vedno pa je Srbija komparativno z južnoslovanskimi deli Avstro-ogrške zaostajala glede deleža meščanskega

---

²¹ Prevrata na srbskem dvoru je potekal v organizaciji častnikov srbske vojske, kateri so delovali v okviru velikosrbske organizacije »Ujedinjenje ili smrt«, katero je posebljal Dragutin Dimitrijević (1876-1917).

²² Indikativno je, da so Karađorđevićem v 19. stoletju zavetišče in šolanje nudili Francija in Rusija, poleg tega pa so prebivali tudi v Črni Gori pri Obrenovičem nenaklonjenih plemiških družinah (več v Sajovic, 2006).

²³ Bakić, 2004: 92.

prebivalstva.²⁴ Posledično so vlogo intelektualne elite in vodij nacionalnega razvoja pogosto bili ravno habsburški Srbi. Kljub temu se je Beograd, ki je pravzaprav predstavljal stičišče Srbov iz in izven Srbije, tudi ob manjši industrijski razvitosti, hitro razvil v upravno-izobraževalni center, ki je podobno kot Zagreb na hrvaški strani, privlačil številne študente tudi s področij Črne Gore, Bosne in Hercegovine.

Najmočnejša srbska politična skupina je na prelomu stoletja bila Narodna radikalna stranka, ki je bila ustanovljena leta 1880. Njena politična dejavnost v predvojnem obdobju je bila močno vezana na vodjo stranke Nikolo Pašića, sicer gradbenega inženirja po izobrazbi, ki je kljub pogostemu izpostavljanju njegovih političnih veščin s strani njegovih nasprotnikov, uspešno manevriral in vzdrževal politično podporo tako v liberalnih krogih naprednejšega meščanstva kot tudi pri širših slojih srbskega prebivalstva, ki je v tistem času v veliki večini še vedno bilo kmečko. Pri sprva agrarno-socialno usmerjenih ustanoviteljih radikalne stranke je le prevladal politični cilj združevanja vseh Srbov nad vsemi drugimi mladostniškimi ideološkimi prepričanji.²⁵ Svojo notranjo in zunanjepolitično usmeritev radikali niso skrivali, navajanje „osvoboditve in združitve celotnega srbstva“ je bila namreč stalnica vseh programskih dokumentov stranke. Njene radikalne postavke v začetnem obdobju strankinega življenja so sicer njene predstavnike postavile pod močan pritisk v Obrenovičevem režimu. Sam Pašić je tako že leta 1883 bil obsojen celo na smrt,²⁶ vendar se je tako pri njem kot pri drugih radikalnih politikih odstopilo od izvršitev tako skrajnih kazni in so se le-ti že pred prihodom Karađorđevićev, kljub nenehnim obtožbam za konspirativnost zoper kralja, uspeli vključiti v politično življenje na visokih funkcijah. Vsekakor je bila NRS čvrsta podpornica spremembe na srbskem prestolu, vendar je večina vodena s Pašićem bila nenaklonjena radikalizmu, ki ga je zastopala vojaška struja, katera je vodila državni udar ter na surov način odstranila dotedanega kralja.

V kontekstu srbsko-hrvaških odnosov je srbska manjšina na Hrvaškem odigrala ključno vlogo pri determiniranju tekmovalnega odnosa med Srbi in Hrvati. Strinjamo se lahko z navedbo Brubakerja,²⁷ da je na ta odnos potrebno gledati z aspekta razmerij v trikotniku nacionalizirajoča država (Hrvaška) – narodna manjšina v tej državi (hrvaški Srbi) – čezmejna matica te manjšine (Srbija). Srbi na Hrvaškem so, kot konstatira Bakic²⁸ imeli vse od leta 1848 vlogo destruktivnega elementa pri procesu politično-teritorialne emancipacije Hrvatov znotraj habsburške monarhije. Svoje pristajanje na hrvaške nacionalne zahteve so pogojevali s podobnim hrvaško-srbskim razmerjem na nivoju Hrvaške, kot ga je ta zahtevala na ravni skupne monarhije. Pri tem jim je močno pogajalsko izhodišče omogočala matica Srbija, ki je vedno predstavljala zatočišče hrvaških Srbov, ter pri večini niti ni bila percipirana kot alternativa, temveč kot temeljna vizija njihove prihodnosti. Takšno stanje je bilo podpirano seveda tudi iz same Srbije, ki je v sebi videla vlogo srbskega

---

²⁴ Tega je bilo le 14%, medtem ko je ta delež na Hrvaškem in v Slavoniji dosegel 21% leta 1910, že trideset let prej pa je bil 16% (Lampe, 2000: 56, 72-73).

²⁵ Pašić naj bi se evropskih socialistov odrekel v 70-ih letih 19. stoletja ravno zaradi njihove zavrnitve finančne podpore vstaje v Bosni in Hercegovini (Stanković, 1984: 19).

²⁶ Banac, 1988: 151.

²⁷ 1996: 6.

²⁸ 2004: 87-88.

Piemonta, zgledujoč se po procesih italijanskega pa tudi nemškega integriranja. Diskurz o konceptih jugoslovanstva na srbsko-hrvaški relaciji je bil zato determiniran z odnosi na omenjenih treh relacijah, razmerje moči v triangu pa se je pogosto preslikal na odnos posameznih političnih skupin do konceptov jugoslovanstva. Slednje je tako predstavljalo le igrišče, ki je preraščalo v politično bojno polje, na katerem so tekmovali nacionalni koncepti Srbov in Hrvatov, sredstvo tekmovanja pa so predstavljali hrvaški Srbi. Ta tekmovalni odnos je pogosto prehajal tudi v povsem izključujoč diskurz, v katerem se je poskušalo utemeljiti razloge bodisi za prevlado enega ali drugega koncepta. Odnos je orisal Nikola Stojanović (1880-1964) v svojem odmevnem članku »Do istrage vaše ili naše«,²⁹ ki je izšel v časopisu *Srbobran* v Zagrebu avgusta leta 1902. Interesantna je interpretacija Stojanovića, sicer pravnika in politika iz Mostarja, ki je svoje celotno politično delovanje pred 1. svetovno vojno posvetil borbi proti habsburški monarhiji, v času vojne pa se je vključil v delo Jugoslovanskega odbora. Razliko med hrvatstvom in srbstvom je poistovetil z razliko v ideološki usmeritvi. Medtem ko naj bi bilo slednje napredno in liberalno, naj bi hrvatstvo predstavljalo nazadnjaško klerikalno idejo ter bi poleg številčne dominacije, geografske razporejenosti in neenotnosti hrvaških ideologov v 19. stoletju, ki niso uspeli izgraditi kolektivne zavesti pri Hrvatih, že zaradi same »opšte evolucije« predvideval hrvaško inkorporiranje v srbsko matico oz. »istragu« hrvatstva kot ideje. Stojanović se je očitno zavedal vseh geopolitičnih prednosti, ki jih je imela srbska nacionalno-integrativna in ekspanzionistična vizija v primerjavi s položajem hrvaškega emancipativnega nacionalizma. Razumljivo, članek je na nož dočakan na Hrvaškem, kar je povzročilo tridnevne protisrbske proteste v Zagrebu, ki so se v končni fazi sprevrgli v uničevanje srbskih trgovin in lokalov, kateri so za mnoge izgrednike³⁰ predstavljali simbol osvajanja srbskega kapitala.³¹ Od hrvaško-srbskih sporov je vsekakor največ koristi imel del madžarske imperialistične

---

²⁹ "... Srbi i Hrvati su, po mišljenju nekih, dva plemena istoga naroda; po mišljenju drugih, dva posebna naroda (narodnosti); po mišljenju trećih, jedan narod, jedno pleme. ... Hrvati niti imaju posebnog jezika, ni zajednice običaja, ni čvrstog jedinstva života, ni, što je glavno, svesti o međusobnoj pripadnosti, i stoga ne mogu biti posebna narodnost. Hrvati dakle nisu ni pleme ni posebna narodnost. Oni se nalaze na prelazu iz plemena u narodnost, ali bez nade da će sačinjavati ikada posebnu narodnost. ... Hrvati obično ističu neku kulturnu nadmoćnost nad Srbima. Oni koji nemaju nikakvih specijalno svojih pogleda na svet (u veri, običajima, vaspitanju itd.), nikakve nacionalne umetnosti ni književnosti, usudjuju se govoriti o hrvatskoj kulturi. Hrvati, dakle nisu i ne mogu biti posebna narodnost, ali su na putu da postanu srpska narodnost. Uzimanjem srpskog za svoj književni jezik, učinili su najvažniji korak sjedinjenju. Proces pretapanja niko ne može zaustaviti, jer se tu sastaje masa sa istojezičnom masom, isto kao sto se ne da otkloniti nikakvim deklamacijama o slozi borba između inteligencija i srednjih staleža; jer su Srbi i Hrvati u današnjem izdanju - dve političke stranke. Borba koja se po svemu svetu vodi između liberalizma i ultramontanskog kozmopolitizma oličena je kod nas u borbi Srba i Hrvata. Opreka između istorijskog državnog prava, koje služi kao podloga programima svih hrvatskih stranaka, od kojih nema ni jedne liberalne (sigurno jedinstveno u Evropi), i prirodnog prava izloženog u srpskoj narodnoj misli, kao podlozi programima srpskih stranaka, od kojih nema ni jednog klerikalno-konzervativnog, najbolje to pokazuje. Ponosni Dubrovčani su se odlučili za Srpstvo, premda su se ostali dalmatinski gradovi, koji su stajali pod uticajem iste talijanske kulture, odlučili za Hrvatstvo. ... Slobodni ljudi odlučili se za slobodno i napredno Srpstvo, tudji podanici za tudjinima uslužno i nazadno Hrvatstvo... jer su Hrvati tudjinska avangarda, a Srbi predstavnici principa Balkan - balkanskim narodima. ... Hrvati su, kao predstavnici tudjih osvajačkih prohteva, od toga potpuno isključeni, ne kao narod radi svojih osobina, nego kao narod, koji je dopustio da ga predstavljaju i njegovom sudbinom upravljaju nekolike klike, za koje je i suviše očito da služe tudjim interesima. Ta se borba mora voditi do istrage naše ili vaše. Jedna stranka mora podleći. Da li ce to biti Hrvati, garantuje nam njihova manjina, geografski položaj, okolnost, što žive svuda pomešani sa Srbima, i proces opšte evolucije, po kome ideja Srpstva znači napredak. Obrazovanjem mase narodne, spojene sa njenim učestvovanjem u politici, moraju pasti i nazadne klerikalne ideje. Propast klerikalizma u našem narodu znači propast Hrvatstva." (*Srbobran*, št.168/169, avgust 1902).

³⁰ Teh naj bi bilo po pričevanju časopisa *Obzor* kar 20.000 (*Obzor*, 2. in 3. 9.1902).

³¹ Podobno v *Pilar*, 1990: 331.

politične elite. Pozneje so zato mnogi ocenjevali, da je za takratnimi nemiri stal sam hrvaški ban Khuen Hedervary, ki je pogosto vodil politiko »deli in vladaj«, pri kateri je pravaše močno preganjal, medtem ko je številčno šibkejšo srbsko politiko podpiral s postavljanjem na vidne in vplivne položaje. Pri tem je podpiral delo Srbske samostojne stranke na Hrvaškem in izdajanje časopisov, ki so potencirali velikosrbske ideale, ter pogosto spodbijali določbe iz »Nagodbe« v škodo Hrvaške in korist Madžarske. S tem se je ustvarjalo ozračje napetosti in nezaupanja med Hrvati in Srbi, kar je vse pogosteje vodilo do eskalacije spopadov in onemogočalo ustvarjanje čvrstega zavezništva po vzoru na slovensko-hrvaško partnerstvo v avstrijskem delu monarhije.

Seveda pa takšna radikalna stališča le niso bila pravilo med Srbi izven Srbije, saj bi to ne nazadnje bilo najbolj v škodo srbskemu narodu, kjer je le-ta bil v manjšini. Konec 19. stoletja se je kot vodilni politični predstavnik vse bolj začel izpostavljaljati Svetozar Pribičević (1875-1936), kateri je nastopal veliko bolj pragmatično.³² Pogosto je deloval skupaj s hrvaškimi sodobniki zoper madžarsko hegemonijo, obenem poudarjajoč srbsko-hrvaško istovetnost.³³ Vendar pa je Pribičević to istovetnost pogosto zamenjeval s pojmom enakopravnost. Na videz podobna pojma sta glede na njun pomen v odnosih Srbov in Hrvatov popolnoma različna, saj enakopravnost označuje odnos med dvema (različnima) subjektoma, eden je namreč težko enakopraven s samim seboj. Zato se pojem »istosti« v Pribičevićevem besednjaku uporablja pri označevanju odnosa vseh Srbov in Hrvatov, medtem ko enakopravnost označuje odnose med Hrvati in Srbi na Hrvaškem. Povedano drugače; ko je mogoče predvidevati srbsko večino, je po Pribičeviću srbsko-hrvaški narod eden. Ko pa je govor o razmerah na Hrvaškem-Slavoniji in Dalmaciji, pa si je Pribičević prizadeval za enakopravnost in s tem zaščito srbske posebnosti ter zahteval enako pravico uporabe srbskega kot hrvaškega imena, dovoljevanje srbske narodne zastave, uporabo cirilice³⁴ in drugih elementov.

2.3 OPORA ZGODOVINSKEMU DRŽAVNEMU PRAVU

Pri obravnavi fenomena jugoslavizma pri Hrvatih v povezavi z samo nacionalno emancipacijo hrvaškega naroda ter procesu teritorialne subjektivizacije je potrebno razumevanje izjemne razgibanosti hrvaškega narodnega korpusa in intenzivno spreminjanje področij, ki ga je slednji poseljeval. Hrvati namreč, v primerjavi s Slovenci in Srbi, nimajo čvrstega geopolitičnega jedra. To je posledica drugačnega razvoja politično-pravnih tvorb, v katerih so Hrvati sodelovali kot subjekt. Skozi zgodovino so se države na tem področju oblikovale od juga proti severu, pri čemer so razvoj omejevali naravnih kontrastov regij Dalmacije, Slavonije oz. Posavja, ožje Hrvaške ter mejnih področij, ki predstavljajo ločnico naravnih enot. Prvotna Hrvaška oz. njeno geopolitično jedro je bilo sprva omejeno na prostor ob Jadranu, in sicer od Raše v Istri do reke Cetine in na sever do reke

---

³² Na njegovo politično pot je verjetno vplivalo tudi dejstvo, da je sam izhajal s področja zahodne Slavonije, kjer je srbsko prebivalstvo bilo naseljeno geografsko v manj kompaktnih celotah.

³³ "Srbi i Hrvati nisu dva različita, nego su oni djelovi jednoga, istoga, naroda..." (Pribičević v Gavrilović, 2009).

³⁴ Novi Srbobran, 16.11.1903.

Vrbas,³⁵ medtem ko se je današnja Slavonija hrvaškemu jedru priključila šele v času vladarja Tomislava, torej v začetku 10. stoletja.

Stopanje v t.i. personalno unijo z močnejšo ogrsko državo v začetku 12. stoletja je bil znak upada politične oz. vojaško-gospodarske moči hrvaške državne tvorbe, ki je tako postala del širšega subjekta še predno se je pravzaprav končal proces integracije znotraj same Hrvaške. Do propada Avstro-Ogrske je posledično hrvaško etnično področje bilo bolj ali manj v podrejenem položaju glede možnosti samoupravljanja v vitalnih družbeno-političnih področjih, kar je Hrvatom preprečevalo politično subjektivizacijo v pravem smislu tega pojma na meddržavni ravni. V notranjih razmerjih se je vendarle uspelo ohraniti določene elemente, ki so kazali na posebnost in posledično hrvaško subjektiviteto navznoter.

Iz takšnega skupka avtonomističnih zgodovinskih prizadevanj se je razvil koncept zgodovinskega prava, ki je svojo popularizacijo doživel ravno v postrevolucionarnem obdobju t.i. »prebujanja« narodov. Bistvo koncepta je bila dokončna narodna emancipacija in teritorialna subjektivizacija tudi na meddržavni ravni. Na možnost ozemeljskega opredeljevanja hrvaškega subjekta je tako kot pri Srbih bistveno vplivalo obdobje vzpona Osmanskega cesarstva. Le to je namreč vneslo seme neskladja med koncept hrvaškega zgodovinskega državnega prava in naravnega prava, čigar posledica je bila prevlada prvega v državotvorni in nacionalni misli pri hrvaških političnih predstavnikih. V tem kontekstu je na hrvaški strani prihajalo do poskusov preseganja klasične definicije državne skupnosti, ki se je uspela uveljaviti še v Srednjem veku.³⁶ Predvsem se je to odražalo preko minimaliziranja verskega elementa, s čimer se je poskušala preseči teritorialna limita, ki je bila začrtana kot posledica turške vladavine. Dolgotrajna prisotnost katolištva na področju hrvaškega državnega jedra je namreč predstavljalo oviro za »naravno« inkorporiranje teritorijev, ki so se med tem oblikovali povsem v pravoslavni in muslimanski tradiciji. Zaradi svoje univerzalistične narave katolištvo pri Hrvatih ni v tolikšni meri pripomoglo k ustvarjanju specifične hrvaške identitete, kot je to bil primer s pravoslavljem in institucijo SPC pri Srbih. Seveda pa je katolištvo imelo funkcijo ločevanja od ljudi ostalih veroizpovedi, s katerimi so se katoliki stikali in prepletali na vzhodu, kateri so svojo identiteto vezali za pravoslavni ali muslimanski kulturni svet. Razen omenjenega je religija odigrala tudi vlogo pri percepciji habsburške oblasti, ki je tako na Slovenskem kot Hrvaškem bila identificirana kot od cerkve posvečena oblast. Kljub navedenemu pa lahko zaključimo, da medtem ko se je pri pravoslavnih prebivalcih narodna zavest in vzgajanje pripadnosti srbski državi v prvi vrsti uresničevalo preko izročil o srbski srednjeveški državi pri

---

³⁵ Banac, 1988: 43.

³⁶ Mednarodno pravo v Srednjem veku je bilo odraz tistega časa, v katerem je prevladovala fevdalna ureditev. Slednja je svoje korenine vlekla iz časa slabitve Rimskega cesarstva, katerega vpliv se je mešal s tradicijo severnih barbarških narodov. Nekoliko drugačna ureditev od zahodno-krščanskega sveta se je izoblikovala na področju bizantinsko-grške kulture in, seveda, še bolj drugačna v tedanjem islamskem svetu. Država v tistem času predstavlja posebno družbeno skupnost, ki jo Hinze opredeli kot »vsako ljudsko zvezo, ki relativno dolgo obstaja, je utemeljena na skupnih družinskih in drugih predpostavkah ter ustvarja skupno usodo kot pleme, kotlina ali mesto in z nekaterimi drugimi narodi tvori celoto, ki je zasnovana na versko-civilizacijskih temeljih« (Vukas, 2002: 15). Takšen sistem ni poznal principov suverenosti, kot so se razvili pozneje. Po zgledu rimskopravnih lastniških pooblastil so vladarji bili tisti, ki so imeli oblast in suverenost in so v bistvu lastniki ozemlja, ki ga država obsega, pa tudi ljudi, ki v njej živijo. Torej lahko govorimo o t.i. individualizirajočem principu, ki je šele kasneje prerastel v teritorialnega.

obredih v SPC, je na Hrvaškem cerkev imela bistveno manjšo vlogo, funkcijo temeljnega nosilca hrvaške državne in nacionalne tradicije pa je prevzel parlament oz. sabor.

Zapisana mnenja o odnosu do jugoslovanskega vprašanja oz. razmerja med Hrvati in ostalimi južnimi Slovani segajo precej daleč v zgodovino. Teorije so imele različne politične pa tudi kulturne funkcije, ki so pogosto bile tudi nasprotujoče. Skozi zgodovino je namreč bilo veliko število poskusov ustvarjanja ideje o vzajemnosti in t.i. »usodni« povezanosti južnih Slovanov. Pred pojavom jugoslavizma so že pred nekaj stoletji zabeleženi elementi panslovanstva, iz katerega se je razvil tudi koncept regionalnega slovanstva. Tako sta na primer Vinko Pribojević v 14. in Juraj Križanić v 15. stoletju poudarjala skupen slovanski izvor in posledično povezanost, na podlagi katere sta utemeljevala zvezo Hrvatov, Srbov in Bolgarov.³⁷ Proti 17. in v začetku 18. stoletja pa je Pavao Ritter Vitezović ravno tako povezoval južne Slovane, vendar na povsem hrvaški osnovi.³⁸ Jugoslavizem je v tem primeru bil le poskus pospeševanja procesa emancipacije hrvaškega naroda in ga lahko de facto označimo kot različico hrvaškega nacionalizma.

V obdobju »vrenja« med evropskimi narodi in času postavljanja temeljev sodobnih nacionalnih ideologij je med Hrvati v 30-ih letih 19. stoletja vzklila ideja ilirizma, ki so jo mnogi označevali kot predhodnico uresničenih jugoslovanskih konceptov. Gibanje, ki se je združevalo pod Ljudevitom Gajem (1809-1872) je izhajalo iz podobnih stališč, kot so jih postavljali narodni buditelji drugod po Evropi. Paradigma jugoslovanske enotnosti, posledica katere naj bi bila tudi naravna pravica do združenja in potencialne neodvisnosti lastne države, je izhajala predvsem iz jezikovne sorodnosti južnoslovanskih narodov.³⁹ Novine Horvatske, okrog katerih se je zbirala skupina hrvaških iliristov in so v začetku bile fokusirane na poudarjanje troedinosti Hrvaške, Slavonije in Dalmacije, so tako leta 1836 prerasle v Ilirske narodne novine, kar je pripomoglo tudi k širitvi ideje na Slovenskem in sprejemanje gajice. Poleg imena gibanja je kompromis ravno tako bil izbor knjižnega jezika, ki naj bi predstavljal jedro združenja, pri čemer so iliristi ravno tako sledili nekaterim drugim nacionalnim gibanjem, katerih temeljna predpostavka integracije je bila skupna jezična osnova. Zanimivo je predvsem to, da je Ljudevit Gaj kot večina iliristov, ki so izhajali iz področja okolice Zagreba, govoril v kajkavskem narečju, ki poleg štokavščine in čakavščine tvori narečja oz. dialekte znotraj hrvaškega jezika. Kljub temu pa je kot jezična baza izbrano štokavsko narečje, s čimer se je gibanje izredno približalo tudi govoru pri Srbih. Sam Ljudevit Gaj naj bi sprejetje štokavskega narečja kot uradnega jezika označil za hrvaško žrtev v korist ilirske (oz. jugoslovanske) ideje,⁴⁰ vendar se je pri tem potrebno zavedati strateškega vidika izbora štokavščine, s čimer je gibanje poskušalo dobiti širšo podporo pri boju proti madžarskemu nacionalizmu. Ilirizem je torej poskušal preseči regionalni okvir intelektualnega odpora madžarizaciji in v prvi vrsti z gibanjem zajeti ljudstvo v Hrvaški in Slavoniji. Že leta 1832 je bil formaliziran načrt združevanja hrvaških dežel, ki je temeljni dokument programa

---

³⁷ Podrobno v Banac, 1988: 76-78.

³⁸ Šel je celo tako daleč, da je postavil tezo, da so se Poljaki, Čehi in Rusi pravzaprav razvili iz dalmatinskih Hrvatov.

³⁹ Po mnenju nekaterih naj bi bilo ilirsko ime kompromisno, saj je Gaj tudi Slovence smatral za stare Hrvate oz. za potomce srednjeveškega hrvaškega kraljestva, a naj bi se Gaj zavedal tudi nekaterih regionalnih trenj, ki bi ga lahko hrvaško ime povzročilo, zaradi česar se mu je raje izognil (več v Banac, 1988: 81).

⁴⁰ Rusinow v Djokić, 2003: 20.

ilirskega gibanja z naslovom »Dizertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom«, ki ga je napisal Janko Drašković (1770-1856). V tem so opredeljeni tako gospodarski kot kulturni ter predvsem politično-teritorialni cilji Ilirizma. Slednji so predvidevali združitev hrvaških krajev, in sicer najprej demilitarizacijo Vojne Krajine, nato pa združitev z Dalmacijo in Reko. Temu naj bi sledilo povezovanje s slovenskimi pokrajinami Kranjsko in Koroško ter na koncu še z Bosno. Takšna tvorba naj bi se imenovalo Velika Ilirija. Kljub postavljenim izhodiščem, ki jih je sprejel določen krog intelektualcev na Hrvaškem, pa le-to kljub temu ni bilo dovolj za popularizacijo ideje pri ljudstvu, katero naj bi predstavljalo jugoslovanski oz. ilirski narod. Meščanstvo je na Hrvaškem namreč takrat predstavljalo le 6,4% prebivalstva.⁴¹ Torej bi lahko rekli, da ilirizem nikoli ni prestopil s prve na drugo stopnjo Hrochove razvojne lestvice, temveč je ostal zgolj romantični poskus emancipacije vsaj dela južnoslovanske populacije.⁴² Vsekakor pa je to bil izkaz, da je ideja jugoslovanstva bila prisotna že skoraj stoletje pred samo formacijo prve jugoslovanske države tudi znotraj intelektualnih elit samih južnoslovanskih narodov, pri čemer ni bistveno zaostajala za drugimi integrativnimi narodnimi gibanji. Neuspeh ideje gre morda iskati ravno v pomanjkanju mednarodne podpore, saj v predrevolucionarnem obdobju zanjo znotraj habsburške monarhije ni bilo preveč razumevanja. Sam Metternich se je namreč, kljub nekaterim začetnim simpatijam za povezovanje južnih Slovanov okoli hrvaškega katoliškega klera, hitro obrnil proti ilirizmu, ko se je le-to začelo spogledovati s Srbi. Seveda pa je ključnega pomena za neuspeh ilirizma, poleg pomanjkanja zunanje podpore in represije centralnih avstrijskih oblasti, bilo dejstvo, da so narodna gibanja Slovencev, Hrvatov in Srbov mnogo prej uspela prodreti k množicam in tako že zdavnaj prestopila drugo fazo Hrochove lestvice.⁴³ Tako ilirizem ni uspel pridobiti pomembnejše podpore niti na Slovenskem, še slabše pa je bilo med Srbi, ki po Kopitarjevi in Karadžičevi jezikovni teoriji niso bili dojemljivi za drugačno jezikovno učenje. Ilirizem je kljub temu ohranil svojo prisotnost pri majhnem delu populacije okrog nekaterih pripadnikov hrvaškega duhovništva tudi v postrevolucionarnem obdobju in tako uspel preživeti vse do začetka 1. svetovne vojne.

Pri analizi fenomena jugoslavizma med hrvaškimi politikami je neizogibna analiza hrvaško-ogrskih in hrvaško-avstrijskih odnosov. V postrevolucionarnem obdobju so namreč mnogi na Hrvaškem nerealno veliko pričakovali od Dunaja. V slednjem je namreč paradoksalno tudi s pomočjo hrvaških krajiških enot obstala konservativna struja, od katere ni bilo mogoče pričakovati tako velikih sprememb, ki bi Hrvatom omogočile več kot sui generis položaj znotraj Ogrske. Razmerje med Ogrsko in Hrvaško je formaliziral sporazum leta 1868, ki je bil posledica avstrijsko-ogrskega sporazuma o ustvaritvi dualističnega sistema leto pred tem. Z delitvijo oblasti med Avstrijo in Madžarsko je to ipso facto pomenilo utrditev neenakopravnega položaja Slovanov. Objektivno je sporazumu botroval oslavljen položaj Avstrije, ki je po porazu v vojni s Prusijo leta 1866 iskala rešitev krize v sporazumu z Madžari, ni pa tega storila s slovanskimi narodi. Nasprotovanje temu dogovoru med Hrvati in posledičnemu položaju Hrvaške v novi dualistični ureditvi je cesar

---

⁴¹ Ekmečić, 1989: 442.

⁴² Podobno v Bakić, 2004: 130-132.

⁴³ Podobno v Djokić, 2003: 14.

enostavno rešil z razpuščanjem sabora ter vplivanjem na njegovo novo sestavo, kjer je bila zagotovljena premoč t.i. madžaronov proti predstavnikom Narodne stranke (52 proti 14).⁴⁴ Slednji so sprejemanje nove hrvaško-ogrske pogodbe bojkotirali, a s tem niso mogli ustaviti vzpostavitve novega razmerja. Hrvaški sabor je tako končno ratificiral avstro-ogrski sporazum, s čimer sta Hrvaška in Slavonija uvrščeni v ogrski del, medtem ko sta Istra in Dalmacija ostali v avstrijskem delu. Ne glede na to, kakšne so bile okoliščine sprejemanja te pogodbe, je dejstvo, da je hrvaški sabor ta sporazum sprejel kot osnovni ustavni akt.⁴⁵ Kljub različnim interpretacijam hrvaškega statusa znotraj Ogrske, se le ni mogoče izogniti konstataciji, da je jasno dosežena narodna subjektivizacija, opredeljen teritorij, seveda pa ni dosežena državna emancipacija. Sporazum iz 1868 je postal izhodišče političnega delovanja in neposredno vplival na določanje ciljev hrvaških političnih strank vse do propada habsburške monarhije. V teritorialnem pogledu je bilo to integriranje delov, ki jih je pokrival tako koncept historičnega kot naravnega prava, pri čemer je kot primarni cilj postavljena notranja integracija t.i. troedine kraljevine, ki je vključevala ožjo Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo. Vojna krajina, ki je obsegala celotno Liko, Kordun in Banovino, je šele leta 1881 zopet prišla pod oblast hrvaškega bana, kar je bil prvi korak notranje integracije. Drugi je bil v razmerah konec 19. stoletja mnogo težji, saj je v po eni strani strateški pomen Jadranskega morja v tistem času še vedno izjemnega pomena, kar je predstavljalo veliko oviro pri morebitnem odrekanju avstrijskega dela monarhije od tega področja, po drugi strani pa je to področje predstavljalo tudi stik z zunanjo državno mejo na jugovzhodu in kot tako predstavljalo izhodišče za nadaljnje širjenje monarhije. Z habsburškega vidika je glavno oviro predstavljalo dejstvo, da bi bilo praktično nemogoče ohraniti dualistično ureditev iz 1867, v kolikor bi Hrvati dosegli notranjo teritorialno integracijo. Edina realna možnost v danih razmerah je bilo torej povečevanje moči, ki bi stala za idejo hrvaške državne emancipacije, kar se je lahko doseglo le z nadgradnjo koncepta hrvaškega združevanja oz. njegovo obogatitev z novim mobilizacijskim potencialom ter pridobivanjem širše podpore za hrvaško idejo.

---

⁴⁴ Engelsfeld, 2002: 134.

⁴⁵ Vukas (2002: 37-41) pri analizi pogodbe ugotavlja, da gre bilateralni sporazum, v katerem nastopata dve enakopravni strani, kar potrjujejo celo nekatere določbe, ki so sicer favorizirale madžarski hegemonizem. Tako je na primer v členu 70 zabeleženo, da nobena stran ne more enostransko odstopiti od sporazuma, kar jasno obvezuje tako ogrsko kot hrvaško stran. Zadeve so načeloma bile razdeljene na dve ravni, in sicer na skupne zadeve in tiste, ki so ostale v izključni pristojnosti hrvaških oblasti. Lahko torej govorimo o suverenih pravicah, ki imajo karakter iure delegato in ex mandato. Torej, te pristojnosti niso iura propria skupne hrvaško-ogrske državne tvorbe. Za izvajanje zadev na tej ravni so bili zadolženi skupni organi, in sicer kralj, skupni sabor in osrednja vlada. Po drugi strani so avtonomni posli ostali v pristojnosti hrvaških oblasti, ki so jih izvajali bodisi že obstoječi bodisi novoustanovljeni organi. Zelo pomemben je bil člen 59, ki pravi, da: »glede na to, da ima Kraljevina Hrvaška in Slavonija poseben politični narod, svoj teritorij in na področju notranje ureditve lastno zakonodajo ter avtonomno vlado, se ugotavlja, da zastopniki te kraljevine tako na skupnem saboru kot tudi delegaciji lahko uporabljajo hrvaški jezik« (Šulek, 1883: 287). Poleg člena 59 sta posebnega pomena še 65. in 66. člen. V 1. odstavku 65. člena Kraljevina Ogrska priznava celovitost Hrvaške in Slavonije, medtem ko 2. odstavek istega člena in v členu 66 definira celovitost hrvaškega teritorija in načela prihodnje politike do reinkorporacije Vojne krajine in Dalmacije. Po tem sporazumu je Reka bila posebna enota, ki ni neposredno del Hrvaške ali Ogrske. Sporazum je jasno identificiral hrvaški narod, saj v omenjenem 59. členu ločuje hrvaški in ogrski narod. Hrvatom se priznavajo pravice kot so jezik, zastava, grb itd. Kljub opredelitvi statusa hrvaškega naroda pa je državljanstvo uvrščeno v področje skupnih zadev. Prebivalci Kraljevine Hrvaške nimajo lastnega državljanstva, temveč ogrsko-hrvaškega, kjer se eksplicitno navaja tudi hrvaški del.

Šibki izvedbeni rezultati ilirizma, vzpon srbskega nacionalizma ter ignoranca glede reševanja jugoslovanskega vprašanja na dunajskem dvoru so povzročili frustracije, iz katerih se je razvilo novo politično radikalno nacionalno gibanje na Hrvaškem, ki je svoje politične zahteve utemeljevalo z zgodovinskimi pravnimi koncepti. Gibanje je posebej imelo svoj idejni vodja Ante Starčević (1823-1896), katerega ideologija je izhajala iz prepričanja, po katerem obstaja na področjih prvobitne hrvaške naselitve le en, hrvaški, politični narod. Slednji naj bi imel, po že tedaj nekoliko preživetem pravu, izključno pravico formirati državno ureditev na nekem teritoriju. Bistveni del interpretacije zgodovinskih dogodkov je zato za zagovornike hrvaškega državnega subjekta bilo dokazovanje kontinuitete med srednjeveško hrvaško državo in Hrvaško znotraj Avstro-Ogrske. Ozemlje, ki naj bi ga pokrivalo historično hrvaško pravo je opirajoč se na pisanje bizantinskega zgodovinarja Porfirogeneta⁴⁶ najprej definiral Eugen Kvaternik (1825-1871), po katerem se je Hrvaška raztezala od Alp do reke Drine in od Albanije do Donave, medtem ko je Starčević to mejo še premaknil, in sicer na Timok, mejo med Bolgarijo in Srbijo. Kot antipod Karadžićevim in Kopitarjevim tezam ter priznavanju narodnih lastnosti samo Srbom in Slovencem, je Starčević priznaval le dva jugoslovanska naroda, ki imata državotvorno pravico, in sicer Hrvate in Bolgare. Medtem ko so Slovenci po njegovem le planinski oz. noriški Hrvati, pa je obstoj Srbov povsem zanikal, češ naj bi šlo za raznoliko mešanico ljudstva, ki jih druži lastnost suženjstva, in katerega samo ime naj bi izhajalo iz latinskega izraza »servus« oz. suženj. Posebna srbska zavest med pravoslavnim prebivalstvom je po Starčevićem tolmačenju bila le posledica antihrvaške propagande, ki jo je poleg glavnega ruskega pokrovitelja podpirala tudi dunajska politika z namenom lažjega obvladovanja hrvaških krajev.⁴⁷ Starčević je, podobno kot nacionalni ideologi drugod, verjel, da se bo prebivalstvo, ki naj bi izgubilo hrvaško zavest, vrnilo k svojim izvornim nacionalnim čustvom.⁴⁸ Vendar pa »vračanje« k hrvatstvu kljub omenjenemu ni bil primarni cilj Starčevićeve politike. Bistvo pravnega koncepta hrvaške državnosti je namreč bila premisa o »političnosti« naroda. To lastnost ni bilo mogoče izgubiti ali pridobiti, ne glede na spremenjeno demografsko stanje, če je le obstajal pravni naslednik prvotnih lastnikov. Glede na to, da je prvotni lastnik lahko le en, je na nekem področju priznaval le en politični narod oz. narod, ki ima pravico ustvarjanja najvišje politične tvorbe - države. Ravno Hrvati in Bolgari naj bi bili edini nosilci historičnega državnega prava, ki je izhajalo iz srednjeveških državnih tvorb, zato naj bi imeli tudi edini pravico do vzpostavitve oz. obnovitve svojih pravno-političnih enot. Radikalnost Starčevićeve in Kvaternikove politike je izhajala predvsem iz njunega odnosa do najmočnejšega političnega dejavnika, do samega dunajskega dvora. Frustracija zaradi percepcije zgodovinskih posebej postrevolucionarnih nepravilnosti je bila usmerjena v antihabsburško retoriko, ki je za izvorne pravaše bila sovražnik številka ena, s čimer so pravzaprav glede na antihabsburško usmerjenost močno podobni usmeritvam srbskih nacionalnih

---

⁴⁶ Porfirogenetu so kot predstavniku Bizanca mnogi Hrvati očitali nedoslednost pri opisovanju demografske strukture krajev, saj naj bi z zavestnim zmanjševanjem števila katolikov želeli dokazati, kako bizantinsko ozemlje sega daleč proti Jadranskemu morju (podobno v Pilar, 1990: 320).

⁴⁷ Banac, 1988: 92.

⁴⁸ V tem kontekstu je zanimivo dejstvo, da je sam Starčević izhajal iz področja Like in bil otrok očeta katolika in matere, ki je do poroke bila pravoslavne veroizpovedi.

ideologov. Po tolmačenju historičnega prava članov Stranke prava, ki je ustanovljena leta 1861, bi lahko Hrvati, tako kot so prenesli oblast na habsburškega cesarja, to tudi lahko zahtevali nazaj. Ob širitvi ideje historičnega prava na parlamentarnih ravneh je bilo potrebno zagotoviti tudi čim večjo podporo pri ljudstvu. S tem bi namreč tudi teritorialni cilji poleg prava bili podprti tudi z »naravnim« pravom. Z razumevanjem pravaškega odnosa do Habsburžanov, njihovega zavedanja nevarnosti germanizacije in vpliva Zahoda, je lažje razumljiv tudi specifičen odnos do religije. Starčević, čeprav je danes predvsem ikona konservativnih strank, je s tedanjega političnega vidika bil veliko bolj liberalnega ideološkega nazora. Med drugim je podpiral sekularizacijo družbe in izkazoval simpatije do muslimanskega prebivalstva, ki ga je smatral za »najbolj čist cvet hrvaškega naroda«, na katerega dekadentni Zahod ni uspel prenesti svojega vpliva. Poleg tega je po avstro-ogrski okupaciji Bosne in Hercegovine leta 1878 bosansko-hercegovskim muslimanom bilo veliko lažje dokazati njihovo hrvatstvo kot tistim pravoslavcem, ki so bili že prepričani v svoje »politično srbstvo«. Ob tem je bilo tudi razumno pričakovati, da bodo muslimani iskali politično zaščito v trenutkih, ko so Osmani izgubili dejansko oblast v Bosni in Hercegovini.⁴⁹ Seveda to nikakor ne izključuje dejstva, da je pri iskanju politične podpore sprejemanje okvira političnega hrvatstva bilo ponudeno tudi pravoslavcem, kot tudi ne izključuje dejstva, da ga je del slednjih tudi sprejel. Ne nazadnje je iz tega prepričanja izšla tudi poznejša iniciativa za ustanovitev avtokefalne Hrvaške pravoslavne cerkve, ki naj bi izničila srbizacijo pravoslavnega prebivalstva, katera je potekala v okviru SPC.

Nacionalni radikalizem z liberalističnimi primesmi je bil zelo dobro sprejet predvsem v mlajših intelektualnih oz. študentskih krogih, preko katerega se je hitro razširil iz Hrvaške in Slavonije v vse druge dežele, ki so jih poseljevali Hrvati. Posledica tega so bili postavljeni temelji bodočih vodilnih strank tako v Istri, kot v Dalmaciji in tudi v Bosni in Hercegovini. S tem je Starčevićeva ideja postala nosilka nacionalne hrvaške misli in ideje o hrvaški državi, ki ni prenesla samo različne pravaške struje, temveč jo je prevzela tudi večina sodobnih političnih strank z nacionalnim predznakom, zaradi česar se je Starčevića upravičeno že za življenja prijel naziv »oče domovine«. Učinek teoretičnega razvoja in popularizacije koncepta hrvaškega državnega prava pod Starčevićevim vodstvom in posledično oblikovanje vseh pravaških frakcij s skupnim imenovalcem hrvaške države je bila ločitev Hrvatov od zahtev »mlajših« narodov, ki so svoje zahteve opirale v prvi vrsti na naravno pravo. Zgodovinsko-pravna podlaga hrvaških državnih ambicij je kot predmet obravnave prodrla, če ne v vse pore družbe, potem pa vsaj k vsem kritičnim družbenim nosilcem, ki so sodelovali pri razpravljanju o mednarodni subjektivizaciji Hrvaške. Na tak način je hrvaško zgodovinsko državno pravo evoluiralo v čvrsto oporišče, ki je imelo svojo podlago v teoretičnih postavkah centralno-evropske oz. nemške pravne teorije, s čimer je posredno, ne glede na začetno antihabsburško držo, nakazovalo tudi, kam naj bi po tem pravu sodeč hrvaški narod in hrvaška državna tvorba morali pripadati.

Istočasno z vzponom nacionalne pravaške ideje pa sta v drugi polovici 19. stoletja naslednika Ljudevita Gaja prevzela Josip Juraj Strossmayer (1815-1905) in Franjo Rački (1828-1894). Rojstvo v

---

⁴⁹ O tem piše tudi Seton Watson v začetku 20. stoletja: »...odkar je ustvarjen novi sabor, se muslimani vse bolj nagibajo k Hrvatom, pa obstajajo tudi znaki, da bodo s časom povsem prešli v hrvaški tabor« (v Pilar, 1990: 313).

Osijeku kot sin nemškega očeta in hrvaške matere, možnost vrhunske izobrazbe ter izbira duhovniškega poklica so za Strossmayerja predstavljala izvrstna izhodišča za prevzem mesta vodje in promotorja avstroslavistične ideje med južnimi Slovani.⁵⁰ Z zgodovinskim odmikom se zdi, da je Strossmayer imel veliko bolj razdelan strateški načrt za uveljavljanje ilirske ideje, ki je tokrat bila odeta v jugoslovansko ogrinjalo. Zavedajoč se pomena religije za oblikovanje narodne enotnosti je lastno možnost dostopa do najvišjih slojev cerkvene hierarhije izkoriščal za poskus uresničevanja koordiniranega delovanja najvišjih verskih in državnih institucij z delovanjem na operativni ravni, kjer se je usklajeval z drugimi škofi, predvsem tistimi, ki so delovali v pretežno pravoslavnih ali muslimanskih področjih. Ključ za rešitev jugoslovanskega vprašanja je videl v končnem združevanju zahodne in vzhodne cerkve. Nekateri so ga ravno zato označevali kot nadaljevalca romantične ideje o enem jugoslovanskem narodu, vendar sta kljub mehkeemu pristopu združevanja južnih Slovanov, Strossmayerjevo delovanje zaznamovala dva faktorja, ki sta determinirala naravo končne jugoslovanske identitete. Zelena verska homogenizacija je zaradi Strossmayerjeve pripadnosti RKC imela katoliški predznak, medtem ko je drugi dejavnik skupne jugoslovanske tvorbe predstavljal kulturno-politični okvir habsburške monarhije. To vsekakor ne izključuje njegovega končnega cilja, ki ga nekateri implicirajo,⁵¹ in sicer ustvarjanje jugoslovanske federacije, v katero naj bi bila vključena tako Srbija kot Črna Gora, vendar jasno določa, kje naj bi bil geopolitični center tvorbe. Po Strossmayerjevi viziji je to nedvomno bila Hrvaška, ki ji je pripadalo tudi mesto kulturnega vodje vseh ostalih jugoslovanskih enot, saj je imela najdaljšo latinsko-glagoljaško oz. centralno-evropsko tradicijo, za katero je Strossmayer verjel, da jo je zaradi njene naprednosti potrebno širiti tudi na ostale južne Slovane. S ciljem uresničevanja te strategije je bila na Hrvaškem leta 1866 ustanovljena Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti, katere prvi predsednik je postal Franjo Rački. Velika je bila tudi Strossmayerjeva zasluga za konkordat med Črno Goro in Vatikanom istega leta, kar je omogočilo širši spekter delovanja katoliškim duhovnikom. Kljub privrženosti katolištvu in kroatocentričnosti pa vendar ne moremo tako daleč, da ne bi zanikali teze, katera se je pogosto pojavljala v določenih srbskih krogih, in sicer da je kot duhovnik zagovarjal enotnost južnih Slovanom pod vodstvom Vatikana oziroma papeža.⁵² Njegovo delovanje, ne nazadnje tudi spor s precejšnjim delom duhovništva in protestnim odhodom z vatikanskega koncila 1869/70 zaradi nestrinjanja z dogmo o papeževi nezmotljivosti namreč priča, da si je v okviru postavljenih pravil v cerkveni hierarhiji prizadeval za jugoslovansko enotnost, pri čemer je bil idejo pripravljen braniti tudi z nasprotovanjem samemu papežu.

Za zgodovinarja in razumevanje jugoslavizma v drugi polovici 19. stoletja je verjetno še bolj kot Strossmayerjevo zanimivo stališče Račkega, saj je večino svojega časa posvetil ravno ukvarjanju

---

⁵⁰ Vsekakor je potrebno omeniti njegov močan občutek pripadnosti hrvaškemu narodu, ki ga je dokazoval z vztrajnim prizadevanjem hrvaške emancipacije najprej na jezikovnem področju v okviru cerkvenega delovanja, nato pa tudi z delovanjem mnogo širšega kulturnega dosega.

⁵¹ Na primer Banac, 1988: 94.

⁵² Bakić, 2004: 155-156.

z zgodovinsko tematiko južnih Slovanov. Tudi sam se je smatral za Jugoslavana,⁵³ pri čemer pa to ni izključevalo njegovega hrvatstva.⁵⁴ Jugoslovanstvo je torej smatral za narodno nadgradnjo etničnih posebnosti, skozi svoje delo pa se je ukvarjal s hrvaško zgodovino, ki je po njegovem bila le del skupne jugoslovanske preteklosti. Nasprotno od Strossmayerja je Rački izhajal iz obmorskega kraja Senja, kjer je zaradi obstoječe državne ureditve bilo močnejše čutiti pritisk germanizacije kot v Hrvaški-Slavoniji. Podobno kot slovenski zastopniki širšega jugoslovanstva je verjel v prihodnjo skupno državo, ki bi lahko obsegala tudi Bolgarijo ter v enotni hrvaško-srbski jezik, ki naj bi ga sprejeli tudi Slovenci in Bolgari. To videnje jugoslovanske združitve je najbolje sam opisal v člankih v časopisu Pozor v zgodnjih 60-ih letih, iz katerih lahko razberemo, da ima glede jezikovne različnosti jugoslovanski narod tri plemena, ki se ločijo na hrvaško-srbskega, slovenskega in bolgarskega.⁵⁵ Rački je jasno identificiral jugoslovanski narod, vendar je šel tudi korak naprej, in sicer pri opredelitvi vzrokov njegove zgodovinske razdružitve. Kljub temu da je sam duhovnik, je poleg politike tudi vero označil kot krivca jugoslovanske neenotnosti. Zanimivo, pri tem ni nasprotoval konceptom hrvaškega državnega prava, ravno nasprotno. V razpravah glede odnosov Hrvaške z Ogrsko in Avstrijo ga je namreč vedno uporabljal kot argument hrvaške pravice ne le do avtonomnosti, temveč do samostojne države.⁵⁶ Vendar pa je hrvaško državno pravo postavljajal v kontekst jugoslovanskega državnega prava, ki naj bi imelo osnovo v treh historičnih državnih pravih; hrvaškem, srbskem in bolgarskem. Le ta so namreč po Račkem tudi zakonska osnova za vzpostavitev hrvaške, srbske in bolgarske državno-pravne enote, ki naj ne bi mogle delovati na principih konkurenčnosti, temveč vzajemnosti. Vsako antagonistično tekmovanje treh državnih prav v končni fazi po mnenju Račkega namreč slabijo »Jugoslovane« nasproti ostalim mednarodnim subjektom. Le to je bil po njem tudi eden poglobitvinih vzrokov, ki so privedli do nenaravnih stanj, primer katerega je hrvaška enota znotraj Ogrske. Rački torej z vidika historičnega prava na postulatih političnega realizma v mednarodnih odnosih utemeljuje nujnost jugoslovanske države, ki ima tri posebna, a po njegovem kompatibilna državna prava in tri jezikovne podskupine, med katerimi pa pričakuje prevlado t.i. hrvaško-srbskega jezika.

V skladu s tem lahko zaključimo, da tako Strossmayer kot Rački nista radikalno posegala v obstoječe odnose znotraj habsburške monarhije, v odnosih z Nemci oz. Avstrijci in Madžari namreč zastopata stališče jugoslovanske enotnosti znotraj monarhije, seveda le na temelju hrvaškega historičnega prava, kar je tudi najpomembnejša sprememba v primerjavi z iliristi. Obenem skozi

---

⁵³ V svojem pismu iz Rima Metelu Ožegoviću med drugim pravi: »... Mi smo u Rimu kukavno zastupani toli kod državnog, koli kod crkvenog središta, zato nam toli slabo ide. U Rimu nije nijednoga Jugoslovena, neću reći u visokoj časti, no u nikakvoj, koji bi ma rieč za taj zapušteni narod probesjedio.« (Smičiklas, 1895: 16).

⁵⁴ »Kao Hrvat korist hrvatskog naroda ne razdvajam od koristi srbskog naroda, jer sam uvjeren, da što je jednome koristno, drugomu ne može biti na štetu.« (Smičiklas, 1895: 43).

⁵⁵ „Želi li Jugoslovjenstvo jednim narodom u duhovnom smislu postati, to bi imalo nastojati, da se sjedini u književnom jeziku... Ovo toli žudjeno jedinstvo svih Jugoslovjena a ponajprije Srbo-Hrvata i Slovenaca pospješiti bi imala jugoslovjenska akademija, kojoj prvi i najveći Jugoslovjen naumi metnuti temelj. Mi se odavna nijednom domaćemu zavodu toliko neuzradovasmo, koliko ovomu, jer u njem uvidjamo jedini put k jugoslovjenskoj književnosti. Shvatimo li važnost ovoga društva, a ustrojimo li ga prema našim potrebama – ono nam bude čvrstim vezom skapčajućim Srbo-Hrvate sa Slovenci i Bugari, sdružućim Jugoslovjene – vjerom i politikom razdružene – u jedan narod. Ovdje Hrvate i Srblje jezikom i knjigom stopismo u jedno.“ (Smičiklas, 1895: 34).

⁵⁶ Smičiklas, 1895: 42.

političen vzvod Narodne stranke delujeta k uresničevanju potencialov, ki bi pripomogli pri ustanovitvi federalne države tudi na eventualnem pogorišču monarhije.⁵⁷ Pri primerjavi pravaškega nacionalnega gibanja oz. kroatizma Starčevića in njegove Stranke prava, le-te ne moremo strogo ločiti od jugoslovanstva, ki ga je predstavljal Strossmayerjev krog, saj sta v določenih delih ti ideji bili komplementarni. Seveda je obstajala znotraj kroatocentričnih sil tudi tista struja, ki je povsem izključevala jugoslovanstvo, boječ se, da bo ob tem izgubljena hrvaška nacionalna zavest, še preden je pravzaprav prebujena pri ljudeh, ki pripadajo hrvaškemu etnosu. Po drugi strani jugoslovanstvo ni izključevalo zavzemanja kroatocentristov, a je le-to s postavljanjem širših konceptov porivalo v vlogo vmesnih in celo marginalnih ciljev. Hrvaški unitarizem tudi ni povsem nekompatibilen z idejo jugoslovanskega federalizma, seveda v njegovi različici s Hrvaško kot centrifugalno silo. Hrvaška nacionalna misel je ravno tako ekspanzionistična, vsaj kar zadeva izvirne pravaške poglede, vendar si nasprotno od srbskih političnih akterjev politični vodje pri Hrvatih ne postavljajo integrativnih nacionalnih ciljev kot primarno vodilo svojega delovanja. Gre namreč veliko bolj za poskus dokončne notranje subjektivizacije oz. prodiranja nacionalne misli tudi do tistih prebivalcev, ki še nimajo narodne zavesti in uresničevanje razvoja zunanje subjektivizacije v odnosih z Ogrsko in Avstrijo. Na tem področju je namreč delovanje hrvaških institucij bilo usmerjeno v vsaj delno ekonomsko emancipacijo in predvsem v strateško pomembno povezovanje Vojne krajine in Dalmacije v skupno hrvaško enoto.⁵⁸

Proti koncu 19. stoletja je prišlo do fragmentacije političnih gibanj na Hrvaškem. V prvi vrsti je prišlo do velikega preobrata v Stranki prava. Z vzponom Josipa Franka (1844-1911), konvertiranega Žida iz Osijeka, je med delom pravašev zacvetela popolnoma drugačna geopolitična strategija. Frank je namreč zastopal stališče velike Hrvaške pod patronatom habsburške dinastije, ki bo Dunaju predstavljala čvrsto oporo pred rastjo madžarskega dela države in pred srbskim iredentizmom. Pri tem je zavzel tudi povsem drugačno politiko glede srbskega prebivalstva in s poudarjanjem srbskih teženj znotraj monarhije za povezavo s Srbijo izpostavljal njihovo izdajalsko držo v odnosu do obstoječe države in tudi do same Hrvaške. To je vneslo seme razdora v Stranko prava, ki jo bo prav geopolitični razcep pripeljal do še več različnih političnih frakcij, ki bodo na temelju istega državnega prava a drugačnih »pravnih« interpretacij zastopali drugačne državne koncepte in mednarodni položaj Hrvaške. Leta 1895 je Frankova skupina, v kateri je bil tudi ostareli Ante Starčević, izstopila iz Stranke prava in se poimenovala Čista stranka prava, druga skupina pa je

---

⁵⁷ Podobno v Banac, 1988: 94.

⁵⁸ Pristojnost za urejanje upravnih zadev povezanih z državljanstvom so namreč že od prej ohranila hrvaška telesa oblasti. Sabor je torej obvladoval zadeve, ki so bile v zvezi z izključno notranjo upravo, državnim proračunom, imel pa je tudi pravico direktnega kontakta s svojim kraljem oz. cesarjem. V skupnem saboru je participiralo 40 hrvaških predstavnikov, medtem ko jih je do leta 1881 oz. do priključitve Vojne krajine bilo le 29. Hrvaška je imela tudi svojo vlado, ki se je delila na tri oddelke, in sicer oddelek za notranje zadeve in proračun, oddelek za bogoslovje in poučevanje ter oddelek za pravosodje. Na čelu vlade je bil ban, ki je bil postavljen s strani kralja, in sicer na predlog hrvaško-ogrškega ministrskega predsednika. Ravno ta določba je najbolj škodovala Hrvaški, saj hrvaški sabor ni imel pristojnosti predlagati bana, temveč je ta de facto bil določen s strani ogrskega premierja, kar je privedlo do tega, da je na položaju bana pogosto bila oseba, ki ni imela legitimnosti med predstavniki hrvaškega sabora in hrvaškega naroda, s čimer je bila avtonomnost hrvaške države močno okrnjena. Do revizije pogodbe je prišlo že leta 1873, ko so narodnjaki dosegli premoč v hrvaškem saboru. Vendar pa status bana ni popravljen, spremenjene so le nekatere določbe, ki so zadevale skupne posle, posebej glede financiranja (več v Engelsfeld, 2002: 137-143).

ostala zbrana okrog časopisa Hrvatska domovina, ki je bila pripravljena graditi kompromis s Srbi, s ciljem branjenja proti germanskemu imperializmu. T.i. domovinaši so bili sicer najprej raznorodna skupina, brez pravega vodje, a so bili veliko bolj prisotni v parlamentarnem življenju. Leta 1903 so skupaj s skupino, zbrano okrog časopisa Obzor, ustanovili Hrvaško stranko prava, dve leti pozneje pa so se združili še s prej glavnim nasprotnikom, Narodno stranko, ki je začela voditi politiko zbliževanja Hrvatov in Srbov.

Iz raznorodnih pravaških krogov so se v 90-ih letih 19. stoletja na političnem prizorišču pojavili tudi mnogi pozneje pomembni politični akterji, med njimi tudi struja, ki je svoje ideje vezala na češki odnos do monarhije, točneje na Masarijkova stališča. Predstavnik te napredne mladine je bil Stjepan Radić, ki je svoje delovanje na začetku usmeril v prvi vrsti proti madžarizaciji in politiki Kuhena Hedervaryja, posredno pa podpiral stališča pravaške frakcije t.i domovinašev. V Dalmaciji je podobno pobudo prevzel krog zbran okoli Anteja Trumbića (1864-1938) in Frana Supila (1870-1917), ki sta ravno tako zasledovala politiko liberalnejšega dela pravašev. Le ti so sicer še vedno izhajali iz paradigme zgodovinskega državnega prava, a so veliko bolj začeli izpostavljati tudi naravno pravico vsakega naroda za samoopredelitev. Hrvaški politiki, ki so delovali v avstrijskem delu monarhije, torej v Dalmaciji in Istri, so večinoma bili naslonjeni na Slovence, katere so zaradi razdeljenosti hrvaških ozemelj pravzaprav tudi bolje poznali od hrvaških kolegov v ožji Hrvaški in Slavoniji. To sodelovanje je obrodilo s precej vplivno skupino tudi v osrednji dunajski skupščini,⁵⁹ kjer delitve med Slovenci in Hrvati niso bile nacionalnega karakterja, temveč predvsem širših ideoloških nasprotij, ki so pogosto izhajala iz osebnih animozitet. Posledično bi lahko konstatirali, da so južni Slovani v avstrijskem delu že v času Avstro-Ogrske delovali na principih slovanske oz. slovensko-hrvaške solidarnosti, ki v nobeni politični skupini ni prišla pod vprašaj vse do formacije prve Jugoslavije.

2.4 INSTRUMENT NARODNE SUBJEKTIVIZACIJE

19. stoletje je bilo za evropsko celino vsekakor turbulentno zgodovinsko obdobje, ki je v mnogem začelo procese, ki so zaznamovali dinamiko mednarodnopolitičnih dogajanj 20. stoletja.

---

⁵⁹ V začetku leta 1901 so namreč na Dunaju potekala pogajanja o ustanovitvi enotnega jugoslovanskega kluba. Slovenski narodnjaki so se zavzemali za enoten klub, v katerem ne bi bilo krščanskega predznaka, temveč bi edini skupni faktor moralo biti (jugo)slovanstvo. Hrvaški pravaši so imeli različna videnja skupnega jugoslovanskega kluba. Vjekoslav Spinčić, istrski pravaš, je na primer inzistiriral na vključitvi vseh slovenskih predstavnikov v klub, medtem ko je dalmatinski pravaš Josip Vergil Perić v ospredje postavljajl zahtevo po izključitvi srbskih predstavnikov, saj naj bi se s tem izgubila hrvaško-slovenska narodna individualnost. Posledica nezmožnosti doseganja kompromisa je bila ustanovitev Slovanskega centra, ki je imel 21 članov in mu je načeloval Šusteršič. Centrum ni vključeval slovenskih liberalcev in nekaterih hrvaških predstavnikov, ki so s tem izkazali solidarnost z Narodno napredno stranko. Tako se je poleg Šusteršičevega Slovanskega centra, ki je vključeval tudi 6 Poljakov, 4 Rusine in 2 Čeha, ustanovil Hrvaško-slovenski klub, ki mu je načeloval dalmatinski narodnjak Vicko Ivčević, vendar so liberalci kmalu bili pozvani k odstopu zaradi stališč zoper vero in Cerkev. Po tem so se slovenski liberalci združili s srbskima poslancema in ustanovili Jugoslovanski napredni klub. Po drugi strani je to omogočilo združitve Slovanskega centra in Hrvaško-slovenskega kluba v Slovansko zvezo z 28 člani ter s tem realizacijo politične združitve Slovencev in Hrvatov v klubu s katoliškim predznakom (Rahten, 2001: 39-48).

Kljub temu je 19. stoletje za Slovence z geopolitičnega vidika predstavljalo relativno stabilno obdobje, v katerem so po porazu Napoleona slovenski kraji zopet prešli v državno tvorbo, ki so ji vladali pripadniki družine Habsburg. Slovenci so tako nadaljnje stoletje bili priključeni k centralno-evropski velesili, kar je v številnih aspektih zaznamovalo tudi proces oblikovanja slovenskega naroda in njegove identitete. V tem času so se namreč oblikovali pomembni elementi slovenske narodne samobitnosti, ki so se formirali predvsem skozi intenziviranje odnosov z drugimi, sosednjimi narodi, pri čemer so bili najbolj intenzivni odnosi ravno z Nemci oz. Avstrijci. V tem kontekstu je razumljivo, da je pod vplivom politične realnosti razvoj idej jugoslovanstva na Slovenskem bil skoraj neločljiv od razvoja ideje avstroslavizma. Kot duhovnega očeta te miselnosti lahko označimo Jerneja Kopitarja (1780-1844), ki je že leta 1810 v spisu »*Patriotische Phantasien eines Slawen*« utemeljeval stališče, da zahodni Slovani sodijo k Avstriji, kateri pripada vloga kulturnega vodstva.⁶⁰ Po drugi strani je avstrijska politika avstroslavizmu našla idealnega partnerja za zoperstavljanje panslavistični ideji, ki je prihajala od zunaj in je v tem obdobju doživljala razcvet tudi v določenih krogih pri avstrijskih Slovanih.

Val ilirizma je s Hrvaške oplazil tudi nekatere dele slovenskih področij. Takšno idejo so najbolj sprejemali intelektualci štajerskega kroga.⁶¹ Vendar pa so vodilni predstavniki slovenske narodne subjektivizacije, ki so izhajali predvsem iz krajev na Kranjskem, ravno zaradi svoje avstroslavističnosti in naklonjenosti ideji o avstrijskem kulturnem vodstvu južnih Slovanov, niso mogli sprijazniti s pomikanjem slovenskega narodnega bitja pod koncept ilirizma, v katerem naj bi prišlo do procesa njegove kroatizacije. Poleg starejšega kroga in že omenjenega Kopitarja so zlivanju slovenščine in hrvaščine nasprotovali tudi mlajši, predvsem France Prešeren (1800-1849). Pri obojih je bila prisotna domneva o naprednosti tistih Slovanov, ki so najbližji avstrijski matici, ter bi zato proces prilagajanja oz. poenotenja južnih Slovanov moral biti nasproten, torej od severozahoda proti jugovzhodu. Drugi razlog za zavračanje ilirističnih idej je potrebno iskati v tem, da so se nekateri Kranjci, predvsem Kopitar, po vsej verjetnosti počutili ogrožene pri svoji vlogi nosilcev jugoslovanskega povezovanja. Tako je Gajevo gibanje med večino ključnih oseb na Slovenskem bilo zavrženo, je pa ideja pustila kar nekaj posledic pri narodnem osveščanju in oblikovanju slovenske identitete. Kot ugotavlja Lončar⁶² namreč pri Slovencih do takrat ni bilo v popolnosti izoblikovanega skupnega jezika niti imena, zato je uporaba gajice oz. pravopisa v Kmetijskih in rokodelskih novicah bila izrednega pomena za nadaljnji razvoj pisave in kulturno-politični preporod pri Slovencih nasploh.⁶³

V revolucionarnem letu 1848 koncepti jugoslovanstva še vedno niso bili jasno izkristalizirani, na kar je učinkovalo tudi pomanjkanje definirane slovenskega političnega vodstva. Z vidika

---

⁶⁰ Rahten, 2005: 28.

⁶¹ Predvsem Stanko Vraz (1810-1851) je bil navdušenec nad ilirskim konceptom, kar je izrazil tudi s pisanjem v ilirščini oz. hrvaščini. Poleg njega je potrebno omeniti še Jerana, Kočevarja, Miklošiča, Murka, Muršeca, Ravnikarja, Trstenjaka in Žaklja (Lončar, 1921: 9).

⁶² 1921: 10.

⁶³ Med drugim se je v eni izmed pesmi Jovana Vesela Koseskega (1798-1884) leta 1844 prvič pojavilo tudi ime »Slovenja«, ki je zaznamovalo nadaljnjo zgodovino tega slovanskega ljudstva, Janezu Bleiweisu (1808-1881) pa dalo vzdevek oče slovenskega naroda.

ustvarjanja jugoslovanskih občutkov pri Slovencih je za to obdobje najbolj znamenita peticija, ki jo je iniciral Matija Majar (1809-1892), kateri je kot privrženec ilirizma poudaril, da je »naš narod slovanski narod« in naj se več ne ovira združevanje s slovanskimi brati v pismu in jeziku.⁶⁴ V 3. točki te peticije, namenjene cesarju se je izražala želja, da naj se združijo Slovenci »s cesarski dinastiji vselej zvestimi in viteškimi brati na Hrvaškem, v Slavoniji in Dalmaciji v pravo zvezo«.⁶⁵ Slednje je bilo torej svojevrsten geopolitični načrt, ki je na osnovi kulturnih podobnosti vseboval tudi geografsko opredeljevanje slovenskih in hrvaških krajev. Zahteve iz peticije so imele v prvi vrsti cilj zavarovati Slovence na področjih, kjer so se stikali s prodirajočim germanskim in romanskim vplivom. Zato so poudarile uporabo slovenskega jezika in zavarovanje slovenske narodnosti na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in Primorskem. Slovanstvo je torej predstavljalo svojevrstni temelj oz. oporo za izražanje slovenskih narodnih zahtev. Ozemeljsko so te zahteve bile opredeljene v Novicah 29.3.1848, in sicer kot posebna administrativna enota znotraj avstrijskega cesarstva Zedinjena Slovenija. Slednja se je postavljala v kontekst ilirstva, na kar kaže predlaganje enotnega začasnega odbora »našega naroda«, kar je pomenilo predvsem Slovence in Hrvate.⁶⁶ Oba programa torej nista bila izključujoča, saj je primarni cilj bilo združevanje slovenskih krajev in njihov kulturni razvoj.⁶⁷ Združevanje s Hrvati in delom Srbov v monarhiji naj bi dalo dodatno politično moč Slovencem pri doseganju osnovnega narodno-političnega cilja, lažje narodne in teritorialne subjektivizacije. Prvotni jugoslovanski koncepti na slovenski strani so torej imeli nadnacionalni značaj, le posamezniki pa so zagovarjali stališča enotnega hrvaško-slovenskega naroda in odrekli Slovencem samobitnost.

V nadaljevanju stoletja so zaradi uvedbe centralistično absolutistične oblasti dejavnosti povezovanja s slovanskimi narodi nekoliko zamrle, vendar so Bleiweisovi pripadniki narodne stranke še naprej vzdrževali odnose s hrvaškimi krogi, čeprav je tudi med njimi prihajalo do razlikovanja v razumevanju, za kakšno jugoslovansko enotnost se pravzaprav zavzemajo. Določeni kranjski krogi so namreč pogosto govorili tudi o enotnem hrvaško-srbskem narodu, kar na Hrvaškem ni bilo sprejeto z odobravanjem. Konec 60-ih let so poleg proslovansko usmerjene narodne stranke in germanizirane ustavoverne stranke začeli delovati tudi t.i. »mladoslovenci«, med katerimi je izstopal zlasti Josip Jurčič (1844-1881). Slednji so na bolj radikalen način začeli izpostavljati že obstoječe slovenske cilje, in sicer Zedinjeno Slovenijo ter naslanjanje na, v primerjavi z germanizacijo in italijanizacijo, »varno hrvatstvo«.⁶⁸ To obdobje je za svojo posledico imelo tudi prvi jugoslovanski politični program, ki se je oblikoval v Sisku in nato formaliziral v Ljubljani leta 1870 ter je jasno opredelil nujnost tako gospodarskega kot političnega združenja habsburških Slovanov. Krepitev

---

⁶⁴ Lončar, 1921: 16.

⁶⁵ Rahten, 2005: 37.

⁶⁶ Slednje sta podprla tako Anton Globočnik (1825-1912), kot Peter Kozler (1824-1879) in kot po navadi tudi vzhodno-štajerski in koroški krog Slovencev, ki so bili najbolj izpostavljeni nemškemu pritiskom. Štefan Kočevar (1808-1883) je tako prisostvoval na dalmatinsko-hrvaško-slavonskem saboru v Zagrebu, kjer je bila sprejeta resolucija, katere namen je bil sicer v prvi vrsti izpostaviti pomembnost združitve hrvaških krajev, ampak tudi pomembnost povezave s sosednjimi slovanskimi pokrajinami.

⁶⁷ To je jasno artikulirano tudi v prvem slovenskem političnem časopisu, ki ga je Slovensko društvo začelo izdajati julija 1848 z naslovom »Slovenija« (Rogel, 1977: 15).

⁶⁸ Rahten, 2005: 50.

odnosov je rezultirala tudi s parlamentarnim koalicijskim delovanjem, ki se je posebej močno razvilo v 90-ih letih.⁶⁹

Slovenski politiki so torej skozi 19. stoletje poskušali izboriti politično združevanje habsburških Slovanov, znotraj katerega bi lahko povezali tudi čim širši del svojega etničnega področja. Ob tem je bilo videti, kot da bi nihali med tem, ali naj prevzamejo nekatere elemente narodne identitete od sosednjih Hrvatov ali naj vztrajajo na slovenski samobitnosti. Proti koncu stoletja se je pri javnih govorih eminentnih slovenskih politikov, med katerimi je najprej izstopal kranjski liberallec Ivan Tavčar (1851-1923) s svojimi napitnicami o »planinskih Hrvatih«, na trenutke zdelo, da je prevladalo drugo stališče, vendar je to bolj kot ne bila strategija boja proti izolaciji Slovencev. Brez naslanjanja na Hrvate, najmanjšega izmed sosednjih narodov, sorodne kulture in zgodovine ter pomoči potrebnega pri ščitenju lastne narodne identitete, bi se Slovenci precej težje upirali germanizaciji in italijanizaciji. Poleg tega je v tistem času kroatizacija postala pravzaprav nemogoča, saj se je skozi daljše obdobje⁷⁰ že izoblikoval dovolj poseben slovenski jezik, ki je bil element, kateri je najbolj izpostavljal posebnost Slovencev kot naroda. To posebnost so jim priznavali tudi vsi drugi južni Slovani.⁷¹

Za slovensko-hrvaški koncept združenih habsburških Slovanov so slovenski politiki poskušali pridobiti tudi dunajsko administracijo, a pri tem niso bili kaj prida uspešni. Na Dunaju so namreč idejo videli kot preveč tvegano, saj bi lahko povzročila oslabitev obstoječega dualističnega sistema in potrebo po ponovnem definiranju notranjih geopolitičnih relacij, kar bi zagotovo bil nov vir nestabilnosti. Geopolitični položaj Slovencev v habsburški monarhiji je bil torej determiniran s specifično mejno vlogo slovenskega teritorija. Etnična ozemlja Slovencev so namreč ležala ob treh mejah, in sicer se je na zahodu slovensko etnično ozemlje prekrivalo z italijanskim, kateremu je kmalu sledila tudi državna meja med Avstro-Ogrsko in Italijo.⁷² Na vzhodu so se slovenska ozemlja stikala z ogrsko polovico države, točneje z enoto Hrvaška-Slavonija, ki je od leta 1868 imela poseben status znotraj Ogrske. Tretjo ločnico slovenskega etničnega prostora je predstavljalo Jadransko morje, katerega geopolitični pomen za Slovence se je kazal šele ob upoštevanju dejstva, da je na severu obstajala tudi etnična z Nemci, katera ni bila ponazorjena z nikakršno administrativno mejo.

---

⁶⁹ Leta 1897 so se povezali tudi vsi slovenski in hrvaški parlamentarci v Slovansko krščansko narodno zavezo ter tako enotno zastopali prebivalce, ki so naseljevali slovensko-hrvaška področja v Avstriji. V slednji je, poleg 16 Slovencev in 11 Hrvatov, bilo tudi 7 Rusinov in 2 Čeha (Rahten, 2001: 20)

⁷⁰ Že Primož Trubar (1508-1586) je namreč položil temelj slovenskega jezika, ki ga je ločil od hrvaške čakavščine.

⁷¹ Zato je pri grajenju jugoslovanskih konceptov včasih prihajalo tudi do očitkov, zakaj Slovenci ne sprejmejo štokavskega jezika kot uradnega in s tem pokažejo iskreno željo za ustvarjanje enotne jugoslovanske družbe, za katero se uradno zavzemajo na političnem področju.

⁷² Pri opredeljevanju izhodišča za 20. stoletje je potrebno omeniti, da so se konec 19. stoletja slovensko nemški odnosi dodatno zaostriili. Vse bolj pomembno je postajalo, kdo bo uspel doseči demografsko zmago na etnično mešanih področjih. Slovenci so bili v defenzivnem položaju tako na Koroškem kot Štajerskem. V obdobju od 1880 do 1910 je po navedbi Petra Vodopivca (2008: 68). število prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom na Koroškem upadlo za 20%, kar je bila posledica gospodarske, družbene in politične premoči Nemcev. Po drugi strani so Slovenci uspešno ohranjali razmerje z Italijani na Goriškem, v Trstu pa je bil celo pozitiven trend večanja slovenskega prebivalstva, predvsem zaradi povečanja rojstev v ruralni okolici mesta. Nasprotno je na področju Istre rasel pritisk Italijanov predvsem na Slovence, ki so bili najšibkejši demografski člen z gibanjem od 10-14%, medtem ko je bil delež Hrvatov med 40 in 45%, Italijanov pa okoli 35%. Italijani so kljub skoraj dvotretjinski večini Slovencev in Hrvatov imeli večino gospodarstva in družbenih ustanov v lastnih rokah ter so posledično v obdobju 1889-1908 imeli 21 članov v voljenem deželnem zboru, medtem ko jih je hrvaško-slovenska imela le 9 (Rahten, 2005: 105).

Ravno to je v tistem trenutku predstavljalo največjo nevarnost, iz česar je izhajal razumljiv imperativ tedanje slovenske politike, ki je stremela za vzpostavitev teritorialne administrativne meje, ki bi nudila formalno zaščito Slovincem pred popolno germanizacijo še preden jim je subjektiviteta priznana. Pri uresničitvi tega cilja sta Slovence ovirali predvsem dve dejstvi. Prvič, praktično vse pomembnejše inštitucije na Slovenskem so bile v pretežno nemških rokah, saj volilni sistem dolgo ni omogočal slovensko lokalno oblast niti v povsem slovenskih področjih. Druga ovira za Slovence je bila majhnost slovenskih etničnih področij, ki sama po sebi niso mogla predstavljati kakšne avtonomne enote, ki bi bila izven avstrijskega oz. nemškega geopolitičnega jedra v monarhiji. Le ta problem je bil toliko bolj izpostavljen, če vemo, da so slovenska področja bila razdrobljena med Kranjsko, Primorsko, Štajersko in Koroško. Poleg tega se je na Slovenskem čutilo pomanjkanje pravne podlage, ki bi bila osnova za slovensko kulturno avtonomijo. Na Hrvaškem in v Srbiji je namreč obstajala tradicija države, ki je pri obeh narodih imela nacionalne elemente. Medtem ko je Hrvaška vsaj delno ohranila svojo kontinuiteto državne enote tudi v obliki posebnega elementa znotraj Avstro-Ogrske, je Srbiji že bila priznana popolna suverenost na Berlinskem kongresu. Delo »prebujenih« intelektualcev na Slovenskem je zato bilo toliko težje, saj se je slovenstvo ob pomanjkanju institucionalnih nosilcev nacionalne ideje tudi težko priključevalo nekemu idealu iz preteklosti, ki bi spodbujal homogenizacijo slovenskih etničnih področij. Edina, pa vendar pomembna prednost slovenskih krajev, v primerjavi z drugimi južnoslovanskimi ozemlji, je bila njihova relativna gospodarska naprednost.⁷³

Na Slovenskem sta v obdobju pred 1. svetovno vojno bili dejavni predvsem dve politični struji, in sicer katoliška oz. klerikalno-konservativna in liberalna.⁷⁴ Izhajajoč iz katoliških univerzalnih načel enakopravnosti se je Katoliška narodna stranka (pozneje Slovenska ljudska stranka) zavzemala za enakopravnost slovenskega naroda predvsem v odnosu do Nemcev. Smatrali so, da je slednje nemogoče doseči ob prevladi liberalizma, ki so ga videli predvsem kot metodo za doseg prevlade večjih in t.i. »zgodovinskih« nad manjšimi narodi.⁷⁵ Po ločitvi duhov so se kranjski katoliški narodnjaki predvsem osredotočili na boj proti slovenskim liberalcem in pronemški ustavoverni stranki, ki so do vzpona slovenske katoliške struje imeli družbeni vpliv, ki ni bil odraz dejanske

---

⁷³ Lampe (2000: 73-75) navaja, da je slovenska industrija v letu 1912 bila kar štirikrat večja od industrijske proizvodnje v celotni Srbiji.

⁷⁴ Klerikalna struja je bila zastopana v Katoliški narodni stranki, ki je bila na prvem slovenskem katoliškem shodu ustanovljena leta 1892 in se je 27.11.1905 preimenovala v Slovensko ljudsko stranko. Liberalna struja je leta 1894 formirala Narodno stranko, ki se je nato preimenovala v Narodno napredno stranko. To je bila posledica t.i. »ločitve duhov« leta 1891, ko so slovenski predstavniki zadnjič nastopili s skupnimi kandidati. Po razcepu na Kranjskem, je do razhoda prišlo še leta 1899 oz. dokončno na državnozborskih volitvah 1901 na Goriškem in v letih 1906/07 tudi na Štajerskem. Do delitve ni prišlo le v Trstu, medtem ko so v Istri Slovenci nastopali v skupni hrvaško-slovenski skupini. Na Koroškem praktično ni bilo slovenskih liberalcev oz. so le-ti prestopili k nemškim, saj samostojne slovenske liberalne skupine ni bilo.

⁷⁵ To mnenje so jasno izražali prvaki Katoliške narodne stranke, najprej Anton Mahnič v svojem glasilu Rimski katolik (Rogel, 1977: 29), nato pa tudi najvidnejši predstavnik SLS-a v predvojnem obdobju z začetka 20. stoletja Ivan Šušteršič. Na prvem slovenskem katoliškem shodu je tako izjavil: »Konsekventno in sistematično, odkrito in zavratno, z vsemi sredstvi postopa nemški in italijanski liberalizem zoper ubogi naš narod...Človeška sebičnost je po liberalnih naukih motor in regula, tir vsega zasebnega in javnega življenja...Iz egoizma narodov izcimilo se je popolnoma logično liberalno narodno načelo, ki se znanstveno razvija v knjigah slovečih liberalnih državnopravnikov, in ki veli, da sme vsak narod storiti to, kar mu ukazuje njegova sebičnost, in da pristojna posebno vsakemu narodu tudi pravica, da sme, če zmatra to za svoje sebične namere kot koristno, druge narode podvreči ali jih popolnoma ugnobiti.« (Rahten, 2001: 16).

podpore med ljudstvom. Svoj geopolitični kurz so pripadniki Katoliške narodne stranke oz. SLS navezovali na svojo ideološko usmerjenost, ki je slonela na pripadnosti katolištvu in srednjeevropskem kulturnemu prostoru, na kateri je temeljil tudi odnos do Avstro-Ogrske in vloge Slovencev v njej.⁷⁶ Liberalizem so po drugi strani v SLS smatrali za ideologijo, pod katero ni prostora za slovenski narod, Avstro-Ogrsko monarhijo pa za državo, v kateri lahko koeksistira večnarodna skupnost le po načelih katoliške solidarnosti in pravičnosti. Odnos do tretje politične skupine, Jugoslovanske socialno-demokratske stranke, ni bil zaostren do tolikšne mere kot do Narodne-napredne stranke, saj je JSDS v tem obdobju, ob pretežno kmečki strukturi prebivalstva, imela precej manjši politični potencial. Poleg tega je stranki zaradi intenzivnega dela predvsem tistih, ki so bili blizu krščansko-socialnem nazoru,⁷⁷ uspelo pridobiti precejšen del delavske populacije, kar je ob premoči na podeželju med kmečkim prebivalstvom, SLS-u zagotavljalo mesto vodilne politične stranke na Slovenskem. Na državnem političnem prostoru je katoliška struja iskala zaveznitva pri krščanskih socialistih in priložnosti za politične koncesije ter možnosti za grajenje strateških partnerskih odnosov s slovanskimi narodi.

Za pričujočo analizo je predvsem pomembno že omenjeno povezovanje s Hrvati, ki je bilo v različnih oblikah predmet in vodilo slovenske politike že od objave programa revolucije 1848.⁷⁸ Povezovanje s hrvaško Stranko prava, katera je temeljila na ideologiji Anteja Starčevića, je konec 19. stoletja prišlo tako daleč, da je SLS 1898 sprejela program pravašev kot svojo lastno politično agendo,⁷⁹ kar je oktobra 1898 opredelil tudi Slovenec, glasilo slovenske katoliške struje, in sicer: 1. da je hrvaška kraljevina svobodna, samosvoja, popolnoma avtonomna država in 2. da spadajo pravno k Hrvaški tudi dežele, v katerih prebivajo Slovenci.⁸⁰ Vzroke za skoraj brezpogojno naslanjanje na Hrvate in na pravaše je potrebno iskati v nezanesljivosti nemških krščanskih socialistov, ki so jih pri narodnostnih vprašanjih skoraj praviloma pustili na cedilu, posebej pa so se poslabšali odnosi s po znamenitih Bedinijevih jezikovnih reformah, ki so povzročile konflikt med Čehi in Nemci. Slovenska katoliška opcija je sicer podprla prve, a na enako pomoč od Čehov ni mogla računati. Slednji so bili namreč teritorialno oddaljeni od slovenskih ozemelj in so vso svojo energijo usmerili v pridobivanje čim boljšega lastnega statusa v monarhiji ter pri tem niso vedno brezpogojno podpirali

---

⁷⁶ Le to razmerje je najboljšje orisal glavni ideolog Katoliške narodne stranke na prelomu stoletja Aleš Ušeničnik, ki je leta 1902 v katoliškem obzorniku zapisal: »Če ne zavlada v Avstriji katoliška ideja kot ideja vodnica, bomo Slovenci o silnem navalu narodnega tujstva brez dvoma propali – saj se naše meje na Koroškem, Štajerskem in v Istri leto za letom vidno krčijo in ože! – a propala bo tudi skupna domovina Avstrija!...Če nas more rešiti, nas bo rešila le katoliška ideja, izražena v starem geslu: Vse za vero, dom, cesarja!« (Rahten, 2001: 18).

⁷⁷ Predvsem je potrebno pri tem omeniti Janeza Evangelista Kreka (1865-1917).

⁷⁸ Prunk, 1992: 65-66, 79-81, 87-88 in 101-102.

⁷⁹ 12.10.1898 je prišlo do shoda »domovinaške« frakcije pravašev, katere so se udeležili tudi Krek, Andrej Kalan (1858-1933) in dr. Janko Brejc (1869-1934). Kalan je tedaj v svojem govoru izpostavil potrebo, »da se na jugu Avstrije osnuje krepka organizacija jugoslovanskih narodov, ki bi bila nepremagljiv branik državi in pravu jugoslovanskih narodov.« Krek je v nadaljevanju potrdil, »da se Slovenci morajo združiti s Hrvati na temelju hrvatskega državnega prava«, po katerem je istrski pravaš Spinčić povzel, »da se je Kraljevina Hrvaška povečala«. Tudi Brejc je potrdil, »da je cilj združevanje slovanskih narodov na avstrijskem jugu oz. politično združenje Slovencev in Hrvatov« (Rahten, 2001: 26-27).

⁸⁰ Prunk, 2006: 55.

slovenskih zahtev.⁸¹ Poleg tega so bili Čehi ideološko nagnjeni k liberalizmu in so veliko bolj simpatizirali s slovenskimi liberalci, kar je v času močne politične delitve med KNS in NNS, bila dodatna ovira pri grajenju resnejšega strateškega partnerstva in pri usklajenem delovanju na bistvenih narodnih področjih. KNS (SLS) se je torej strateško usmerila k povezovanju s Stranko prava, ki je svoj program temeljila na povezovanju troedine kraljevine Hrvaške, Slavonije in Dalmacije. Z državnopravnega vidika je posebej pomemben element slovenskega povezovanja s hrvaškimi strankami bila pragmatična sankcija, ki jo je hrvaški sabor sprejel 9.3.1712.⁸² Čeprav je bilo omenjanje večinsko slovenskih področij za Hrvaško v 18. stoletju pomembno predvsem zagotavljanje gospodarskega zaledja, saj je Hrvaška bila direktno izpostavljena turški grožnji, je le-to omogočalo slovenski politični eliti navezovanje slovenskega etničnega ozemlja na hrvaško državno pravo, s čimer so tudi Slovenci pridobili pravno osnovo za branjenje pred nemškimi imperializmom in italijanskim iredentizmom.

Narodna napredna stranka je po t.i. ločitvi duhov postala glavna konkurentka KNS (SLS) tako v bojih za mesta v državnem zboru na Dunaju, kot tudi pri tekmovanju za mandate v deželnih zborih in pri vidnih javnih funkcijah, predvsem pri županskih pozicijah v mestih na Kranjskem, Štajerskem in Goriškem. Medtem ko je katoliška politična opcija kadre večinoma črpala iz duhovniške inteligence in svojo legitimnost pridobivala predvsem v kmečkih množicah, je liberalna stranka poskušala čim bolj zastopati interese liberalnega meščanstva z meščansko in učiteljsko inteligenco na čelu. Posebej močna je zato bila v urbanih področjih, predvsem v Ljubljani (kjer je imela tudi župana) in na Primorskem.⁸³

Pri NNS ni bilo katolištva v temeljih programske usmeritve na narodnem področju. Slovensko pripadnost katolištvu so imeli samo po sebi umevno, vendar so ponekod religioznost izpostavljali tudi kot asimilacijski faktor, ki Slovincem krni njihovo samobitnost in identiteto.⁸⁴ Pri povezovanju z drugimi interesnimi skupinami in političnimi strankami so v Narodno napredni stranki zato veliko večjo pozornost namenili izpostavljanju slovanske identitete Slovencev. To je imelo pomembne implikacije z vidika ustvarjanja geopolitičnih vizij, katere naj bi po programu NNS bile optimalne za razvoj in zaščito slovenskega naroda. V NNS so se namreč navduševali nad raznimi panslovanskimi vizijami ter se pogosto obračali k Rusiji kot vodilni slovanski velesili, ki naj bi po liberalnem konceptu imela vlogo zaščitnice interesov manjših slovanskih narodov znotraj drugih državnih tvorb. Kljub navedenemu je bilo tudi pri slovenskih liberalcih v prvem planu združevanje slovenskih ozemelj v okviru ideje Zedinjene Slovenije, katero so celo nekoliko bolj eksplicitno in ostro zagovarjali od katoliških političnih konkurentov, kar so si lahko privoščili zaradi manjše politične

---

⁸¹ Tako je časopis Slovenec 14.1.1898 pisal: »Obžalovati je, da češki prepiri preveč vplivajo na politične razmere v Avstriji. Zlasti mi Jugoslovani imamo pod to prevlado mnogo trpeti. Naši kritiki se ne čujejo, ker jih preglašajo vojni šunder češki. Mi umiramo, borimo se za vsakdanji kruh obstanka, toda odločilni krogi nimajo časa baviti se z našimi zadevami, preveč opravila imajo na Češkem...« (Rahten, 2001: 28).

⁸² V tej je Hrvaška pristala na vladavino tudi osebi ženskega spola in avstrijskega rodu, če bo le ta vladala ne samo v Avstriji, temveč tudi na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem.

⁸³ V goriškem deželnem zboru je na volitvah celo dosegala zmage, vendar so jo kljub relativno največjemu številu mandatov po navadi preglasile koalicije italijanskih liberalcev in slovenskih klerikalcev.

⁸⁴ Predvsem se je to poudarjalo pri borbi za izvajanje bogoslužnih obredov na Primorskem, kjer so se v 19. stoletju še dolgo izvajale samo v italijanščini oz. v latinščini.

odgovornosti. Katoliški narodnjaki so namreč, razen na Goriškem, dobivali večino slovenskih glasov in so posledično bili bolj zastopani v Dunajskem parlamentu. Pri tem so za pridobivanje različnih koncesij, morali graditi različne koalicije, kar jim je pogosto onemogočalo uporabo ostrejšje retorike.

Glede na opredeljene strateške točke političnega programa slovenskih liberalcev je povsem razumljiva izbira partnerjev za grajenje strateških povezav z drugimi slovanskimi narodi. Tudi slovenski liberalci so se pod vodstvom Ivana Tavčarja v 19. stoletju poskušali čim bolj povezati s hrvaškimi političnimi strankami, saj so Hrvati imeli status najbližjega slovanskega naroda, ki je s Slovenci delil podobno usodo v okviru Avstro-Ogrske. Pri tem so slovenski liberalci v določenem obdobju celo dominirali nad slovensko katoliško strujo in so se prvi začeli povezovati posebej s Starčevičevo Stranko prava. Pri tem ni do izraza prihajalo ideološko neskladje, saj so pravaške stranke temeljile na idejah, katere so v svojem bistvu izvirale iz liberalizma. Tudi pri slovenskih liberalcih je torej proti koncu 19. stoletja moč zaznati podobno geopolitično strategijo, v kateri je naslanjanje na Hrvaško bila metoda, hrvaško državno pravo pa orodje zaščite slovenskega naroda. Vendar pa je NNS kmalu izpustila pobudo pri sodelovanju s Hrvati, kar je pomenilo ne samo izgubo pomembnega vira moči v avstro-ogrskem političnem prostoru, temveč tudi zasuk na področju geopolitičnega programskega načrta.

Tretja politična struja na Slovenskem je oblikovala Jugoslovansko socialnodemokratsko stranko. Ob industrializaciji mest in naraščanju števila delavcev ter krepitvi delavskega razreda v družbi se je leta 1896 ustanovila stranka, ki je kljub jugoslovanskemu pridevniku sprva sestavljena skoraj izključno iz Slovencev. Njen ideolog Etbin Kristan (1867-1953) je jasno začrtal programsko usmeritev, ki je poleg ideoloških socialnodemokratskih načel, že s samim imenom stranke eksplicitno izrazila jugoslovansko usmerjenost. Uradna stališča stranke sicer nikoli niso bila usmerjena proti obstoječi Avstro-Ogrski državi, so pa posamezniki JSDS bili deležni represivnega delovanja avstro-ogrskih organov, saj so njihovi posamezni nastopi bili pogosto usmerjeni k političnemu povezovanju tudi z južnimi Slovani izven monarhije. Zanimivo je, da so mnogi člani JSDS kljub zagovarjanju močne politične zveze južnih Slovanov in domnevnem prosrbstvu, ki jim ga je pogosto očitalo tedanje avstrijsko vodstvo, bili mnenja Ivana Cankarja (1876-1918), in sicer da so kulturne razlike (kljub skupnemu izvoru) zaradi divergentnega razvoja jugoslovanskih ljudstev prevelike, da bi se le-ta tudi kulturno poenotila v isti narod.⁸⁵ Očitno je torej pri tem šlo za politično jugoslovanstvo in ne za kulturno.

Nasprotno od socialnodemokratske stranke je nastopala revolucionarna skupina, ki se je imenovala Preporodovci.⁸⁶ Sicer marginalna skupina se je formirala le dve leti pred izbruhom velike vojne oz. v času Balkanskih vojn in je pogosto delovala na meji legalnosti. Slednji so se zavzemali za združitev vseh slovanskih narodov v unitarno Jugoslavijo, za katero so bili prepričani, da je ni moč doseči drugače kot z revolucionarnim prevratom oz. z razbitjem obstoječe države.

---

⁸⁵ Melik, 2002: 605.

⁸⁶ Člani so bili zbrani okoli mesečnika Preporod, ki je izhajal le od 1. novembra 1912 do 25. junija 1913.

2.5 IZHODIŠČA JUGOSLOVANSTEV

Pri opredeljevanju pomena jugoslovanske ideje v politični sferi treh narodov lahko glede na kratko obravnavo v tem poglavju zaključimo, da je pri Srbih prevladala združevalna funkcija jugoslovanske ideje, katero je vodil motiv priključitve Srbov izven državnih meja Srbije. Jugoslovanski koncept je za nosilce srbske nacionalne ideje predstavljal metodo vključevanja tistih področij, ki jih ni bilo mogoče opredeliti kot dominantno srbska, saj je na njih bil prisoten tudi relevanten delež nesrbske populacije.

Nasprotno se je v hrvaških jugoslovanskih konceptih prepletalo več funkcij, ki so različno prihajale do izraza glede na politične skupine, v katerih so se ideje izoblikovale. Kljub temu pa lahko kot primarno funkcijo izpostavimo željo po dokončni državno-pravni subjektivizaciji znotraj habsburške monarhije. Seveda je tudi pri Hrvatih bila izražena integralna funkcija, ki se je manifestirala preko ambicije za realizacijo hrvaškega državnega prava, na katerega so bili vezani vsi jugoslovanski koncepti pri Hrvatih.

Če so Hrvati zaostajali pri uresničevanju svojih nacionalnih ciljev za Srbi, so Slovenci bili še v nekoliko slabšem položaju, saj znotraj monarhije niso imeli nikakršnega posebnega statusa. Primerno temu so bili tudi narodni cilji, vezani na jugoslovanstvo, drugačni. S slovenskega aspekta je jugoslovanska ideja v prvi vrsti predstavljala podporo narodni subjektivizaciji. Ni šlo torej toliko za poskus teritorialne emancipacije, čeprav je ti dve stvari pogosto težko ločiti. Primarno je bilo doseči priznanje posebnosti slovenskega naroda nasproti Nemcem in Italijanom, pri čemer je jugoslovanstvo predstavljalo politično platformo, katera je zagotavljala večjo moč in relevantnost slovenskim političnim strankam na habsburškem političnem odru.

Različna izhodišča, v katerih so se nahajali trije narodi ponazarja Prikaz 1 (na str. 34). Pri tem je pomembno poudariti, da različne faze nacionalizmov same po sebi še niso determinirale nasprotujočih si ciljev. Ravno nasprotno, neusklajenost narodnega razvoja treh južnoslovanskih ljudstev je v veliki meri celo pripomogla k političnemu zblíževanju treh narodov. V kolikor bi namreč tako Hrvati kot Slovenci in Srbi bili na isti razvojni stopnji, na primer v fazi nacionalne ekspanzije, bi se lahko zgodilo, da bi si cilji lahko bili veliko bolj nasprotujoči. Konfliktnost političnih interesov zato ne gre primarno iskati v različnih procesih oblikovanja narodov, temveč v samih paradigmah narodnih idej.

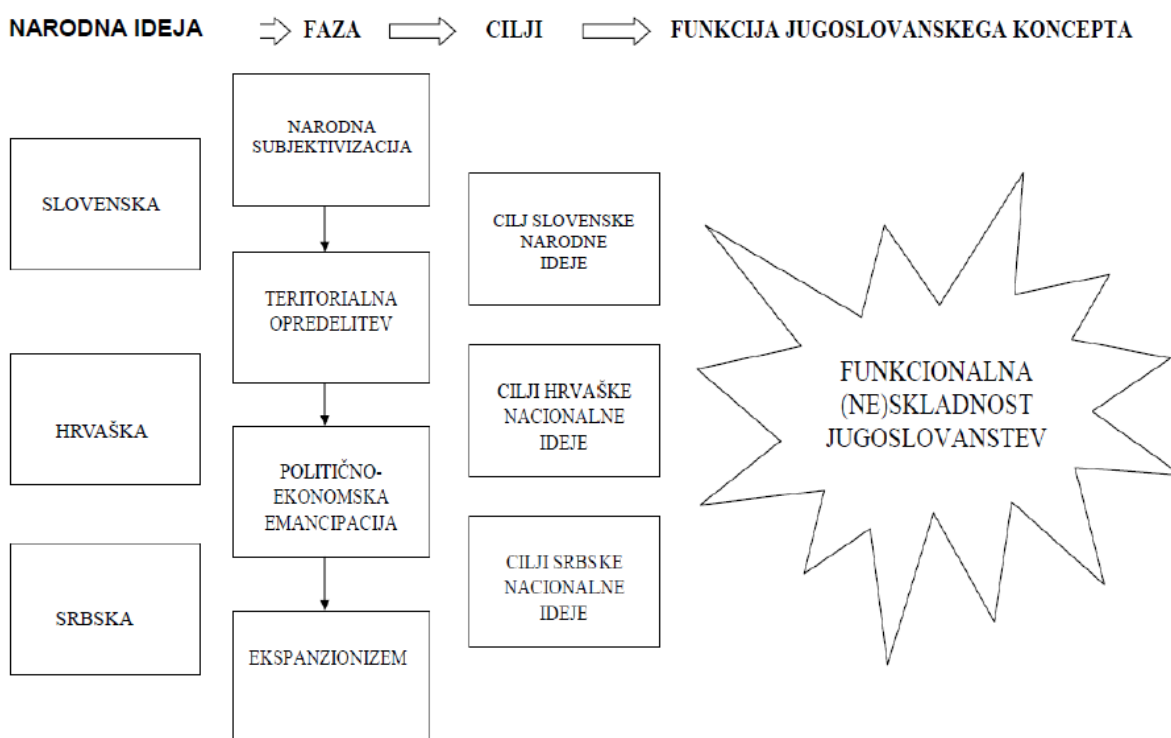
Fundamente treh nacionalizmov lažje odkrijemo, v kolikor se ozremo na metode in orodja razvoja narodnih gibanj. Najpomembnejši institut pri oblikovanju srbske narodne identitete je zagotovo predstavljala SPC. V primerjavi s srbskim pravoslavjem nista, zaradi svoje univerzalistične narave, katolištvo pri Slovencih in Hrvatih ni neposredno vplivalo na oblikovanje narodne zavesti, nosilce narodne ideje pa so prevzeli drugi instituti.⁸⁷ Pravoslavje pri Srbih se je oblikovalo v kontekstu bizantinske in osmanske miselnosti, ki sta pustili močan pečat na značilnostih srbske avtokefalne cerkve. Pilar je tako v pravoslavju videl ohranjeno kontinuiteto bizantinske miselnosti, ki

---

⁸⁷ Kot pravi dr. Ivo Pilar (1990: 327): »*Ja sam već iztaknuo, da je narod i država kod Srba proizvod narodne Crkve, dok je država i narod Hrvata proizvod narodnog plemstva.*«

je le navidezno zamrla pod vplivom muslimanskih osvajalcev, a se je znotraj osmanskega sistema ne le uspela ohraniti, temveč dokončno izoblikovati. Z osmanskim upadom je prevzela pobudo kot nosilec antikatalištva, ta karakterna lastnost pa se je prenašala tudi na vse etnične skupine, ki so s časom sprejele srbsko identiteto.⁸⁸ Seveda je tudi katolištvo imelo pomembno vlogo pri oblikovanju hrvaške in slovenske narodne identitete, vendar gre pri tem po vsej verjetnosti bolj za posledico identifikacije različnosti na področjih, kjer so religije najbolj intenzivno prihajale v stik. Rusinow⁸⁹ smatra, da je ravno v tem izvor relativno manjše zainteresiranosti za jugoslovansko idejo, ki je bila pri Srbih zaznana kot model za širitev katoliškega vpliva na vzhod, posebej če so to zastopali predstavniki rimskokatoliškega duhovništva.

Prikaz 1: Povezave med stopnjami narodne rasti in funkcijami jugoslovanskih konceptov

Vir: Lastno delo.

Karakterne razlike jugoslovanstev so bile pogojene tudi zaradi mikro in makro geopolitičnih razlogov. Slovenci so, čeprav v svojem središču močno kompaktni, saj je bil na Kranjskem delež Slovencev vedno čez 90%, bili neposredno soočeni z dvema večjima narodoma na severu in zahodu. Poleg tega so ob nadproporcionalnem germanskim zastopstvom v višjih slojih iskali potrebno zaledje za upiranje germanizaciji in italijanizaciji. Hrvati so na svojem etničnem področju bili veliko bolj razdeljeni, saj se je turški element kot klin zaril in skoraj povsem razdelil hrvaške dele. Jugoslovanstvo je v tem kontekstu bilo orodje za povezovanje dveh hrvaških centrov. Nasprotno so Srbi imeli stabilno jedro, ki je pridobivalo vse večji pomen ob slabitvi turškega vpliva. Drugi element manjše fleksibilnosti srbskega jugoslovanstva je bila srbska zavest, ki je temeljila na zgodovinsko-

⁸⁸ Pilar, 1990: 320.
⁸⁹ Djokić, 2003: 17.

mitološkem prepričanju o srbskem narodu, ki si je za razliko od ostalih južnih Slovanov, sam izbojeval pravico do lastne narodne in državne subjektivitete.

Poleg teh mikro-geopolitičnih dejavnikov pa je prihajalo do konfliktov med različnimi variacijami jugoslovanstva tudi zaradi zunanjih sil, oziroma tako imenovanih makro geopolitičnih silnic, ki so izhajale iz razmerja moči v mednarodni skupnosti. Teza, na kateri temelji predlagano delo je, da so pri uresničevanju jugoslovanske ideje bili ključnega pomena okvirji, ki so jih določale zunanje okoliščine. Pri tem so kot zunanje sile delovale predvsem geopolitične vizije vodilnih subjektov v mednarodni skupnosti, ki so onemogočale uresničevanje vizij družbenih nosilcev znotraj posameznih južnoslovanskih narodov, ki bi nasprotovale primarni geopolitični strukturi, ki jo je določal koncept ureditve evropskega kontinenta posamezne velesile.

2.6 JUGOSLOVANSTVO V MEDNARODNEM KONTEKSTU

Uresničevanje državne ideje že zaradi same narave državnosti in njenih komponent (teritorij, oblast in ljudstvo) nikoli ne more biti povsem neodvisen proces od mednarodnih dogajanj. Opredeljevanje ozemlja in meja države namreč ni mogoče, če ni soglasja sosednjih držav, pa naj bo to prostovoljno ali prisilno. Čeprav torej širši mednarodni kontekst ni v prvem planu pričujočega dela, bi bilo povsem zgrešeno ignorirati vpliv zunanjih dejavnikov na državno idejo jugoslovanstva.

Potek mednarodnih odnosov z vidika vzrokov in način razreševanja konfliktov v mednarodnih odnosih, ki zadevajo samo eksistenco državno-pravnih enot, ponazarja model v Prikazu 2 (na str. 36). Le ta kaže, v kakšnem zaporedju prihaja do sprememb v razmerju moči med glavnimi subjekti mednarodne skupnosti. Vzroki za konflikte so posledica nastalega neravnotežja v odnosih velikih sil, ki ga ni moč razrešiti na diplomatski ravni. Zato se konfrontacija prenese najprej na stičišča interesnih sfer in šele v izjemnih primerih tudi na jedra oziroma na centralna geopolitična področja. Pogoj za prekinitev konflikta je ponovna vzpostavitev začasnega ravnotežja, ki je stvarni odraz razmerja moči mednarodnih subjektov. To je pravzaprav odraz razmerja potencialne sile, ki je posameznemu mednarodnemu subjektu na razpolago pri delovanju in uresničevanju svojih ciljev v mednarodni skupnosti.⁹⁰

V 19. stoletju se je izoblikoval način komunikacije med največjimi državami v obliki srečanj vodij t.i. velikih sil, med katere so se prištevale Nemčija, Velika Britanija, Francija, Rusija, Avstro-Ogrska in Italija. Takšne konference so se intenzivirale že v Metternichovem obdobju, v katerem se je ravno zaradi njegove uspešne proaktivne diplomacije učvrstil položaj habsburške monarhije v Evropi. Predmet obravnave je bilo vedno znova tudi področje Jugovzhodne Evrope, za katero je bila značilna krepitev narodnostnih občutkov tudi med balkanskimi narodi, ki so se še vedno nahajali pod turško oblastjo. Kot pravi Hall⁹¹ je bil na Balkanu nacionalizem zaznan kot upravičen razlog za ustvarjanje posebnih geopolitičnih enot. Za pričujoče delo je zagotovo najbolj pomemben Berlinski

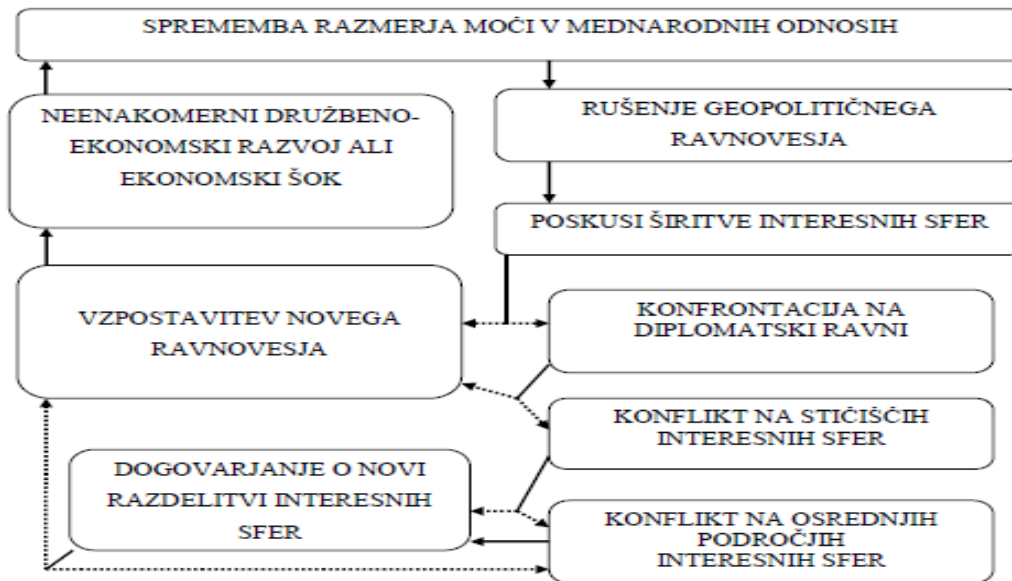
---

⁹⁰ Več o realističnem in o drugih pristopih preučevanja mednarodnih odnosov v Vukadinović (1998: 21-44).

⁹¹ 2000: 1-2.

kongres leta 1878, čigar neposredna posledica je bila zmanjšanje bolgarske države, ki je pred tem bila obnovljena s koncem rusko-turške vojne in s pogodbo v San Stefanu. Takšna velika Bolgarija, ki je vključevala tudi Makedonijo, je bila z novim dogovorom razdeljena na dva dela, med katerimi je južni dobil le avtonomijo pod osmansko suverenostjo. Na kongresu je bila priznana neodvisnost Srbiji, Črni Gori pa je bilo odvzeto, kar je pridobila po pogodbi iz San Stefana. Kongres je torej na nek način omejil narodne ambicije balkanskih narodov in vzpostavil več manjših balkanskih držav, katere pa naj same ne bi mogle predstavljati večjih ovir pri odločitvah, ki jih bodo sprejemale evropske velike sile.

Prikaz 2: Model mednarodnih odnosov

Vir: Lastno delo.

Z geopolitičnega vidika je gospodarska slabitev Osmanskega cesarstva bila idealna priložnost za krepitev avstro-ogrškega in ruskega vpliva na Balkanu, vendar je razpadanje takšne velike države lahko pomenilo vir nestabilnosti v sosedstvu, zato so predvsem v Avstro-Ogrski bili previdni glede spreminjanja državnih mej. V nemško-habsburški miselnosti sicer nikoli ni ugasnila želja, kljub številnim napetostim znotraj obstoječe avstro-ogrške državne tvorbe, za širitvijo na vzhod. Vendar so med samimi Nemci bili tudi številni kritiki ambicij doseganja Črnega morja preko leta 1878 okupiranih Bosne in Hercegovine ter nadalje preko Sandžaka, Kosova in Metohije proti Solunu. To bi namreč še zmanjšalo relativno število Nemcev in lahko povzročilo prekomerno širitev, ki bi lahko povečala moč disolutivnih faktorjev znotraj države. Zato v prvem planu ni bilo zasedanje ozemlja, ki bi ga bilo z lastnim državnim aparatom zelo težko pokriti, temveč je kot primaren cilj postavljeno povečevanje decentralizacijskih teženj v evropskem delu Turčije, nato pa ustvarjanje odvisnosti pri delno samostojnih balkanskih tvorbah. Pri tem se je politika Avstro-Ogrske, ob vse večji razsežnosti slovanskega problema v državi, naslanjala predvsem na Albance.

Rusija je po drugi strani imela na samem Balkanu veliko bolj ugodno izhodišče. Saj je tako pri Bolgarjih kot Srbih in Črnogorcih bila prisotna slovanska zavest, ki je predstavljala plodno podlago

za ponovno spodbudo panslovanske ideje ter širitev ruske interesne sfere preko večine Balkana. Rusija je pri tem uspešno vodila koordinirano politiko preprečevanja širitve nemškega vpliva, saj je med leti 1891 in 1894 podpisala vrsto sporazumov s Francijo, leta 1907 pa se je pridružila Antanti oz. t.i. Srčnemu sporazumu (*»Entente cordiale«*), ki so ga leta 1904 podpisale Francija in Velika Britanija.⁹² V prvi vrsti se je ruska prisotnost na Balkanu ohranila preko pomoči Bolgariji.⁹³

Sistem, ki ga je vzpostavil Berlinski kongres, se v času velikih sprememb ekonomsko-politične moči glavnih akterjev na Balkanu ni mogel ohraniti. Do konca 19. stoletja so se tako vrstile številne kršitve določb, ki so omejevale možnosti uresničevanja aspiracij obujenih nacionalizmov, predvsem v Bolgariji, Srbiji in Grčiji.⁹⁴ Turška kontrola Sandžaka ter sovražno razmerje med Bolgari in Srbi je preprečevalo jugoslovansko zavezništvo. Poleg turškega cesarstva je to olajševalo uveljavljanje avstro-ogrskih interesov. Avstro-Ogrski je poleg relativne naklonjenosti Obrenovičev mir pred srbskimi pretenzijami za Bosno in Hercegovino zagotavljalo tudi dejstvo, da se je Srbija bolj ukvarjala in izčrpavala pri urejanju odnosov na svoji vzhodni in južni meji. Zaradi gospodarske odvisnosti se je v določenem trenutku celo bolj verjetno zdelo, da bo Srbija prišla v nekakšen vazalen odnos s svojo centralno-evropsko sosedo. Avstro-Ogrska si je tako poleg miru na mejah poskušala zagotoviti tudi stabilnost v makro-mednarodnih odnosih. Posledica tega je bila sklenitev oz. obnovitev t.i. trozveze med Nemčijo, Avstro-Ogrsko in Italijo leta 1902.⁹⁵ Večja vojaška moč je zagotavljala višjo raven stabilnosti na vzhodu in zahodu habsburške države, kjer sta latentno nevarnost predstavljali Rusija in Francija.

Mednarodne okoliščine so neposredno vplivale tudi na stanje duha pri habsburških Slovanih in determinirale okvirje avstro-jugoslovanskih konceptov. V trenutkih, ko se je krepil položaj centralno-evropskih sil, se je kot geopolitični center jugoslovanske državne enote izpostavljala Hrvaška oz. *»Troedino kraljestvo«*, kar je v večini primerov pomenilo približevanje federalni enoti znotraj habsburške monarhije in s tem izključevalo Srbijo. Temeljna funkcija, kateri je služil ta koncept, je bilo pridobivanje habsburških Srbov za hrvaški državno-pravni koncept. V nasprotnem primeru, ko

⁹² Pri tem so Rusi in Britanci šli tudi veliko dlje in so podpisali sporazum o razdelitvi interesnih sfer v tedanji Perziji.

⁹³ Rusija in Bolgarija sta leta 1902 sklenili zavezništvo za slučaj romunskega napada na Bolgarijo (Hall, 2000: 5).

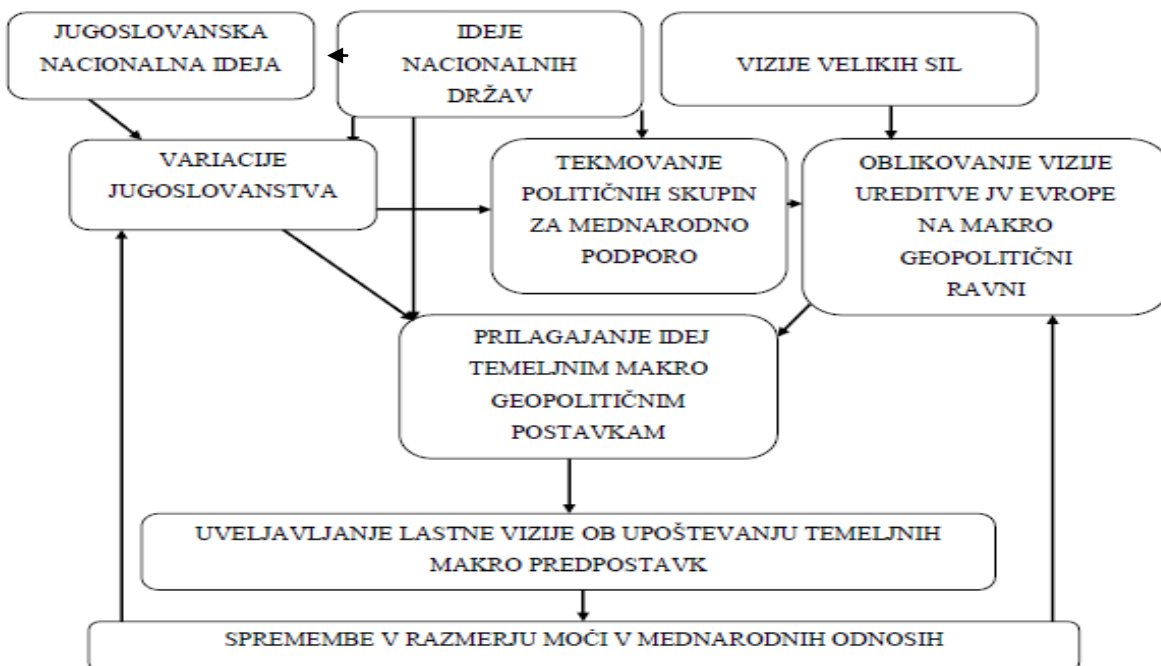
⁹⁴ Bolgarski odnosi s Turčijo so se močno poslabšali s približevanjem Bolgarije k Rusiji. Konec 19. stoletja je namreč Bolgarija za glavnega nasprotnika smatrala Srbijo, s katero je bila v vojni že leta 1885. Istega leta je Bolgarija razglasila priključitev Vzhodne Rumelije, kar je povzročilo napad s strani Srbije, katero je v tem podpirala Obrenovičev naklonjena Avstro-Ogrska (podrobneje v Hall, 2000: 4). Bolgarija je uspešno obranila svoje položaje, je pa bila prešibka za proti-invazijo na Srbijo. Glavni srbski cilj na jugu je bila širitev v smeri linije Kumanovo Skopje, Bolgari pa so zahtevali Trakijo. Njuni interesi so se najbolj konfrontirali pri vprašanju Makedonije. Po drugi strani je Črna Gora bila orientirana na širitev tako v smeri Sandžaka kot tudi področje Skadra ter Kosova in Metohije. Ravno novopazarski Sandžak in Kosovo sta bila geopolitično zelo pomembna, saj sta z večinskim muslimanskim prebivalstvom, bodisi z Albanci na Kosovu ali muslimani slovanskega izvora iz Sandžaka, tvorili ločnico med pravoslavno Srbijo in Črno Goro. Tretjo stran je predstavljala Grčija, kateri je primarno bilo osvajanje Soluna ter zasedba otokov v Egejskem morju. Leta 1897 je Grčija poskušala prisvojiti Kreto, vendar so Osmani zlahka odbili grški napad. Velike sile so posredovale le toliko, da so zagotovile preprečevanje turške širitve, ki bi bila v nasprotju z Berlinskim kongresom. Predstavniki velikih sil so leta 1898 poslale svojo komisijo, ki je nato kontrolirala Kreto naslednjih deset let.

⁹⁵ Zgovoren članek o pomenu te zveze je bil predstavljen v časopisu Soča, ki je bil glasilo Narodno napredne stranke, ki je bila, kot rečeno, najmočnejša na Goriškem: „Trozveza more ob času vojske oborožili 5,135.000 mož in sicer: Nemčija 2,550.000, Avstrija 1,304.000, Italija 1.281.000. Dvozveza pa 5,354.000. Rusija namreč 2,800.000, Francija 2,559.000. Ako se računajo dnevni stroški v času vojske 8 K za moža, potem bi plačala trozveza 41,080.000 K na dan za svojo vojsko, dvozveza pa 42,832.000. Mornarica pa ima v Avstriji: 13 oklopnih, 14 križark, 75 torpedovk. V Nemčiji 40 oklopnih, 40 križark, 137 torpedovk. V Angliji 71 oklopnih, 163 križark, 145 torpedovk. V Franciji: 46 oklopnih, 47 križark. V Italiji: 19 oklopnih, 19 križark, 166 torpedovk.“ (Soča, 28.6.1902).

je moč centralno-evropskih sil popuščala, je moč pridobivala jugoslovanska ideja s srbskim predznakom. Tretji, najširši jugoslovanski koncept je predpostavljala združevanje vseh južnih Slovanov, tudi Bolgarov. Tedaj bi naravno geopolitično središče zopet predstavljala Srbija, vendar z močnimi protiutežmi na vzhodu in zahodu. Izpostavljanje slovanstva je zagotovo bilo v skladu s cilji matere panslavizma; Rusijo, ki je predstavljala »naravnega« pokrovitelja vseslovanske združitve.

Pri povezovanju makro-geopolitičnih načrtov velikih sil z notranjimi tendencami pri južnoslovanskih narodih, lahko zaključimo, da je avstro-ogrski koncept našel svojega zaveznika v Hrvaški in v njenem real-političnem okvirju habsburške jugoslovanske enote. Medtem pa sta Francija in Velika Britanija jugoslovansko vprašanje gradila na Srbiji, katera bi kot centrifugalna sila pritegnila zahodne južne Slovane in jih odtrgala od dunajskega vpliva ter s tem povzročila amputacijo mediteranskega dela habsburške monarhije in distanciranje južnih Slovanov od ruskega vodstva. Posledično je v Srbiji kot največja nevarnost opredeljena ravno habsburška monarhija, katera je vse globlje prodirala proti jugovzhodu in s tem kompenzirala izgube v centralni Evropi. Tretja različica, čeprav verjetno najbolj skladna s fundamentalnimi jugoslovanskimi premisami, je bila primerjalno veliko slabše zastopana v političnih skupinah med Slovenci, Hrvati in Srbi. Za svojo so jo sprejemala le nekatera politična gibanja, ki so praktično ves čas svojega delovanja bila v opoziciji. To kaže tudi na razmerja moči avstrijske, francoske, britanske in ruske diplomacije, med katerimi je ravno vpliv slednje na začetku 20. stoletja bil manjši. Poleg tega so idejo, ki je poskušala izbrisati etnične posebnosti posameznih južnoslovanskih narodov, ovirale že v veliki meri politizirane etnične lastnosti, kar je privedlo do tega, da je znotraj samih zagovornikov takšnega koncepta jugoslovanstva s časom prevladala nacionalna hrvaška ali nacionalna srbska politična elita. Ta odnos ponazarja Prikaz 3.

Prikaz 3: Model uresničevanja jugoslovanskih idej

Vir: Lastno delo.

3 PREMISE JUGOSLOVANSTVA PRI JUŽNIH SLOVANIH

Začetek novega stoletja in nesorazmerje ekonomske in politično-vojaške moči ter posledična nejasnost teritorialnega obsega velikih cesarstev in njihovih mejnih sestavnih delov je odpiralo številne možnosti pa tudi veliko nevarnosti za manjše narode, ki so bili sestavni del teh cesarstev. Med južnimi Slovani se je izpostavljalo vprašanje lastne politične usode, kar je neposredno izpostavilo tudi vprašanje ozemeljske opredelitve. Nove gospodarske okoliščine so učinkovale z relativno hitro rastjo prebivalstva in drobitvijo obdelovalnih zemljišč. Od začetka 19. stoletja je na jugoslovanskih področjih gostota prebivalstva namreč narasla od dobrih 20 prebivalcev na kvadratni kilometer na več kot 60 v začetku 20. Stoletja.⁹⁶ To je impliciralo začetek procesa izseljevanja,⁹⁷ ki je bilo najbolj množično v Dalmaciji, kjer se je podobno kot v Črni Gori zaradi manj rodovitne zemlje v obdobjih slabših letin še vedno tudi umiralo od lakote.⁹⁸ Raslo je število mestnega prebivalstva, kar je privedlo do spreminjanja gospodarske in izobrazbene strukture prebivalstva. Na Slovenskem, predvsem pa na Hrvaškem, je namreč precejšen del meščanskega prebivalstva, ki je prevzemalo pobudo v različnih političnih iniciativah, bilo bodisi nemškega (avstrijskega) bodisi madžarskega izvora.⁹⁹ V tem kontekstu so na moči pridobivali številni jugoslovanski koncepti, različnih karakternih lastnosti, ki so jih krepili predvsem tisti, ki so bili porinjeni na družbeno-politično margino ali so se kako drugače znašli v nemilosti obstoječih oblasti.

Pri obravnavni izstopajočih karakteristik jugoslovanskih konceptov so v pričujoči nalogi v fokusu tiste lastnosti, ki so predstavljale kamen spotike pri združevanju različic jugoslovanstva v enoten politični koncept, ki bi stremel k uresničevanju državno-pravne tvorbe brez sporov glede primarnih političnih predpostavk.

3.1 ANTIGERMANIZEM

»S nama je pravda, s nama je i Bog! Nadajmo se u pobedu nad Germanštinom!«¹⁰⁰

---

⁹⁶ Največja rast je bila v Srbiji, kjer je od 1,30 milijona prebivalcev v letu 1870, leta 1910 to število naraslo na 2,91 milijonov. Tudi na Hrvaškem (in v Slavoniji) je bila rast izjemna, in sicer od 1,84 milijona v 1870 na 2,73 v 1910. Nekoliko manjša rast je bila v Dalmaciji (z 0,46 na 0,63 milijona), celo upadlo pa je prebivalstvo na Slovenskem (z 1,13 na 1,06 milijona). Slednje je predvsem posledica izseljevanja prebivalstva v druge kraje, saj kvaliteta zemlje in obstoječa gostota nista omogočali nadaljnjo rast. Absolutno najhitrejšo rast je dosegla Črna Gora, ki je s samo 67,5 tisoč narasla na 238 tisoč prebivalcev, vendar pa je to še vedno pomenilo manj kot 25 prebivalcev na kvadratni kilometer. (Lampe, 2000: 73-74).

⁹⁷ Množično izseljevanje svoj vrhunec doživi v začetku 20. stoletja. Tako naj bi se na primer samo v obdobju 1900 – 1913 izselilo 529.025 oseb (Engelsfeld, 2002: 245).

⁹⁸ Bakić, 2004: 93.

⁹⁹ V Hrvaški-Slavoniji naj bi tako leta 1910 bilo 9% nemškega oz. madžarskega priseljskega prebivalstva, medtem ko naj bi meščanstvo v istem letu tvorilo 21% vsega prebivalstva, kar je pomenilo rast za pet odstotnih točk od leta 1880 (Lampe, 2000: 72).

¹⁰⁰ Slovenski jug, 27.9.1908.

Pri analizi konceptov v Srbiji, posebej v obdobju po vzponu Karađorđevićev, se je težko izogniti konstataciji, da je ne glede na kulturni in ozemeljski obseg ideje, ena izmed temeljnih paradigem bila antigermanska narava jugoslovanstva. Slednja je jasno odražala temeljno geopolitično funkcijo srbskega koncepta jugoslovanske združitve. Nasprotje med germanstvom in jugoslovanstvom je pravzaprav odražalo nasprotje med Karađorđevićevo vizijo Srbije in percepcijo Habsburžanov o njihovi vlogi na Balkanu. Germanstvo je bilo posebljeno v habsburških vladarjih, čigar sam obstoj cesarstva je bila po srbski interpretaciji ključna ovira za rešitev jugoslovanskega vprašanja. Pristanek na vključevanje v osrednje-evropsko federacijo pod vodstvom dinastije Habsburgov je bilo nesprejemljivo z aspekta celotnega spektra kulturnih in političnih dejavnikov, ki so jih v novi srbski oblasti postavljali kot primarne točke obstoja srbstva kot takega. To bi namreč impliciralo izgubo (vsaj dela) lastne državnosti oz. suverenih pravic, kar je za Srbijo pomenilo vračanje na položaj, kot je bil v času Osmanskega cesarstva. Pri tem bi se namreč srbsko pravoslavno prebivalstvo priključilo katoliški večini, ozemlje Srbije pa bi postala periferija in potencialni prostor trgovanja dunajskih (ali budimpeštanskih) oblasti v urejanju odnosov z drugimi državami na Balkanu. Izključevanje vsake možnosti pridruževanja Srbije ostalim Slovanom znotraj Avstro-Ogrske, kar so nerealno včasih tudi na glas sanjarili določeni krogi znotraj habsburške monarhije, je bistveno zožilo prostor grajenja jugoslovanskih konceptov in veliko bolj jasno odredilo njegove temeljne okvirje, kot je to bilo na Slovenskem ali Hrvaškem. Kljub temu pa to nikakor ne pomeni, da se v Srbiji ni razvil celoten spekter različic jugoslovanskih idej, ki so našle različne zagovornike pri političnih grupacijah, ter je njihova prisotnost v javnosti nihala v odvisnosti od stanja v mednarodnih odnosih. Slednje se je najbolj manifestiralo v komunikaciji pri odnosih s habsburškimi Slovani. V obdobjih krepitve srbskega položaja se je močneje izražal velikosrbski karakter jugoslovanstva in nasprotno – v trenutkih resne ogroženosti srbske države je do izraza prihajalo panslovansko gibanje, ki je na trenutke povsem zamolčalo srbsko posebnost in determiniranost za politično vodstvo pri uresničevanju ideje jugoslovanstva. Razumljiva je zato konstantno, ne glede na trenutno moč srbske diplomacije, delovanje usmerjeno v odvrčanje habsburških južnih Slovanov od Dunaja. Od trenutne politične moči je bila odvisna le metodologija delovanja Beograda, katerega poglavitni cilj na poti do uresničevanja jugoslovanske države je bilo doseganje kritične stopnje nezadovoljstva s habsburškim državnim okvirom pri Slovencih in Hrvatih. Le to je namreč realno omogočalo inkorporacijo srbske manjšine na Hrvaškem (v Slavoniji in Dalmaciji) k srbski matici. Srbski politični predstavniki na habsburškem teritoriju so zato kot prvo točko svoje agende postavili ustvarjanje dovolj široke politične koalicije, ki bo nenaklonjena dunajskim oblastem. Pri tem je bilo potrebno uporabiti vsak možen vzvod, kar je pomenilo tudi angažiranje madžarskih antihabsburških sil.¹⁰¹

Med najbolj zagrizene zagovornike kulturnega jugoslovanstva, ki je postopoma preraslo v jugoslovanski nacionalizem, lahko štejemo skupino intelektualcev zbranih okrog časopisa »Slovenski

---

¹⁰¹ »U ono doba (1861.) započeo je rad srbske omladine i borba srbskog naroda u Austriji za svoja politička prava i slobode: Srbi u Ugarskoj i u Trojednoj kraljevini, u savezu s Madžarima i Hrvatima, započeli su borbu protiv Beča.« (Stanojević v Pilar, 1990: 350).

jug«. ¹⁰² Objave časopisa v njegovem mlajšem, radikalnejšem obdobju so temeljile na jugoslovanski enotnosti, ki je bila izpeljana iz moralne obveznosti vseh južnih Slovanov po vzajemnosti, katera naj bi bila predpogoj za soočenje z »živalsko sebičnostjo Germanov«. ¹⁰³ Na tak način je temeljni sovražnik jugoslovanstva označen že v prvi številki omenjenega časopisa, ki je ubral metodo mobilizacije čustev po vzoru nacionalističnih gibanj, katera so ideje gradila na občutkih ogroženosti. »Enakost jezika, kulture, prosvete, gospodarstva, zakonov in običajev ter skupni interesi« ¹⁰⁴ so po Slovenskem jugu bili elementi za razvoj ideje, ki lahko reši južne Slovane. Slednji so konstantno obravnavani kot enoten narod, ki pa se sicer sam še ne zaveda dobro svoje identitete in svojega obstoja. ¹⁰⁵ Širjenje jugoslovanske narodne zavesti se zato postavlja kot poslanstvo samega časopisa, ki ob izpostavljanju podobnih elementov južnoslovanskih narodov sistematično preskakuje omenjanje kakršne koli etnične posebnosti le-teh. Pri tem je opazno razumevanje procesa geneze naroda »od zgoraj dol«, pri čemer je ravno skupina intelektualne elite tista, ki naj bi učvrstila jugoslovansko identiteto med ostalo populacijo in tako odpravila »kulturno zaostalost« tistih, ki se svoje pripadnosti ne zavedajo. »Nazadnjaštvo« je bila oznaka, ki so jo jugoslovanski nacionalisti uporabljali povsod, kjer bi se soočili s kakršnim koli nasprotovanjem kulturnemu jugoslovanstvu.

Metode širitve vpliva srbskega jugoslovanstva so bile v začetku 20. stoletja različne, odvisne pa so bile od bližine srbske matice in strukture prebivalstva. V krajih, ki so bili bližji Srbiji in kjer je srbski narodnostni element bil bolj prisoten, se je ideja širila organsko, preko kulturnih vzvodov. Nasprotno se je z večjo oddaljenostjo in manjšim deležem srbskega prebivalstva, ideja širila s političnimi metodami oz. »anorgansko«. Razumljivo je, da sta zaradi velikega števila prebivalstva s srbsko identiteto Bosna in Hercegovina bili primarnega pomena za srbsko matico. Pri tem je uresničevanje srbskih ciljev nujno vključevalo tudi reševanje srbsko-hrvaških vprašanj. Hrvaška področja so zato bila z vidika uresničevanja temeljnega geopolitičnega cilja Beograda ključnega pomena zaradi nekaj razlogov. V prvi vrsti bi vzbujanje antihabsburškega razpoloženja pri Hrvatih Srbe postavilo v veliko bolj ugoden strateški položaj, saj bi dominantna hrvaška področja predstavljala tamponsko cono med avstrijskim osrčjem in srbskim narodnim korpusom. V potencialnem spopadu bi tako hrvaška področja ustvarjala periferijo srbskega jugoslovanstva, s katere bi se slednje lažje branilo. Ni torej presenetljivo, da so v časopisih, ki so zagovarjali srbsko različico jugoslovanstva, vse več prostora dobivali Hrvati, ki so ostro kritizirali tradicionalni odnos do jugoslovanskega vprašanja na Hrvaškem. S tem se je v Srbiji poskušalo prikriti tekmovanje, katerega cilj je bilo dobivanje vodilnega položaja pri razvoju in realizaciji jugoslovanske ideje. Kritike hrvaške državne koncepcije so se v srbskem časopisju lotili temeljito, le-ta pa je segala globoko nazaj v 19. stoletje, in sicer do rušenja paradigmatičnih postavk, ki jih je postavil še

---

¹⁰² Pridevnik »slovenski« v srbskem jeziku pomeni »slovanski«.

¹⁰³ Bakić, 2004: 99.

¹⁰⁴ Bakić, 2004: 100.

¹⁰⁵ »Zamislite taj zajednički zbor današnje mlade generacije. Izmeniti zajedničke misli, videti sličan način života, sličnost nacije i običaja, slične pesme i priče, čuti skoro isti jezik, govoriti i lepo se razumeti, videti bliskost i sličnost svega onoga što čini karakterne odlike jedne nacije. ... Jer tek kad našu zemlju i narod dobro poznamo, možemo za njega postati iskreni i oduševljeni borci.« (Slovenski jug, 22.1.1904).

Strossmayer. V »*Srpskem književnem glasniku*«¹⁰⁶ je precej prostora dobil Franko Potočnjak, poznejši soustanovitelj Jugoslovanskega odbora, katerega argumentacija za zavračanje Strossmayerjevega jugoslovanstva je temeljila na liberalnem rušenju habsburških in katoliških okvirjev.¹⁰⁷ Potočnjak pri zavračanju teh dveh komponent politično-kulturnega okvirja istočasno govori o narodni enotnosti, vendar se pri tem izogne odgovoru na vprašanje, kaj naj bi bil njen temelj.¹⁰⁸ Marginalizacija vloge religije je bila pogosto prisotna pri zagovornikih jugoslovanskega nacionalizma, vendar je preskakovanje natančnejše identifikacije elementov politično-kulturnega združevanja bila čedalje bolj izstopajoča pomanjkljivost, posebej pri tistih, ki so se identificirali z idejo liberalizma. Zagovorniki kulturnega jugoslovanstva so se tako zadovoljevali s splošnimi opredelitvami o podobnem jeziku, podobnih običajih itd., a je to ostajalo le na ravni pavšalnih ocen. Pri tem krogu je bilo poleg poskusov liberalnega rušenja habsburškega oz. hrvaškega koncepta jugoslovanstva občutno izogibanje podrobnejši obravnavi bolgarskega in slovenskega vprašanja. Medtem ko je izostanek razprave o drugih narodih oz. etničnih skupinah na periferiji jugoslovanskega prostora razumljiv, saj jim posebnosti s strani jugoslovanskih, še bolj pa velikosrbskih ideologov niso bile priznane, je ignoriranje bolgarskega vprašanja imelo za cilj izognitev pojasnjevanja, po katerem kriteriju naj bi bolgarski prostor bil izločen iz srbskega koncepta jugoslovanske države. Ravno na tej točki je moč razločiti jugoslovanske zagovornike s slovanstvom kot osrednjo točko narodne združitve in zagovornike jugoslovanstva, ki so slednje uporabljali le kot sredstvo doseganja ciljev velikosrbstva. Redki in pozneje pogosto politično marginalizirani so bili namreč tisti posamezniki, ki so se na področju Srbije zavzemali za čisti liberalni slavizem, ki je kot cilj postavljal združitev vseh južnih Slovanov v skupno politično tvorbo.¹⁰⁹

Srbski primarni cilj pri določanju mej jugoslovanstva na zahodu je bil vključevanje habsburških področij, kjer so znaten delež prebivalstva tvorili Srbi. Čeprav je pri tem obstajala razlika med jugoslovanskimi nacionalisti in velikosrbi, so se le-te v odnosu do Hrvatov pogosto izgubile. Prvi so sicer istovetili Hrvate in Srbe, a so ravno tako kot v dominantnih velikosrbskih krogih pri vsakem oziranju na hrvaško državno koncepcijo problematiko konfliktov med hrvatstvom in srbstvom poskušali prenesti na relacijo med germanstvom in jugoslovanstvom. Razpon obravnave Hrvatov v srbskem jugoslovanskem časopisju bil sicer izjemno širok. Od Potočnjakovega jugoslovanstva na enem koncu, ki mu vsekakor gre priključiti še poznejšega ideologa Jugoslovanske

---

¹⁰⁶ 3., 4. in 5. del 15. knjige, 1905 v Bakić, 2004.

¹⁰⁷ »... S tog stajališta polazeći, branio je on u carevinskom veću federalizam u carevini austrijskoj, s tim mislima dolazi on u sabor hrvatski. No, u saboru kao što i u čitavoj Hrvatskoj, u taj čas nema polja uspehu te misli, jer su i suviše sveže uspomene na istom minulu deceniju teškog apsolutizma i germanizacije, kojima je Beč usrećavao narod hrvatski i srpski.« (v Bakić, 2004: 155).

¹⁰⁸ »Zato nam se taj rad Štrosmajerov, u koliko je već u načelu pogrešan, ne prima srca još i stoga što pitanje vere, kao stvar delikatne prirode, vezano za najskrivnije i najtanje osećaje ljudske, po našem bar mišljenju, ne spada ni u diskusiju ni u agitaciju obzirom na široke slojeve. Nama se čini da je danas prilično anahronična rabota na sjedinjavanju crkava, kao što nam nimalo nije primamljivo jedinstvo crkava pod vodstvom Vatikana, ali bismo se svom dušom i životom založili za jedinstvo narodno, pa ma uz još toliko vera.« (Bakić, 2004: 156-157).

¹⁰⁹ Ravno Potočnjak se je tako opredeljeval za jugoslovansko misel, ki bo vključevala ves »slovanski jug«, bolj eksplicitna prostorska opredelitev pa je kljub temu izostala: »Jugoslovenstvo, kao misao političko-kulturna, pokazuje se idejom narodnom u toliko, u koliko u svojim postulatima obuhvata čitav Jug Slovenski sa gledišta općih i zajedničkih interesa sviju delova što sačinjavaju Slovenski Jug...« (Bakić, 2004: 158).

nacionalne mladine Jovana Skerlića, se je ravno tako kot zagovornik jugoslovanstva, a izrazito velikosrbskega tipa, izpostavljaj Jovan Cvijić. Slednji je smatral Srbe in Hrvate kot potencialno enoten narod, vendar naj bi bila osnova njunega edinstva povsem srbska. Širitev občutka jugoslovanstva je Cvijić namreč enačil s širitvijo občutenja srbstva, pri čemer za pomanjkanje slednjega v Makedoniji in na Hrvaškem krivi neuspešnost jugoslovanske politike. Kot vzrok za negotove razmere na Hrvaškem identificira prisotnost tujih intelektualnih elit in delo katoliškega duhovništva.¹¹⁰ Po Cvijiću torej Hrvati in Srbi niso še enoten narod, saj imata precej razlik ter je zato potrebno na kulturnem in političnem zblizovanju še precej delati, kar naj bi »očistilo« srbsko-hrvaški narod tujih (nemških) elementov.¹¹¹ Pri tem lahko opazimo, da v srbsko-hrvaškem razmerju prevladuje antigermanska in antikatoška retorika, ki bo zaznamovala tudi vsa prihodnja jugoslovanska gibanja med Srbi. Vsekakor pa se glede državnega koncepta jugoslovanstva Cvijić bistveno razlikuje od Potočnjakovega. Cvijić namreč nikoli ni vključeval Bolgare v jugoslovanski koncept, saj bi to preprečevalo dominantni položaj Srbije, zato ga tisti, ki obžalujejo vsaj začasen propad jugoslovanske državne ideje,¹¹² opredeljujejo kot tipičnega zagovornika disfunkcionalnega jugoslovanstva, kateremu je za razliko s funkcionalnim konceptom pacifikacije predpostavljen pomen določanja elite, ki bo imela vodilno vlogo. Konstatacija o disfunkcionalnem jugoslovanstvu implicira obstoj funkcionalnega, zato je vsaj z zgodovinskega aspekta nevhvaležno takšno označevanje, saj bi zelo hitro zašli v sfero t.i. »potencialne zgodovine«, ki je sama po sebi oksimoron. Cvijića veliko lažje označimo kot zagovornika velikosrbskega jugoslovanstva. Kljub temu se je sam dobro zavedal obstoja srbskega potenciala, ki bi lahko povzročil preraščanje nacionalnega občutka v šovinizem. Zato se je nekajkrat ogradil od »lažnega« patriotizma, ki je po Cvijićevega mnenju ravno Srbiji preprečeval rast in razvoj.¹¹³ Vendar pa se je na terenu vse bolj dogajalo ravno to.

Antigermanizem in antikatoštvo srbske jugoslovanske ideologije sta imela vse globlje učinke na vse večji odpor do srbskega jugoslovanstva pri Slovencih in Hrvatih. Medtem ko je antikatoška

---

¹¹⁰ »Kod nas se često zaboravlja da smo mi (s Hrvatima) relativno velik narod, koga, jednih osnovnih psihičkih osobina i jednog jezika, ima preko 9 milijuna. Od nemačke granice do Carigrada nema većeg naroda od našega: veći smo od Čeha, Mađara, Rumuna, Bugara, Grka. ... na Balkanskom Poluostrvu nema jezika koji je toliko formiran i usavršen za literaturu i nauku kao što je srpski jezik. Ni kod jednog balkanskog naroda nije u širokim narodnim slojevima tako jako nacionalno osećanje kao kod našega naroda. ... U Crnoj Gori je srpska svest bila uvek neobične jačine. Zapazio sam da svaki čobanin zna za veliku srpsku celinu. ... prava narodna masa u Crnoj Gori, a naročito ona inteligencija koja se u Srbiji školovala, imaju veike ljubavi prema Srbiji. Ta osećanja i energične srpske težnje jasno su se opazile i u skupštini srpskog naroda Crne Gore. Tako je na svim stranama osim Makedonije. Ova zemlja je najslabiji front naših težnji i našeg nacionalnog rada. ... Naposletku su u poslednjim godinama nađene osnove za pravi kontakt između Srba i Hrvata, osim istog jezika i literature. Taj kontakt je u Hrvatskoj dobio realniji politički oblik. Ali su i hrvatski seljaci i varošani još pod uticajem katoličkog sveštenstva i klerikalni su kao retko koji narod i narodni deo u Evropi. Dalje je poznato da tamo narodna inteligencija, koja je izašla iz naroda, nije još najmnogobrojnija i nema pun značaj pred inteligencijom stranog porekla i u osnovi tuđinskog osećanja. Zbog ta dva uzroka pored drugih neznatnijih, u Hrvatskoj nalaze zemljišta i mnogi izopačeni pogledi i uticaji, i posve je teško voditi u čisto narodnom smislu.« (5. del 18. knjige, Srpski književni glasnik, 1907 v Bakić, 2004: 160).

¹¹¹ Posebej bo to Cvijićevo stališče izpostavljeno po aneksiji BIH. Več v govoru dne 25.11.1911 (v Cvijić, 1991: 195).

¹¹² Npr. Bakić, 2004: 161.

¹¹³ »... Svaki treba neprestano da radi i da čini stalne napore da svoju zemlju napravi snažnom i velikom. ... Treba da su osobito povoljne prilike, pa da se Srbija sme izložiti većim opasnostima. ... Pravo nacionalno osećanje ne sme da bude osećanje mržnje prema drugim narodima, zatim ne sme da bude precenjivanje svoje vrednosti i svojih prava a potcenjivanje osobina i prava drugih naroda. ... Takvi šoviniisti rečima laskaju narodnoj sujeti i uvek su od najštetnijeg uticaja na pravo formiranje nacionalnog osećanja i mišljenja kod jednog naroda...« (v Bakić, 2004: 162-163).

retorika direktno vplivala na zavračanje tega koncepta pri pretežno klerikalnih političnih elitah Hrvatov, še bolj pa Slovencev, je antigermanizem učinkoval indirektno. Ukoreninjenost antigermanizma v srbskem jugoslovanstvu je namreč implicirala negativne posledice na odnose s Hrvati in Slovenci, ki so v številnih krajih habsburške monarhije sicer imeli jugoslovansko hrvaško ali slovensko zavest, a obenem s polnim srcem prisegali zvestobo avstrijskemu cesarju. Takšna retorika je na področjih Bosne in Hercegovine pa tudi na Hrvaškem imela učinek posrednega razdvajanja,¹¹⁴ saj je z antigermanstva in antikatolištva hitro naredila preskok na antihrvaštvo.¹¹⁵

Poleg antigermanstva je v srbskem jugoslovanstvu bilo mogoče zaznati še nekatere elemente. Indikativno je, da so kljub svoji načeloma republikanski nagnjenosti tudi v Slovenskem jugu pristajali in celo favorizirali obstoječi monarhični sistem.¹¹⁶ S tem je bilo jasno izraženo, kdo naj bi vladal v potencialni jugoslovanski državni tvorbi. Obenem je bilo moč zaznati tudi jasno distanciranje od Rusije oz. odrekanje panslavističnemu idealu in pravici Moskve do vodstva vseh slovanskih narodov.¹¹⁷ Čeprav se to pogosto opredeljuje kot zrelost zagovornikov balkanske konfederacije, ki bo sama tako močna, da se bo lahko otresla nadzorstva ene izmed velikih sil, je to mogoče razložiti tudi z nadaljnjo krepitvijo francoske prisotnosti na Balkanu in začetek intenzivnejšega delovanja k ustvarjanju jugoslovanske države, ki bo urejena po francoskem vzoru in s čimer bi se znašla v njeni interesni sferi.

3.2 KROATOCENTRIZEM

»...Ne poznajem nikakav srbskohrvatski narod,... Taj narod nije nikada postojao i ne će nikada postojati, on je umjetna tvorevina mašte, koja nema veće vrednosti od hrvatskog ilirizma i jugoslavenstva, i kojoj je suđeno, da se nakon duljeg ili kraćeg obstanka prizna ili Srbstvom ili pak Hrvatstvom«¹¹⁸

Jugoslovanski koncepti pri habsburških Slovanih, natančneje pri Slovencih in Hrvatih, so imeli nekoliko drugačne značilnosti od dveh temeljnih konceptov pri Srbih. V prvi vrsti ni bilo moč zaznati tako močnega antigermanstva, kar je bilo le deloma posledica stvarne nemške oz. avstrijske premoči nad južnimi Slovani v Avstro-Ogrski. Del vzrokov je vsekakor potrebno pripisati tudi

¹¹⁴ 4.1.1904 je tako bil objavljen prispevek: *»...A zar vam nije žao rđa vas ne ubila! - da nas ovako ovi švapski huncuti, madžarske dere i čifutski gulikože muče i tamane...drugom ću prilikom opisati vam sve, čim nas je usrećila naša kulturtregerka – kao o bosanskom jeziku; katoličkoj propagandi; liferaciji Hrvata, Čifuta i švapsko-madžarskih lendovana... Šaljući vam srpski pozdrav, ostajem sjetan i punonadan – vaš brat Srbin.«* (Bakić, 2004: 101).

¹¹⁵ Ob tem so se pojavljali tudi izlivi antižidovstva. Slednje bilo bolj kot ne stalnica vseh »ogroženih« narodnih gibanj, med katere lahko prištejemo tudi tisto jugoslovansko nacionalno. Pri srbskem jugoslovanstvu je antižidovstvo dobilo izjemno veliko prostora, posebej po nastopu Josipa Franka na politično prizorišče, po katerem je boj proti germansko-židovski zaroti za jugoslovanske nacionaliste postal pomemben del političnega programa.

¹¹⁶ Svojo naklonjenost Karađorđevićem so izkazovali posredno preko obžalovanja nad sistemi, ki vladajo v bratskih Črni Gori in Bolgariji, s katerimi naj bi se v Srbiji obračunali že leta 1903 (podobno v Bakić, 2004: 100).

¹¹⁷ Januarja 1904 sta se namreč srečali predstavniki srbskih in bolgarskih mladinskih gibanj in zaključili, kako je cilj propagiranje ideje o Balkanski konfederaciji, z namenom branjenja pred ekonomskim in političnim vpletanjem Avstrije in Rusije (Bakić, 2004: 102).

¹¹⁸ Pilar, 1990: 312.

prepričanosti pretežnega dela hrvaških in slovenskih političnih elit o pripadnosti njihovih področij (v primerjavi s potencialnimi balkanskimi zvezami) naprednejšemu centralno-evropskemu okvirju znotraj habsburške monarhije. Predvsem je to veljalo za narodno-katoliške politične skupine, ki so še posebej močne bile na Slovenskem. V takšnih razmerah se je kot naravno središče avstroslavističnih in katoliških jugoslovanskih konceptov zaradi svoje lege in relativne številčne premoči hrvaškega prebivalstva izpostavljal Zagreb oz. Hrvaška, kar je označevalo kontinuiteto kroatocentričnih vizij reševanja jugoslovanskega vprašanja iz 19. stoletja.

Po drugi strani je jugoslovansko vprašanje z vidika habsburških Nemcev in Madžarov predstavljalo močan faktor destabilizacije, ki je zaradi precejšnjega dela južnih Slovanov na robu izven habsburške monarhije, bil veliko bolj pomemben celo od češkega vprašanja. Nezadovoljstvo z razdeljenostjo Hrvatov, formalizirano z dualizmom leta 1867, je bilo potrebno sanirati čim prej, da val nezadovoljstva ne bi prešel iz antidualističnega v neobvladljivo hrvaško-slovensko antidržavno gibanje,¹¹⁹ katerega je že spodbujal srbski dejavnik znotraj in izven monarhije. V notranji strategiji habsburških oblasti so se posledično pojavljale tendence za poskus miritve Hrvatov in Slovencev s posameznimi koncesijami, kar je bilo v slovenskem primeru omejeno na določene elemente kulturne avtonomije.¹²⁰ Na zunanjem, meddržavnem planu pa je habsburška diplomacija kontinuirano delovala v smeri preprečevanja pogojev za ustvarjanje države, ki bi bila dovolj močna in velika, da bi lahko predstavljala centrifugalni faktor za habsburške južne Slované.¹²¹ Problem, ki se je pojavljal pri implementaciji takšne strategije, je bilo pomanjkanje konsenza kritične večine v habsburški oblasti glede konkretiziranja načina zadovoljevanja habsburških južnih Slovanov, predvsem Hrvatov. V tem kontekstu se je rodil t.i. »novi kurz« v hrvaški politiki, ki je po dobrih treh desetletjih čakanja v dualističnem sistemu ubral pot z novimi metodami k starim ciljem, ki so si jih hrvaški politiki postavljali v 19. stoletju. V sklopu nove smeri je del Hrvatov začel iskati povezave za kreacijo strateških partnerstev, ki naj bi učinkovale z združevanjem hrvaških pokrajin v Avstro-Ogrski. Pri tem je bilo seveda najbolj pomembno pridobivanje podpore najbližjih narodov, predvsem Srbov in Italijanov, katerih interesne sfere so se prekrivale s hrvaškimi. Na makro-političnem prizorišču pa je hrvaška diplomacija bila aktivna tudi pri mreženju s francosko, rusko, bolgarsko in diplomacijo Združenih držav Amerike.

Leto 1905 je v mnogem zaznamovalo delovanje političnih struj na Hrvaškem vse do 1. svetovne vojne. Konec aprila tega leta sta se namreč združili parlamentarni skupini *Hrvatske narodne stranke* in Hrvatske stranke prava v klub nove Hrvatske stranke. Ključne točke sporazuma so kazale na cilj delovanja teh strank, in sicer na združevanje predvsem jugoslovanskih elementov znotraj monarhije. V prvi točki se tako navaja, »da Hrvatska stranka stoji nepremično na stališču združitve Kraljevine Dalmacije s Kraljevino Hrvaško in Slavonijo na temelju narodnega in državnega prava, smatrajoč združitev kot znameniti korak vrhovnega narodnega cilja, ki stremi k

---

¹¹⁹ Na rastoče nezadovoljstvo in slovensko solidarnost s Hrvati opozarja pokrajinski upravitelj Kranjske Hein že leta 1903 (Pleterski, 1975: 52).

¹²⁰ Pleterski, 1975: 52.

¹²¹ „Die Zeit«, 30.5.1903, št. 452 v Pleterski, 1975: 52.

povezovanju vseh ozemelj, ki so naseljena s Hrvati, v eno samostojno državno telo«. V drugi točki se izpostavi borba za enakopravnost hrvaškega jezika v javnem življenju in šoli v Dalmaciji, krepitev nacionalne zavesti Hrvatov v Dalmaciji ter povezovanje dalmatinskih luk z naravnim zaledjem v Bosni in Hercegovini. V tretji točki pa sporazum navaja, da Hrvatska stranka smatra, da sta hrvaški in srbski narod enoten narod po krvi in jeziku, ki sta nerazdružljivo povezana s teritorijem, zato bo Hrvatska stranka delovala v smeri odpravljanja in onemogočanja konfliktov.¹²² Pri točkah navedenega sporazuma lahko zasledimo zmes liberalnih in konservativnih elementov, ki pa zasledujejo strategijo nove stranke, katere cilj je v prvi vrsti združevanje hrvaških krajev na osnovi hrvaškega državnega prava, kar bi Hrvaški dalo boljše izhodišče za politično, gospodarsko in kulturno življenje znotraj habsburške monarhije. V osnovi gre za pragmatični kroatocentrični koncept, čigar pragmatizem je razviden iz poskusa pridobivanja srbskega prebivalstva znotraj Avstro-Ogrske na reševanje jugoslovanskega problema znotraj monarhije, poudarjajoč pomembnost Srbov in njihovo enakost s Hrvati. Na to »enakost« je v tem kontekstu potrebno gledati podobno kot na »enakost«, ki jo je Beograd nudil ostalim južnim Slovanom v predlogih samostojne jugoslovanske države. Takšen liberalno-konservativni program s hrvaško osnovo so seveda najprej grajali srbski politiki drugih ideoloških usmeritev, ki so ga označili kot nacionalistični hrvaški program, ki uničuje jugoslovansko prihodnost.¹²³ Predvidljivost vključevanja habsburških Srbov v jugoslovanski koncept znotraj habsburške monarhije, ki Srbom sicer nudi enakost, ki pa na daljši rok vodi k izgubi narodnih posebnosti in asimilaciji v Hrvate, je srbsko stran razen nekaterih izjem hitro odvrnila. Na hrvaški strani se je zato v nadaljnjih nekaj mesecih razvilo tekmovanje med dvema političnima strujama, ki sta se razlikovali v odnosu do Srbov. Na eni strani je bila hrvaška opozicija, ki jo je vodil Josip Frank. Slednji je že konec avgusta v Dubrovniku predlagal resolucijo, po kateri se Hrvaški ne bi bilo potrebno prikloniti niti Avstriji niti Ogrski. Predlog je bil zavrnjen, kar je pokazalo na očitno pomanjkanje Frankove politične moči in označilo začetek procesa formiranja reške resolucije, v katerem je pobudo prevzela hrvaška politična pozicija.

Dober mesec po Dubrovniku, 3.10.1905, so se na Reki sestale vse hrvaške stranke, razen Frankove čiste stranke prava in dalmatinsko-srbskega kluba in pod vodstvom Anteja Trumbića po dvodnevni konzultaciji sprejeli dokument, v katerem so opredelili politično strategijo Hrvaške.¹²⁴ Iz slednjega se lahko razberejo tako osnovni cilji kot tudi metode političnega delovanja. Daljši uvod je namenjen opredeljevanju Ogrske kot naravnega partnerja Hrvaške in zatrdjanju, da niti hrvaški narod niti njegovi politični predstavniki nimajo nikakršnega namena delovati zoper ogrske interese. V uvodu je torej ustvarjena teza, da hrvaško gibanje za večjo stopnjo samostojnosti nikakor ni v nasprotju s primarnim ciljem Madžarov, ki je opredeljen kot borba za popolno samostojnost

---

¹²² „Hrvati i Srbi su jedan narod po krvi i jeziku, spojeni nerazdruživo zemljištem, na kojem stanuju ...“ (Pilar, 1990: 344 in Bakić, 2004: 152-153).

¹²³ Jovan Jovanović Pižon je tako zapisal: »Ovome programu i postupku Hrvata u Dalmaciji ne mogu se radovati Srbi. Program istaknut u tački prvoj, pored sve neodređenosti, može se smatrati kao čisto nacionalistički, čisto hrvatski, program uzak, bez vidika, bez budućnosti. Na domu Madžari, na Balkanu Germani, a Hrvati o svome sjedinjenju. ... Umesto širokog programa slovenskoga, stari hrvatski program. Umesto Štrosmajera, Antun Starčević. Umesto Jugoslovenstva, Velika Hrvatska.« (Srpski književni glasnik, 12. del 14. knjige, 1905 in Bakić, 2004: 154).

¹²⁴ Več o Trumbićevem razumevanju strategije novega kurza v Trumbić, 1936.

Ogrske.¹²⁵ Nato je v resoluciji sledilo opredeljevanje osnovnega geopolitičnega cilja, in sicer združevanje Hrvaške in Slavonije z Dalmacijo. Vendar pri tem ni uporabljena beseda združitev, temveč »reinkorporacija« Dalmacije v Troedino kraljestvo.¹²⁶ Tako napisana resolucija je, čeprav nikjer ne omenja Avstrije, izrazito antiavstrijska. Po eni strani je le Avstrija namreč dejavnik, ki stoji na poti »popolni samostojnosti« Ogrske, po drugi strani pa beseda »reinkorporacija« označuje vnovično vključitev Dalmacije k preostalim hrvaškim teritorijem, kar implicitno pomeni, da je sedanji status Dalmacije pod upravo Dunaja nesprejemljiv. Za razliko od Franka je metoda strank, ki so podpisale reško resolucijo, naslanjanje na madžarski del monarhije nasproti avstrijskemu. Po eni strani se lahko vzrok za to išče v politični pragmatičnosti, saj bi bilo izjemno težko uresničiti cilje hrvaške združitve, v primeru nasprotovanja tako Avstrijcem kot Madžarom oz. Ogram. Po drugi strani pa je vsekakor bil zanimiv izbor strateškega partnerja, saj je v zadnjih petdesetih letih s hrvaške perspektive zagotovo večja nevarnost grozila s strani madžarskega nacionalnega imperializma. Nekateri so to odločitev pojasnjevali s frustracijo avstrijske zgodovinske neaktivnosti pri reševanju hrvaškega vprašanja, vendar je težko verjetno, da je to bil dovolj tehten razlog za priklonitev Ogrski. Odgovor na to dilemo je potrebno poiskati v kontekstu jugoslovanskega vprašanja oz. reševanja hrvaško-srbskih političnih vprašanj. Hrvaški podpisniki reške resolucije so namreč gradili most za sodelovanje in pridobivanje podpore s strani srbskih političnih strank. Pri tem je prišla do izraza nesporno prva točka srbske perspektive na jugoslovansko vprašanje, ki je temeljila na antigermanizmu, kateri se je posredno odrazil tudi v samem aktu reške resolucije.¹²⁷

Da reška resolucija ni bila sprejeta brez konzultacij s srbsko stranjo, je pokazalo tudi nadaljevanje t.i. »resolucijskega« gibanja v formi zadrške izjave, dne 17.10., v kateri je 26 srbskih predstavnikov iz Hrvaške, Slavonije in Dalmacije dalo zeleno luč sklepom iz Reke. Srbi so v zadrski resoluciji potrdili antigermanska stališča in priklanjanje Madžarom, obenem pa so hrvaško zahtevo za priključitev Dalmacije Hrvaški in Slavoniji pogojevali s priznavanjem enakopravnosti srbskega in hrvaškega naroda, tudi ko gre za sprejemanje akta »reinkorporacije«.¹²⁸ Zahtevali so torej priznanje politične enakopravnosti Srbov v večinsko hrvaških pokrajinah oz. njihova politično subjektivizacijo, kar implicira nezmožnost političnega odločanja brez privolitve srbskih zastopnikov srbskega. Po dveh ločenih resolucijah je bil končni skupni hrvaško-srbski akt sprejet 14.11. znova v Zadru, kjer so

---

¹²⁵ „Hrvatski zastupnici drže, da su današnje javne prilike u Ugarskoj nastale uslied borbe, koja ide za tim, da kraljevina Ugarska dođe postepeno do podpune državne samostalnosti. Polazeći od tih pretpostavaka, hrvatski zastupnici smatraju, da je njihova dužnost boriti se uzporedno s ugarskim narodom za izpunjenje svih državnih prava i slobodština, u uvjerenju da će rečena prava i slobodštine biti od koristi hrvatskomu i ugarskomu narodu; a time će se udariti temelji trajnom sporazumljenju obaju naroda.« (Reška resolucija v Pilar, 1990: 345).

¹²⁶ „Postignuće te svrhe, namijenjene obostranoj koristi, uvjetovano je najprije reinkorporacijom Dalmacije kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, kojima već virtualno i pravno pripada.« (Reška resolucija v Pilar, 1990: 345).

¹²⁷ Takšno antiavstrijsko stališče je seveda pozdravila Kossuthova stranka, ki se je na Madžarskem borila za oblast in je reško resolucijo razumela kot akt, ki bo Dalmacijo iztrgal Avstriji in jo vključil v ozemlje krone sv. Štefana: »Pozdravljamo našu braću Hrvate i Dalmatince i podsjećamo, da smo bratski dielili s njima sva prava, koja smo dosada izvoštili. Austrija nas je uvijek ugnjetavala i Svemoćni neka putem Hrvatske privede Dalmaciju kruni sv. Stjepana. Očekujemo Vas s ljubavlju i s puno nade. Kossuth Ferenc.« (v Pilar, 1990: 347-348).

¹²⁸ „Što se tiče zahtjeva braće Hrvata za utjelovljenjem Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji, koje je i pozitivnim zakonom zajamčeno, pripravne su srbske stranke uložiti i svoji snagu za ostvarenje ovog zahtjeva, ako se sa hrvatske strane ukloni zapreka, koja je dosad priečila srbskoj stranci na Primorju, da se za sjedinjenje izjavi, a to je, de se sa strane Hrvata obvezno prizna ravnopravnost srbskog naroda s hrvatskim.« (Zadarska resolucija v Pilar, 1990: 346).

se sestali predstavniki Hrvatske stranke in Srbske narodne stranke.¹²⁹ Slednji je vseboval nekaj nelogičnosti. Hrvati in Srbi so se namreč v skupni izjavi imenovali kot en narod, v isti sapi pa se je zatrjevala enakopravnost Hrvatov in Srbov, kar zahteva dva subjekta in ne enega. Poleg tega se jezik ni več označeval s pridevnikom hrvaški, kot je to bilo v aktu nastajanja Hrvatske stranke, temveč se je uporabil izraz »hrvaški ali srbski«, ravno tako pa se je zahtevalo poučevanje tako latinske kot cirilične pisave v dalmatinskih šolah.

Reška in zadrška resolucija sta imeli številne kritike, pa vendar so glasovi proti ostali neartikulirani in niso imeli političnega organa, ki bi lahko z realnim programom nastopil zoper »resolucionaško« politiko. Naproti temu so zagovorniki sicer različnih vizij jugoslovanstva našli skupni ohlapni okvir, znotraj katerega bi lahko tako Srbi kot Hrvati po njihovem mnenju dosegli primarne politične cilje. Pod vodstvom Supila se je tako decembra ustvarila Hrvaško-srbska koalicija, h kateri so v začetku pristopile *Hrvatska stranka prava*, *Hrvatska napredna stranka*, *Srpska narodna samostalna stranka*, *Srpska narodna radikalna stranka* in *Socijaldemokratska stranka Hrvatske*. To je bila pravzaprav koalicija srbskih strank na Hrvaškem ter združenje starčevićancev in štrosmajercev, ki so izločili frankovce. Bistveni element delitve hrvaških strank se je nahajal v strateških smernicah, ki so se pri koalicijskih strankah od frankovcev razlikovale glede iskanja podpore pri Madžarih nasproti Dunaju, s ciljem priključevanja doseganja priključitve Dalmacije in realizacije srednjeveške troedine kraljevine. Pri tem so poskušali konsolidirati notranje razmere z vključevanjem srbskih strank, katerim se je po tiho priznavala prevlado v Bosni in v Hercegovini. Zaradi navedenega ni presenetljivo, da je v nekaterih govorih koalicijskih voditeljev uporabljana beograjska retorika. Primer tega je bil govor Frana Supila v hrvaškem saboru 25.2.1907,¹³⁰ v katerem je identificiral Hrvaško ne kot most na Balkan, temveč kot njegov branik pred sovražnimi pohodi. Kot sovražnik so jasno označeni Avstrijci oz. Nemci, istočasno pa Supilo Hrvaško postavlja na stran Vzhoda, kar je dramatičen premik z vidika celotne hrvaške zgodovine. Bosansko-hercegovsko

---

¹²⁹ V Dalmatinskem deželnom zboru je njegove zaključke prebral Pero Čingrija: „*Klubovi hrvatske stranke i srbske narodne stranke uztraju u načelu, da su Hrvati i Srbi jedan narod, da je jedan drugome ravnopravan ... Poradi toga će Hrvati i Srbi u Dalmaciji rame o rame kao ravnopravna braća raditi u narodno-političkim stvarima; oni će se osobito zajedničkim silama truditi, da izposluju što prije utjelovljenje Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji, jer je to glavni uvjet za osiguranje bolje narodne budućnosti tih zemalja. Da se temeljna načela hrvatskog jedinstva i ravnopravnosti Hrvata i Srba u Dalmaciji ne primjenjuju samo kod narodnih zastupnika, nego trajno i u vladinom djelokrugu, čast mi je u saboru u ime oba kluba predložiti na prihvrat slijedeće zaključke: 1. Shodno zaključku sabora od 21. srpnja 1883. poziva se c. i k. vlada, da vrši svoj upliv onamo, da sve vladine oblasti i svi uredi u vezi s narodnim jezikom upotrebljavaju uvijek izraz „hrvatski ili srbski“; da se u dalmatinskim školama hrvatskom srbskom imenu odredi častno mjesto i da se u školskim knjigama vodi računa o srbskoj i hrvatskoj poviesti, da daci nauče glavne događaje svoje poviesti i da se u njima uči jednako latinski i ćirilski alfabet tako, da djeca nauče čitati i pisati oba pisma. 2. Poziva se dalmatinski zemaljski odbor, da sve pismene odluke odpravi onim pismom, kojim su molbe i podnesci napisani.*“ (v Pilar, 1990: 346-347).

¹³⁰ »*Od Sadove pa sve do danas upravljena je čitava politika obiju država (Austro-Ugarske i Njemačke) u pravcu, da se našoj Hrvatskoj uklone sve zapreke, koje su na putu velikom »Drangu« ... Kad smo toga svjestni, da je naš zadatak, da budemo Balkanu zaštitni bedem a ne most, preko kojeg će onamo prelaziti neprijateljski pohodi, računati nam je u prvom redu s našom srbskom braćom ... Priznajući Srbe, mi smo ih ponovno pridobili za misao utjelovljenje Dalmacije. ... Ali ne znamo, što se zbiva s Bosnom i Hercegovinom. ... I premda su Bosna i Hercegovina turske pokrajine pod suverenitetom sultana, ipak su predane Austro-Ugarskoj, da njima upravlja, i to samo na ograničeno vrijeme, dok se prilike u njima ne srede. Ali Austro-Ugarska čini sve prije, nego li da ih sredi, te ih štoviše truje i hoće da na taj način stvori povoljan teren, na kome će nastupiti protiv Izтока. I ako sreća dade, da Bosna i Hercegovina izađu iz okvira Monarhije, sasvim je prirodno, da će svaki pravi i pošten Hrvat radije gledati, kako pripada bratskim Srbima, umjesto strancima, kad već ta Bosna ne može biti hrvatskom.*« (v Pilar, 1990: 351).

»srečo« Supilo poistoveti z izstopanjem iz Avstro-Ogrske in posledično s priključevanjem Srbiji, kar je bilo povsem v skladu z geostrateškim načrtom Srbije.

Analiza okoliščin sprejetja resolucij in karakternih lastnosti jugoslovanskih konceptov pri hrvaških političnih strankah lahko nekoliko zavaja. Konstatacija, da je bil koalicijski kohezivni faktor jugoslovanska država, lahko namreč vzdrži le pogojno. V začetnem obdobju politika koalicije ni bila usmerjena v ustvarjanje jugoslovanske države izven dvojne monarhije. Primarno je šlo za poskus hrvaških strank, da usmerjajo srbske stranke na Hrvaškem v smeri poenotenja jugoslovanskih področij znotraj monarhije, v prvi vrsti s ciljem združenja enot s hrvaško večino. Po drugi strani so srbske stranke na Hrvaškem, v obdobju ko je Rusija preživljala krizo poraza v vojni z Japonsko, iskale način političnega preživetja z možnostjo sodelovanja v oblasti in posredno, s ciljem marginalizacije antisrbskih gibanj, do ponovne krepitve mednarodnega položaja Srbije. To nas privede do sklepa, da je kroatocentričnost bila prisotna pri vseh hrvaških političnih strankah, vendar so se njihovi jugoslovanski koncepti razlikovali v metodah uresničevanja oz. v odnosu do Avstrije in Srbije.

Na koncu se t.i. »resolucionaška« politika s hrvaške strani ni pokazala kot zelo daljnovidna, saj so se ravno hrvaške politične stranke kmalu znašle v položaju, kjer jim je nasproti stala vsa moč monarhije, tako tista iz Dunaja kot tudi iz Budimpešte,¹³¹ obenem pa se je vnela tudi iskra slovenskega nezaupanja. To je močno zožilo hrvaški politični manevrski prostor, v katerem so Srbi dosegli položaj edinega mogočega zaveznika. Slednje je bil ogromen uspeh srbskih strank na Hrvaškem, za katerimi je očitno stalo vodstvo iz Beograda. Nedolgo za tem je namreč Hrvaško-srbska koalicija preko srbskih strank začela vzpostavljati vse tesnejše stike s *Samostalno radikalno stranko* iz Srbije, kar je naznanilo obračanje k iskanju rešitve v širšem jugoslovanskem oz. v srbskem kontekstu.

3.3 KATOLICIZEM

*»Če nas more rešiti, nas bo rešila le katoliška ideja,
izražena v starem geslu: Vse za vero, dom, cesarja!«¹³²*

Ideološke razlike med slovenskimi liberalci in konservativci se do začetka 1. svetovne vojne niso zmanjšale, kvečjemu nasprotno. Zato bi bilo napačno enoznačno razumeti razvoj slovenske vizije jugoslovanstva. Vendar pa je pri oblikovanju slovenskega koncepta bistveno dlje prispela konservativna struja, saj je v obdobju do leta 1914 uspela artikulirati jasen načrt reševanja

---

¹³¹ Da koalicijska strategija izključnega naslanjanja na Madžare le ni bila najbolj razumna pot za uresničevanje hrvaških interesov, se je pokazalo že v maju leta 1907 po poskusu uvajanja madžarščine kot edinega dovoljenega jezika na železnici in poskusom močnejšega prodora madžarščine tudi v hrvaško šolstvo, kar je bil direkten napad na določbe t.i. Nagodbe iz 1868. S tem je bilo tudi v stvarnosti nakazano, kako so si madžarski voditelji predstavljali hrvaško svobodo v okviru kraljestva sv. Štefana.

¹³² Aleš Ušeničnik, 1902.

jugoslovanskega vprašanja znotraj svojega političnega programa. Liberalci niso bili sposobni oblikovati enotnega načrta, svojo energijo pa so veliko bolj trošili na boj s premočjo konservativcev, pri čemer je razvoj ideje jugoslovanstva ostal na nivoju romantičnega panslavizma ter je le redko prestopil prag realnega političnega okvirja. Zdi se, da v NNS niso znali izkoristiti nekaterih prednosti pred svojimi slovenskimi političnimi konkurenti, zlasti to, da so imeli relativno večino v nekaterih hitreje se razvijajočih področjih, predvsem na Primorskem in v Ljubljani.¹³³ Trst je v tistem času bil gonilo gospodarskega razvoja slovenskih področij, število tržaških Slovencev pa je le malo zaostajalo za številom prebivalcev Ljubljane. Življenje ob italijanski večini, kjer delež Slovencev ni bistveno presegal ene četrtine prebivalstva,¹³⁴ je povzročilo hitrejši proces artikulacije narodnostnih zahtev, kar je za kratek čas Trst in Primorsko postavilo v središče slovenskega narodnega vzpona. V tem kontekstu je z vidika jugoslovanskega vprašanja bil zelo pomemben razvoj slovensko-hrvaškega sodelovanja, saj je bil hrvaški položaj v Istri in Dalmaciji močno podoben položaju primorskih Slovencev. V katoliški stranki so bili primerjalno veliko bolj uspešni, pri čemer gre velika zasluga ravno Antonu Mahničju (oz. Antunu Mahničju), ki je s svojim delovanjem na prelomu stoletja postavil čvrste temelje slovensko-hrvaškega katoliškega zaveznitva. Slednje je bila platforma za razvoj katoliške unije južnih Slovanov, kar je imelo močan odmev tudi v Beogradu. Slovenski kler je namreč v veliki meri bil bolj rigidnega stališča glede sodelovanja s pravoslavnim svetom, pri KNS-ju pa se je ukoreninilo mnenje o potrebnosti prevlade superiorne zahodne kulture. Habsburški okvir v tem pogledu seveda niti na trenutek ni prišel pod vprašaj.

Medtem ko lojalnost monarhiji pri članih KNS-ja ni prihajala pod vprašaj, je bilo stališče določenih slovenskih liberalcev nasprotno. NNS se je od izgube primata pri povezovanju s Hrvati, začela vse bolj ozirati po sodelovanju s Srbijo,¹³⁵ čigar antigermanstvo je bilo kompatibilno s panslovanskimi in antiklerikalnimi stališči slovenskih liberalcev.¹³⁶ Srbija je dobila vlogo vodilne sile v jugoslovanskih konceptih liberalcev, vendar pa je panslovanstvo še vedno vključevalo tudi Bolgare. O tem priča doživljanje Andreja Gabrščka ob povratku dinastije Karađorđevićev na oblast v

---

¹³³ Rast luke Trst in gradnja železniške povezave Trsta in Dunaja je učinkovala na hitrejšo industrializacijo slovenskih etničnih področij. To je vplivalo na porast mestnega prebivalstva (28% v letu 1912) in gospodarski vzpon, ki je jugoslovansko obrobje vse bolj postavljajl v njegovo ekonomsko središče. V primerjavi z neodvisno Srbijo je bil slovenski prihodek na prebivalca kar štiri-krat višji (podobno v Lampe, 2000: 75).

¹³⁴ Po Lampe-ju (2000: 75) naj bi v letu 1910 v Trstu živelo 57000 Slovencev (64000 v Ljubljani) od skupnih 229000 prebivalcev, med katerimi so večino imeli Italijani, obstajala pa je tudi precejšnja hrvaška manjšina.

¹³⁵ Tudi v svoji knjigi „Goriški Slovenci“ iz tridesetih let 20. stoletja Gabršček citira Janka Vukasovića, Srbijo pa označuje kot Piemont Jugoslavije: „...*Ti pak Srbijo, kraljica na slovenskome jugu: Napred! Sa zastavom jer več se ori glas iz mračnih teutonskih šuma: Hanibal ante portas!* – prijatelji dragi, tako je govoril Vukasović v moji Soči pred več kot tridesetimi leti in klical na ujedinjenje, prav tako, kakor da je imel pred seboj koncept kraljevega manifesta od 6. januarja 1929. in pozneje o proglaševanju kraljevine Jugoslavije. Ista so velika čustva v tem dopisu, ista v besedah kralja Aleksandra. Tako jasno in lepo je tu povedal pred tridesetimi leti naš vrli sin goriške zemlje...“ (Gabršček, 1934: 97).

¹³⁶ Pisanje »Soče« ob ustanovitvi trozveze med Nemčijo, Italijo in Avstro-Ogrsko: „Nemci se veselijo te zveze, kakor se je veselijo Lahi, ali Slovani nimamo nikakega vzroka, biti vzradoščeni ob obnovitvi trozveze, kateri pripisujejo naši nasprotniki tako velikanski pomen. Pomen je res velikanski, saj nas uči dosedanja zgodovina trozveze, da prav njej imajo nemalo zahvaliti Lahi in Nemci svojo pozicijo nad Slovani v naši državi.....Obnovitev trozveze pomeni za nas Slovane obnovitev bojev za naš obstanek, za naše svete narodne pravice. Pomeni pa ta obnovitev za Avstrijo obnovitev še dalje odvisnosti od Nemčije. Avstrijski nemški zunanji in notranji diplomatje so zavozili tekom let tako daleč, da so dali Avstro-Ogrsko v odvisnost Nemčije, katera postaja vedno večja. Verjamemo radi, da simpatizuje Nemeec z Nemcem, toda oni so bili poklicani v tako politiko kot avstrijski diplomatje, in naša država je vendar po veliki večini slovanska!“ (Soča, 1.7.1902).

Srbiji: „Iz tega je ponovno razvidno, v kakšnem duhu se je vzgajalo naše goriško, naše primorsko slovenstvo. Vse oči našega naroda ob Soči in Adriji so bile obrnjene v Beograd, odkoder nam mora siniti zlato solnce boljše sreče, svobode, zedinjenja. ... Saj nismo kar nič prikrivali, da hočemo zedinjenje vseh Slovencev, Hrvatov, Srbov, morda tudi Bolgarov v eno samo veliko Jugoslavijo. V takem duhu smo vzgajali narod ob skrajni meji Slovanstva...“¹³⁷

Pomanjkanje dojemanja politične realnosti in sanjarjenje o panslovanski enotnosti pod ruskim pokroviteljstvom, ki so se ga ravno zaradi konkurenčnosti bolgarskih in srbskih vodstev že zdavnaj odrekli tudi v Beogradu, je slovenske liberalce postavilo v neugoden položaj znotraj Avstro-Ogrske, njihova možnost političnega delovanja pa je bila močno zmanjšana.¹³⁸

Konservativna stranka je svoj primat na slovenskem političnem prizorišču vzdrževala s politiko iskanja zavezništva znotraj monarhije, in sicer s poskusom pridobivanja tako podpore pri Hrvatih kot tudi pri vladajočih dunajskih krogih. Trialistični koncept KNS je prvič izšel v javnost v časopisu Slovenec 11.2.1905, ko je Janez Evangelist Krek potrdil istovetnost slovenskih katoliških krogov z državnopravnim konceptom hrvaških pravašev, ob čemer je izpostavil tudi interes za ohranjanje avstrijske monarhije kot vodilne sile v tem delu sveta: »Mi trdno zaupamo v obstoj avstrijske države. Za ravnovesje v Evropi je nujno potrebna. Njen propad bi pomenil razpad evropske kulturne in politiške vodilne sile. Zato obsojamo najodločnejše vsa tista politiška stremjenja, katera se ne ozirajo na obstoj Avstrije, ki računajo z njenim razpadom, ali ki se celo bojujejo proti nji.... Naša teza, ki ž njo podajamo diagnozo avstrijskih političnih zmed, slovi tako le: Avstrija ne razpada, temveč se preraja. Pri tem morajo delovati vse politiške potence. Sveto dolžnost, da umevamo zgodovinsko resnost sedanjega časa, imamo zlasti Slovenci. Dolžni smo to sebi in državi, ki smo za njo glede na jug življenjskega pomena...Brez kulturnega in gospodarskega napredka Slovencev in istrskih ter dalmatinskih Hrvatov se ne more izrabiti Jadransko morje za državo. Ta napredek pa je nemogoč brez politiško zagotovljenega obstoja naše narodnosti. In obstoj je nemogoč brez politiško upravnega zedinjenja. Dalj se ne more Avstrija kot velevlast razvijati, če ne dobi na Balkanu večjega vpliva. Ta je mogoč le po južnih Slovanih. Oslabljenje južnih Slovanov pomenja oslabljenje avstrijskega vpliva na Balkanu, okrepljenje južnih Slovanov pa utrjenje avstrijskega velevlastnega stališča. Veliko, upravno zedinjeno južno slovensko ozemlje je v tem oziru edino prava oblika. To pa namerava naša in hrvaška pravaška ideja.«¹³⁹

---

¹³⁷ Gabršček, 1934: 144-145.

¹³⁸ „Dunaj je zahteval, da bi se mu dovolila aneksija Bosne in Hercegovine, a Rusija je nasprotovala temu, ker Srbija in Crna gora hočeta povečati svoje meje. Trozveza nima najmanjšega vpliva na razvoj Rusije. Rusija je krepka moč, ki deluje z naravnimi silami, brez potrebe diplomatov. Vsi drugi narodi napredujejo v temi. Samo Rusija je ona država v Evropi, ki ve, kaj hoče in je jedina, ki zmore izvršiti svoj program. Na zapadu mora ona doseči neodvisnost vseh slovanskih narodov, na vztočno mora se raztegniti do morja. V tridesetih letih je prehodila pot desetih stoletij.....V tridesetih letih je osvobodila Srbijo in Bolgarijo iz turškega jarma; dosegla je velik moralen upliv v vseh slovanskih avstrijskih deželah; včeraj še si je podvrgla Mandžurijo; gospodarsko moč potegnila je nad Perzijo, Kitajsko in Japonsko, ki se tresejo pred Rusijo, Nemčija se moti, če misli, da bo mogla kedaj zasesti vztočno obalo Adrije. Ne pozabite, da tretji del Dalmacije je slovanski. Z jedno samo besedo Rusije bili bi rešeni vsi avstrijski slovanski narodi nemškega jarma.....Rusija ima dve moči: moč števila in moč denarja. Temu ne nasprotuje nič. Velika pridobitev je tudi bližanje Poljakov — njihovo združenje z Rusi.“ (Soča, 12.7.1902).

¹³⁹ Slovenec, 11.2.1905.

Slovenski katoliki so z ustvarjanjem trialističnih vizij poskušali doseči konsenz v slovenskem političnem prostoru, pri čemer so kot izhodišče postavljali osvajanje centralnega slovenskega področja.¹⁴⁰ Izrednega pomena za to je bila dosega reforme volilnega sistema za državni zbor spomladi 1906, kar pa je sicer žrtvovalo koroške Slovence v zameno za slovensko prevlado na Kranjskem. Čeprav so liberalci zaradi tega za izdajstvo obtožili Ivana Šusteršiča, je dejstvo, da bi brez tega obstajala nevarnost, da bi vsa slovenska ozemlja ostala tudi pod lokalno politično dominacijo Nemcev in s tem izven načrtov zelene jugoslovanske tretje enote.

Maja 1907 so bile izvedene volitve v državni zbor, ki so se izvedle po novem reformiranem sistemu, v katerem so volilno pravico imeli vsi 24 let stari avstrijski državljani. Okoli Šusteršiča se je zbralo 16 predstavnikov iz Kranjske in Štajerske, ostalih 21 pa je sestavilo Zvezo južnih Slovanov.¹⁴¹ Rezultat je sprva kazal na uspeh liberalne skupine in prevlado njenega jugoslovanskega koncepta, a se je to kmalu pokazalo kot Pirova zmaga, saj je skupina ZJS imela premalo kohezivnih faktorjev, da bi jih lahko prevladala na dolgi rok. Šusteršič je s taktiziranjem uspel pridobiti glavno vlogo med slovenskimi predstavniki v dunajskem parlamentu, s čimer se je v drugi polovici prvega desetletja 20. stoletja izpostavil v nesporno najbolj vplivnega slovanskega političnega akterja v avstrijskem delu monarhije in s tem učvrstil konservativni koncept reševanja jugoslovanskega vprašanja.

Lahko zaključimo, da je za razliko od liberalnega idealizma konservativna struja ubrala povsem pragmatično pot uresničevanja političnih ciljev. Primarno je bilo doseči vključevanje v potencialno tretjo enoto skupaj s Hrvati.¹⁴² To kaže na profiliranost jugoslovanskega načrta slovenskih konservativcev, katerih operativne in taktične politične poteze so vsebovale tudi določene žrtve, a vse z jasnim slovenskim narodnim ciljem. Seveda je Šusteršič tudi avstrijske politike poskušal na vsak način zainteresirati za slovansko vprašanje v monarhiji ter svaril pred posledicami, do katerih bi prišlo, v primeru da jugoslovansko vprašanje znotraj monarhije ne bi bilo rešeno.¹⁴³

---

¹⁴⁰ 3.11.1905 je Ivan Šusteršič pozval slovenske liberalce, naj jih podprejo v prizadevanju za reformo volilnega sistema, v katerem bi Slovenci končno dobili veliko večino v kranjskem deželnem zboru in tako občutno zmanjšali vplivnost kranjskih Nemcev (Rahten, 2005: 142).

¹⁴¹ Gabršček, 1934: 249-251.

¹⁴² »...Pomislite, kako moč bi to dalo obupnemu boju naših bratov na periferijah, pomislite, kaka narodna politika bi bila potem mogoča, pomislite, da bi se potem lahko delali v tej zbornici veliki koncepti dalekosežne jugoslovanske politike, pomislite, da potem ne bi več prišlo tako, kakor nedavno v Reki, kjer so Hrvati sklepali za vse jugoslovanstvo tako važne reči, pa nas Slovencev niso tja vabili....Skupimo skupaj in začrtajmo velik jugoslovanski narodni program in dobili bomo na našo stran naše brate Hrvate in bomo ž njimi skupaj delali veliko, odločno narodno politiko, ki bo privedla naš narod do boljše in lepše prihodnosti« (Šusteršič, 3.11.1905 v Rahten, 2001: 75).

¹⁴³ Junija 1906 je dejal: »Ne slepimo se glede tega, da imamo med Slovani na Balkanu same zagrizene sovražnike in niti enega prijatelja. Vzemite samostojne balkanske države Črno goro, Srbijo, Bolgarijo, vse nas sovraži v dno duše. ... Tako v Avstriji kot tudi na Ogrskem se je proti Jugoslovanom, Hrvatom, Slovincem, Srbom vodila sovražna in naravnost blazna zatiralska politika. Ni čudno, da zunaj in posebej balkanski Slovani obravnavajo Avstrijo in Ogrsko kot silo, ki je a priori sovražna jugoslovanstvu ... Če na Balkanu še hočemo kaj rešiti zase – in še enkrat poudarjam, da je sedaj zadnji trenutek – potem moramo voditi aktivno jugoslovansko politiko, s tem moramo začeti doma, na tem moramo delati na Balkanskem polotoku – notranja in zunanja politika morata iti z roko v roki.« (Rahten, 2001: 80).

4 JUGOSLOVANSKO VPRAŠANJE V OBDOBJU ANEKSIJE

4.1 BELVEDERSKA GEOPOLITIKA

Avstro-Ogrska se je konec 19. stoletja znašla pred problemom reševanja številnih vprašanj, ki so odločala ne samo o njenem nadaljnjem razvoju, temveč tudi o sami eksistenci. Reforme državnega birokratskega aparata, ki so v določenem obdobju 19. stoletja prispevale k povečanju učinkovitosti delovanja države, še zdaleč niso bile zadostne za enakopravno sodelovanje v ekonomski tekmi z industrijsko razvitejšimi velesilami.¹⁴⁴ Pomanjkanje strategije razvoja, neugodna gospodarska gibanja in velikost ter heterogenost te državne tvorbe so dejavniki, ki so determinirali tudi zunanjepolitično strategijo. Slednja je zasledovala geopolitične metode zadovoljevanja državnih interesov, ki so stremele za podreditvijo čim širšega teritorija, ki bo istočasno lahko pokrival potrebe centralnega področja države, obenem pa zadovoljil emancipacijske zahteve obujenih manjših narodov, kateri so predstavljali čedalje večji notranjepolitični problem. Notranja šibkost je Avstro-Ogrsko na zunanjepolitičnem planu privedla do stanja obkroženosti, kar so dunajski politiki poskušali reševati s povezovanjem v različne gospodarske in vojaške zveze. Ne glede na navidez naravnega zaveznika je Nemčija predstavljala latentno nevarnost pri spodbujanju nemškega nacionalizma in težnje za združitev vseh Nemcev v eno državo. Med drugim je slednje habsburški monarhiji predstavljalo oviro na poti približevanja slovanskim zahtevam, kar je cesarski politiki dodatno zožilo politični manevrski prostor. Po drugi strani je podobno delovala tudi Italija, ki je sicer bila avstro-ogrsko zaveznica po letu 1882, vendar je vse bolj spodbujala iredentistične težnje avstro-ogrskih Italijanov.¹⁴⁵ Poleg tega na Dunaju nikakor niso smeli zanemariti rusko nevarnost. Slednja je, kljub porazu v vojni z Japonsko, bila veliko večja od nevarnosti turškega imperija, ki se je v tem času bolj ukvarjal z lastnim preživetjem in je bil daleč od moči, ki jo je imel nekaj stoletij nazaj. Ob upadanju Osmanskega cesarstva se je postavilo vprašanje, kdo in na kakšen način si bo prilastil teritorije, ki jih le-to ne bo več sposobno obvladovati. Pomen slovanskega vprašanja je bilo toliko pomembnejše, saj so ravno Slovani poseljevali znaten del tega ozemlja. Habsburški Slovani so sicer izkazovali precejšnjo stopnjo lojalnosti monarhu, a je bilo kljub temu čutiti pomanjkanje skupne (nacionalne) identitete. To je v obdobju, ko so velike sile že zdavnaj formirale nacionalne države, podobne ambicije pa so začele izkazovati tudi manjše narodne skupnosti, predstavljal dodatni eksistencialni problem za Avstro-Ogrsko. V takšnih geopolitičnih okoliščinah je njen obstoj bil pogojen s posredniško in odločevalno funkcijo v tedanji mednarodni skupnosti, a monarhija pravzaprav že od Metternicha ni premogla takšnega stratega, ki bi dogajanja s precejšnjo gotovostjo lahko predvidel, na čemer bi lahko gradil strateško prednost in zagotavljal obstoj ter razvoj države.

¹⁴⁴ Na počasnejši industrijski razvoj kaže tudi podatek, da je še leta 1910 delež avstro-ogrškega kmečkega prebivalstva bil znatno nad polovico (57%) (Rahten, 2001: 7).

¹⁴⁵ Podobno v Rahten, 2001: 9.

Posledice politike, čigar poteze so bile predvsem reaktivne narave, so se odrazile tudi na majhne narode, ki so vse bolj začeli iskati nove poti. To se je začelo kazati tudi pri tistih, ki Avstro-Ogrske dotlej niso zaznavali kot imperialista, temveč kot zaščitnika pred težnjami drugih velikih sil.

Napeta situacija na mednarodnem prizorišču je začela posledice kazati leta 1906. Začela se je namreč t.i. carinska vojna Avstro-Ogrske s Srbijo.¹⁴⁶ Slednja je bila le začetek obujanja izjemno napetih odnosov med dvema državama, ki so imeli negativen trend od vzpona Karađorđevićev. Srbiji je v trenutku carinske vojne pomoč prišla s kar treh strani. Pričakovano je pariška diplomacija med prvimi podprla srbsko oblast, in sicer direktno s posojilom v dveh delih, ki je znašalo skupaj 240 milijonov francoskih frankov,¹⁴⁷ kar je še povečalo vpliv zahodnih zaveznikov na Srbijo in pripomoglo k njeni ekonomski emancipaciji od habsburške monarhije.¹⁴⁸ Poleg nekoliko zamudne pomoči oslabele Rusije (1909) pa je za mnoge nepričakovano Srbiji svojo roko ponudila Nemčija, ki je odprla svoj trg za srbske dobrine, ter tako onemogočila hude posledice, ki bi jih utegnili imeti avstro-ogrška blokada. Poleg tega je tudi madžarski del dualistične države vse bolj težil k ekonomski neodvisnosti, kar bi bil prvi veliki korak h koncu habsburške države. V takšnih okoliščinah se je Dunaj predramil in prevzel bolj odločne ukrepe na jugo-vzhodu.

Premik od pasivne k aktivni politiki je zaznamovalo imenovanje Aloyisa Lexa barona Aehrenthala na mesto zunanjega ministra oktobra leta 1906. Ta karierni diplomat je kot ključ rešitve videl preurejanje monarhije v državo, ki bo imela nadsacionalni karakter, v katerem naj bi tudi majhni narodi našli svoje zavetišče. To nikakor ne pomeni, da Aehrenthalu ne moremo prilepiti oznake »velikoavstrijec«. Sam je predvideval nekakšno vrsto federalizirane monarhije, pri čemer so se kot vzor izpostavljale Združene države Amerike. Slednja je implicirala porazdelitev bremena, ki je do tedaj ležalo le na liniji med Dunajem in Budimpešto. Vključevanje drugih centrov je na ta način pomenilo širjenje manevrskega prostora za politiko Dunaja, katerega vpliv bi se preko moderatorske vloge v državi zagotovo vnovič povečal.¹⁴⁹ Upoštevajoč to strategijo je bil razumen Aehrenthalov prvi korak, usmerjen v urejanje odnosov na slovanskem jugu monarhije. Silnice, ki so delovale k vnovični združitvi Hrvaške, Slavonije in Dalmacije s središčem v Agramu (Zagrebu), je Aehrenthal nameraval izkoristiti v prid predvidevane notranje reforme. S potencialnim priključevanjem okupiranih delov BIH k hrvaškemu troedinemu kraljestvu, za katerega je predvideval določeno prehodno obdobje, bi se lahko ustvarila tretja enota, ki na dolgi rok morda tudi ne bi bila zadnja. Seveda, model izpeljave tega načrta je zahteval upoštevanje obstoječega političnega okvirja oz. z drugimi besedami, potrebno je bilo pripraviti načrt, s pomočjo katerega bodo na Aehrenthalov plan pristali tudi v Budimpešti.

---

¹⁴⁶ »Carinska vojna med Avstrijo in Srbijo se poostruje. Srbi mislijo naročiti topove na Francoskem, material za železnice v Nemčiji. Vse je vneto za boj proti Avstriji, katero zadene končno škoda. Vmes ima svoje roke tudi Nemčija, ki dela proti avstrijskem prometu na Balkanu.« (Soča, 31.1.1906).

¹⁴⁷ Lampe, 2000: 85.

¹⁴⁸ Podobno v Stanković, 1984: 24.

¹⁴⁹ Podrobneje o ozadju Aehrenthalovega političnega delovanja v Wank, 1963: 513-536.

5.10.1908¹⁵⁰ je Avstro-Ogrska dokončno anektirala Bosno in Hercegovino, kar je imelo daljnosežne posledice na jugoslovansko problematiko. Z aneksijo se je zdelo, da bo avstro-ogrška politika začela z odločnejšo politiko k uresničevanju novih razmerij moči znotraj države, ki bi zadovoljila tudi slovansko prebivalstvo na jugu. Vendar se radikalni obrat ni zgodil. Bosna in Hercegovina sta sicer še od časa uprave Benjamina Kallaya (1882-1903) napredovali na industrijskem področju, vendar je bila v tistem trenutku zaradi strukture prebivalstva in bosansko-hercegovskega gospodarstva veliko bolj pomembna agrarna reforma, ki je doživela svoj polom. Kljub pogostim konstatacijam o izkoriščevalski vlogi avstro-ogrške politike do teh dveh pokrajin, so dejanske številke odražale drugačno strategijo. Celoten prihodek iz BIH se je namreč pod avstro-ogrsko upravo (administracijo Ištvana Buriana 1903-1912) porabljal v sami BIH.¹⁵¹ Pa vendar aneksija ni bila najboljšje pripravljena, na kar kaže podatek, da je BIH dobila svojo ustavo šele leta 1910. Nepripravljenost na absorpcijo BIH se je jasno izražala pri vprašanju pripadnosti teh dveh pokrajin eni izmed polovic dualistične monarhije. Pri tem se je pokazala vsa togost obstoječe ureditve, saj bi priključevanje k bodisi avstrijskem bodisi ogrskem delu predstavljalo rušenje notranjega ravnotežja. Po drugi strani se tudi delitev, na primer Bosne Ogrski in Hercegovine Avstriji, ni zdela kot najbolj razumno dejanje. Aehrenthal si je v operativni fazi prizadeval za subdualistično rešitev. Njegov predlog iz leta 1907 je predvideval priključevanje BIH k Hrvaški skupaj z Dalmacijo, ki bi potem v celoti bil poseben del znotraj ogrske polovice države. Ohranil naj bi se torej nekakšen subdualističen model, v katerem bi se združila vsa hrvaška ozemlja s centrom v Zagrebu, ki pa bi bila sama znotraj koncepta, ki bi ga sprejeli tudi Madžari, torej v okvirih kraljestva Štefanove krone. Kot kaže je to bila taktična zamisel Aehrenthala, kako ohraniti nemški izhod na Jadransko morje, obenem pa z začetnim navideznim povečanjem ogrskega dela, privedi državo do končnega trializma, v katerem bi jugoslovansko enoto predstavljala velika Hrvaška.¹⁵² Sam trializem niti ni bil primaren v prvi fazi načrta, bolj pomembno je bilo namreč vzpostavljanje stabilnih odnosov znotraj monarhije. Z novim subdualizmom bi pridobila Madžarska, s stališča habsburških Slovanov pa je njegovo omenjanje zagotovo zadovoljevalo tudi Hrvate. Kalkulacija Aehrenthala, da bo začasno povečan obseg ogrskega dela zadovoljil Madžare, ki bi na daljši rok zaradi formalizacije politične moči hrvaške enote morali pristati na formiranje tretje enakopravne enote monarhije, se ni izšla. Na madžarski strani je namreč že od samega začetka večina politikov takšno idejo zavračala, saj so zahtevali takojšnjo priključitev BIH k Ogrski, brez vmesnega koraka priključevanja BIH k hrvaški kraljevini.¹⁵³ Za Aehrenthalov predlog je bil še najbolj zagret skupni finančni minister Ištvan Baron Burian, vendar je spremenil svoje mnenje in je aprila 1908 predložil cesarju svojo spomenico, v kateri predlaga, naj se BIH ne priključuje nobeni od državnih polovic in naj bo raje pod skupno upravo. Temu se je na koncu priklonil tudi sam Aehrenthal, kar je seveda povzročilo nezadovoljstvo

¹⁵⁰ Istega dne je tudi Bolgarija razglasila neodvisnost od Osmanskega cesarstva.

¹⁵¹ Drugače je bilo na primer z enoto Hrvaška-Slavonija, katere 55% prihodka je bilo transferirano v Budimpešto (Lampe, 2000: 81).

¹⁵² „... na dolgi rok to ne bo vodilo k krepitvi madžarskega koncepta, temveč bo monarhijo privedlo do poti, ki je verjetno najbolj primerna za njen razvoj: To je pot Trializma.“ (Aehrenthal v Wank, 1963: 521).

¹⁵³ V tem kontekstu so Madžari to utemeljevali s svojim historičnim pravom, saj je ogrski kralj od srednjega veka dalje nosil tudi naziv kralj Rame (Podrobneje v Rahten, 2001: 76-77).

med hrvaškimi politikami. Ko je bila aneksija že neizogibna, je na Avstro-Ogrskem potekala intenzivna razprava, v čigavem imenu naj se le-ta izvede. Zagovorniki ogrske historične pravice so želeli, da se aneksija seveda izvede v imenu pravic krone sv. Štefana, vendar je Aehrenthal to zavrnil, saj bi na osnovi teh pravic, ki so si jih lastili na Ogrskem, morali zahtevati še Romunijo in Srbijo, kar bi privedlo do dodatne nestabilnosti na Balkanu. Poleg tega pa niti sama okupacija leta 1878 ni bila izvedena v imenu ogrske krone.

Poleg nesoglasja madžarskih politikov za Aehrenthalov načrt je za Avstrijo aneksija pomenila tudi nove težave pri jugoslovanskih narodih. Razumljivo je, da je prišlo do dodatnih eskalacij sovražnosti v Srbiji in Črni Gori, saj sta anektirani pokrajini imeli relativno večinsko pravoslavno prebivalstvo, ki je tedaj v precejšnjem deležu že pripadalo srbskemu etnosu. Vendar pa trialistični načrti, ki so bili predstavljeni kot odgovor na rešitev krize državne ureditve, tudi na Hrvaškem niso bili sprejeti enoznačno. Večjo avtonomijo habsburških južnih Slovanov so seveda vse stranke načeloma pozdravljale, vendar pa sta se v Zagrebu oblikovali dve različni politični struji z različnimi geopolitičnimi vizijami. Vse močnejša je na Hrvaškem postajala Hrvaško-srbska koalicija, ki je pred aneksijo BIH imela najprej relativno, februarja 1908 pa ji je uspelo doseči tudi absolutno večino mandatov. Medtem ko je njen podmladek še bolj radikalno zagovarjal bratstvo Hrvatov in Srbov, je »*Mlada Hrvatska*« kot del organizacije pravašev Josipa Franka bila izjemno antisrbsko usmerjena, saj je v Srbiji na Hrvaškem in v BIH videla stalno grožnjo, ki se zavzema za priključitev matici Srbiji ter posledično hrvaško podrejenost srbskemu prestolu. Frankovci so se povsem usmerili k politiki zagovarjanja trializma in so načrte belvederskega kroga dočakali z razširjenimi rokami.

Pravaši iz avstrijskega dela monarhije so skupaj s slovenskimi konservativci največ upanja polagali v prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Slednjega se je pogosto ocenjevalo izključno z enega vidika, kar je privedlo do nerealnih in kontradiktornih mnenj o njegovih stališčih. Dejstvo, da je bil močno konservativen, ga je umaknilo od vpliva nemških liberalcev in nemške nacionalistične misli, katero je smatral za avstrijsko nevarnost in ga zato težko uvrščamo med privrženice germanskega unitarizma. Po drugi strani je kot nevarnost za habsburško monarhijo videl v formalni madžarski moči. Zato je med nekaterimi sodobniki slovel kot hungarofob in posledično zaščitnik podrejenih narodov ogrske polovice, kot so bili Romuni, Slovaki in Hrvati.¹⁵⁴ Ti so po njegovem bili deležni madžarskega šovinizma, kar je pri njih vzbujalo nezadovoljstvo z obstoječo ureditvijo in na dolgi rok onemogočalo obstoj monarhiji. Ferdinandova vizija nove ureditve je bila podobno kot Aehrenthalova neke vrste federalizacija, pri kateri bi se ustvarile enote nacionalnega karakterja s precejšnjo samostojnostjo. Kljub temu je predvideval ohranjanje vitalnih zadev v domeni avstrijskega centra, zaradi česar so ga mnogi smatrali tudi za zagovornika t.i. centralnega federalizma.¹⁵⁵ V tem kontekstu je bil Ferdinand naklonjen trializmu, vendar ob pogoju, da bi vse tri enote prenesle del suverenosti na avstrijski center. V skupini somišljenikov, ki ga je obkrožala, v t.i.

---

¹⁵⁴ Podobno v Rahten, 2001: 107-108.

¹⁵⁵ Podrobno v Rahten, 2001: 108-109.

belvederskem krogu, je izstopal knez Karl Schwarzenberg,¹⁵⁶ ki je odprto zagovarjal Ferdinandovo velikoavstrijsko idejo skozi federalističen načrt trializma.¹⁵⁷

Seveda je trializem imel tudi nekaj močnih nasprotnikov. Predvsem so to bili zagovorniki strogega centralizma, kot je bil pronemško usmerjeni ustavovorni veleposestnik Czernin. V trializmu so namreč videli le izgubljanje moči Avstrije, ki je po njihovem Ogrski dala že tako preveč pooblastil. Czernin se je zavzemal za močan centralni dunajski parlament, ki bi pridobil na račun ogrskega, potem pa niti ne bi bilo toliko pomembno, komu bi pripadli Bosna in Hercegovina. Na koncu je pri aneksiji BIH moral popustiti tudi Franc Ferdinand, ki ob tej priložnosti svojemu prijatelju, hrvaškemu plemiču Marku grofu Bombellesu, sporočil: *»Recite Vašim Hrvatom, da naj zmorejo še tokrat ohraniti svojo tradicionalno zvestobo. Takoj ko pridem na prestol, bom vso to krivico, ki se jim dogaja, poravnal.«*¹⁵⁸

Franc Ferdinand je torej, če je verjeti iskrenosti njegovega pisanja, videl v Hrvaški partnerja, ki ima skupnega sovražnika v madžarskem nacionalizmu in velikosrbski ideji. Poleg tega naj bi se zavedal hrvaške zgodovinske vloge pri ohranjanju monarhije v 19. stoletju, osebno pa je po pričevanjih smatral, da Hrvaška, Slavonija, Dalmacija ter Bosna in Hercegovina naravno pripadajo Hrvatom. Njegov načrt je torej predvideval kreacijo tretje enote v obliki velike Hrvaške.¹⁵⁹ Slednja bi ob določeni avtonomiji Vojvodine bistveno zmanjšala srbske možnosti za posegom po teritoriju avstrijskega cesarstva. Slovenci in Hrvati naj bi vplivali na Srbe v kraljevini kvečjemu v tej smeri, da bi tudi sami iskali rešitev znotraj federativnega cesarstva, saj so s Ferdinandovega vidika ravno Slovani v Avstro-Ogrski »kulturno daleč prekašali Srbe in Črnogorce«.¹⁶⁰ Vizija belvederskega kroga torej ni bila le medla ideja, ureditev s tremi centri na Dunaju, v Budimpešti in v Zagrebu pa se je oblikovala tudi do najmanjših detajlov.¹⁶¹

---

¹⁵⁶ Poleg Schwarzenberga so močni zagovorniki trializma bili tudi general Moritz baron Auffenberg in Franc baron Conrad von Hötzendorf ter sorodnik Franca Ferdinanda - Jaroslav grof Thun-Hohenstein. Hötzendorf je celo zagovarjal vojaško posredovanje proti Srbiji in njenim posegom po jugoslovanskih področjih znotraj Avstro-Ogrske, bolj naklonjen pa ni bil niti Italiji in njenim ambicijam na Balkanskem polotoku (Rahten, 2001: 110-112).

¹⁵⁷ 11.11.1910 se je tako z rezervo opredelil za načrt trializma: »Ne morem pa izreči besede trializem, ne da bi dodal, da bi bil za trialistično ureditev samo tedaj, če bi se istočasno pristopilo k strnitvi in izločitvi skupnih zadev iz različnih delov cesarstva in bi bile te istočasno združene v skupno telo in skupen organ. Kajti za trializem, kot ponovitev ali multiplikacijo dualizma, bi se jaz, čeprav sem federalist in avtonomist, nikoli ne zavzel. Toda za trializem, ki bi morebiti bil - in tako si ga jaz pravzaprav zamišljam - zlata pot med centralizmom in federalizmom, ko bi se skupne zadeve obravnavale skupno v enem telesu in to, kar tangira posamezne dežele, njihove notranje zadeve,... lokalno upravo, federativno, za takšen trializem bi me lahko pridobili.« (Rahten, 2001: 109-110).

¹⁵⁸ Pilar, 1990: 364 in Rahten, 2001: 114.

¹⁵⁹ Ferdinand je tako ravno preko grofa Bombellesa in nekaterih drugih hrvaških plemičev bil v stiku s hrvaško pravaško politiko, katere uresničitev naj bi rešilo vprašanje cesarstva na jugu.

¹⁶⁰ Rahten, 2001: 116.

¹⁶¹ Tretja enota naj bi se je po eni izmed variant imenovala Kraljevina Ilirija, ki bi teritorialno obsegala slovenske in hrvaške dežele z Bosno in Hercegovino, vendar pa bi Vojvodina ostala v okviru ogrskega dela države. Slovenija naj bi po eni izmed različic znotraj tretje enote imela status kot drugi deli (Hrvaška-Slavonija, Dalmacija in BIH), v njo pa bi se poleg Kranjske uvrščali še Goriško-Gradiščanska, Trst in severna Istra ter Koroška in Štajerska južno od reke Drave.

4.2 VZPON PRAVAŠKE IDEJE IN HRVAŠKE DELITVE

Uresničevanje belvederskih načrtov je zaradi opisanih težav zamujalo, medtem pa so na moči pridobivale nasprotne ideje. Srbsko-hrvaško zavezništvo je do leta 1908 na Hrvaškem spletlo močne vezi in si utrdilo položaj tako med ljudstvom kot v hrvaškem saboru. V slednjem je Hrvaško-srbska koalicija imela absolutno večino, in sicer 56 od 88 mandatov, medtem ko si je Čista stranka prava priborila 23 mest. V Srbiji so pristaši koalicije to dejstvo predstavljali kot veliko zmago narodne enotnosti, ki je začetek dokončne rešitve jugoslovanskega vprašanja na zahodu. Obenem so nekateri panslavisti izkazovali tudi upanje, da bo do podobnega političnega sporazuma prišlo tudi z Bolgari.¹⁶² Potekalo je tekmovanje v hvaljenju zrelosti prebivalcev na Hrvaškem in nihče si ni mogel pomisliti, da bodo že v kratkem obdobju isti avtorji grajali nezrelost in narodno neosveščenost dela tega namišljenega jugoslovanskega naroda.

Popolnemu triumfu koalicije je ustrezala opozicijska neenotnost. V začetku leta je namreč Frankova Čista stranka prava doživela še en razcep, in sicer se je del članov, zaradi prevelikega prilagajanja frankovcev velikoavstrijskemu krogu, odcepil v Starčevićevo stranko prava. Slednja je priznala obstoj Srbov na Hrvaškem, vendar je še naprej zastopala tezo političnega naroda Hrvaške, ki je nosilec hrvaškega državnega prava, in katera je implicirala tezo, da Srbi na hrvaškem področju nimajo pravice priključevanja k Srbiji. To je oslabilo Frankovo idejo tudi znotraj matične stranke, kjer je vse večjo kontrolo prevzemala struja mladinske organizacije *Mlada Hrvatska*, ki se je močno identificirala s katoliško ideologijo.

Vendar razmere v koaliciji, kljub sijajnim političnim rezultatom, niso bile idealne. Sodelovanje znotraj Hrvaško-srbske koalicije je prišlo pod vprašaj že v predanejskem obdobju. Hrvaška stranka prava, kot njena najmočnejša članica, je namreč vodila pogovore z madžarskimi klerikalci, kar je bilo dočakano na nož s strani koalicijskih privrženecv v Srbiji. To je pokazalo, da jugoslovanski koncept v Hrvaško-srbski koaliciji le ni bil jasno oblikovan in da tudi znotraj hrvaško-srbskega združenja obstaja realna politična volja, ki si prizadeva za hrvaško emancipacijo brez zapletanja s Srbijo. V takšnih trenutkih se je v hrvaškem in srbskem časopisju lahko identificiralo temeljna ideološka nasprotja med obema narodoma in jugoslovanskimi nacionalisti.¹⁶³ S

---

¹⁶² „14. i 15. Februara srpsko-hrvatski narod je dao potpunoga dokaza o svojoj nacionalnoj svesti i svojoj zrelosti da sam sobom upravlja, bez tuđinskih tutora. ...Srpsko-hrvatska koalicija, koja u prošleme saboru nije imala apsolutnu već samo relativnu većinu, na ovim izborima dobila je jednu jaku i solidnu većinu – ukupno 56 mandata. ... Ona pre svega srpsko-hrvatskom narodu garantuje u njegovoj užoj otažbini Hrvatskoj zaštitu od tuđinštine. ... narodu kraljevine Hrvatske garantuje i mnoge korisne, napredne i demokratske reforme. ... Ali van svega ovoga, pobjeda koalicije ima i jedan širi značaj. Naime njezina pobjeda, pobjeda je i Jugoslovenske Ideje u Hrvatskoj, ona je, još više, realni dokaz da Jugoslovenska Ideja nije prazna reč, ćerka proste ideologije, već jedan stvarno izvodljiv program za svesnu nacionalnu politiku naših plemena. ... I onako isto kao što je, blagodareći toj zdravoj svesti narodnoj, moralo doći do sporazuma i izmirenja između Srba i Hrvata – jednog naroda sa dva imena, tako će jednog dana nesumnjivo, sa punom verom da i tu narodna svest neće biti slabija morati doći do potpunog izmirenja i sporazuma između Srba i Bugara.“ (Slovenski jug, 23.2.1908 v Bakić, 2004: 165-166).

¹⁶³ »Iz Hrvatske i Slavonije dobismo u poslednje vreme čudnovatih vesti koje mora da zabrinu svakog iskrenog rodoljuba. Konstatovalo se, naime, da je hrvatske stranka prava, ta najjača stranka u srpsko-hrvatskoj koaliciji, preko leđa koalicije i bez njenog znanja i pristajanja, vodila pregovore sa članovima mađarske pučke stranke u nameri da dođe na vladu. ... Ko pozna istoriju ove stranke, koja i danas naglašava svoj srbofobski program od g. 1894., ko zna da je ovo čisto

približevanjem aneksije so se po začetni antigermanski retoriki začela intenzivirati obsojanja (veliko)hrvaške ideje v Srbiji, kar je pomenilo odstop od sukcesivnega pogleda na reševanje jugoslovanskega vprašanja in prvič tudi eksplicitno negiranje hrvaškega državnega prava. Za skupino jugoslovanskih nacionalistov v Srbiji se je germanstvu, kot največji sovražnik jugoslovanske ideje, pridružila še ideja velike Hrvaške. Povezava teh dveh idej naj bi bilo katolištvo oz. njegova antisrbska komponenta, ki jo je po srbskem prepričanju posebej sarajevski nadškof Josip Stadler.¹⁶⁴ Hrvati v Bosni in Hercegovini so namreč bili prvi, ki so se zoperstavili delu hrvaške politike, ki je BIH prepuščal srbskemu vplivu in so že pred aneksijo svarili na nevarnost pripojitve teh teritorijev k Srbiji. Niso simpatizirali niti z idejo o avtonomiji Bosne in Hercegovine, ki bi tako ostala prepuščena vse močnejšima Srbiji in Črni Gori ter še vedno prisotni turški državi.¹⁶⁵ K takšnemu stališču so pritegnili celo precejšnje število muslimanov, že februarja leta 1908 pa so pri Aehrenthalu s tremi poslanci zahtevali pripojitev BIH k Avstro-Ogrski oz. k troedini kraljevini Hrvaške, Slavonije in Dalmacije. Poleg bosansko-hercegovskih Hrvatov in dela bosansko-hercegovskih muslimanov pa so proti koalicijski politiki nastopile tudi druge politične sile, med katerimi je bil vse glasnejši Stjepan Radić. To je privedlo do nekaterih paradigmatičnih prelomov pri t.i. jugoslovanskih nacionalistih iz Srbije. Slednji so v kritiki velikohrvaškega kurza šli celo tako daleč, da so tudi sami prispevali k etničnemu ločevanju Hrvatov in Srbov ter utemeljevanju superiornosti enih nad drugimi, kar je bilo v temeljih nasprotno z retoriko, ki jo je jugoslovanska ideologija širšega teritorialnega koncepta do tedaj zagovarjala.¹⁶⁶

Aneksija BIH in povečevanje srbsko-avstrijskih napetosti je povzročilo ponoven vzpon pravaške politike. Posledično so se radikalizirali tudi hrvaško-srbski odnosi. V Srbiji so časopisi tekmovali v tem, kateri bo bolj obsodil akt aneksije. Tudi v *Slovenskem jugu* so odprto napadli trialistične načrte v habsburški monarhiji in grajali Hrvate, ki so podprli takšno »antisrbsko« politiko. Posebej frustrirajoče je za privrženca srbskega jugoslovanstva bilo dejstvo, da so frankovci, starčevićanci in radićevci imeli rastočo podporo na Hrvaškem, kar je kazalo na poraz srbskega

---

klerikalna stranka koju vode popovi Baujer i Zagorac, ko zna da se ova stranka u svom proglasu od februara ove godine odrekla rečke rezolucije i povratila se državno pravnim utopijama hrv. državnog prava, ko zna za pregovore njenih prvaka sa članovima hrišćansko socijalne stranke u Beču za Gross-Oesterreich – taj će odmah biti na čistu da se ova stranka opet vraća svojoj atavističkoj politici, verna programu svoga duhovnoga vođe Ante Starčevića. ... Ona je sada najjača stranka u Hrvatskoj i Slavoniji i raspolaže sa 24 mandata. Ako se tome pribroji desetak frankovačkih odpadnika i tri člana seljačke stranke koji imaju zajednički veliko-hrvatski program, onda je tendencija ovih pregovora sa Mađarima isuviše prozirna – obrazovanje jedinstvene državno-pravne stranke koja bi kao većina obrazovala vladu.» (v Bakić, 2004: 170).

¹⁶⁴ »A popovi katolički u Hrvatskoj, ma koliko oni jezuitski prevrtali očima, ne vole Srbe. To je bila uvek ona dodirna tačka između velikohrvatskog programa i katoličke bečke kamarile, čiji je najveći pobornik među Hrvatima sarajevski nadbiskup Štadler« (v Bakić, 2004: 170).

¹⁶⁵ 4. točka političnega programa Hrvaške narodne skupnosti v Bosni in Hercegovini je opredeljevala stališča bosansko-hercegovskih Hrvatov na naslednji način: »Bosanski Hrvati nastojat će podržavati najbolje odnose sa svojim pravoslavnim sugrađanima, koji se zovu Srbima, ali će pri tome neodstupno ostati na načelu ravnopravnosti i uzajamnosti. No budući da bi ravnopravnost bila ozbiljno ugrožena, kad bi se Bosna i Hercegovina priklopile jednoj od postojećih balkanskih država, ne mogu bosanski Hrvati simpatizirati s nastojanjem pravoslavnog elementa, nego smatraju svojom dužnošću spram samih sebe, da svim silama pobijaju ta nastojanja. Jednako zabacuju i misao o autonomiji Bosne i Hercegovine u skladu s drugom točkom ovih punktacija.« (v Pilar, 1990: 345).

¹⁶⁶ Znana je kritika Jovana Skerlića, ki je v tistem času objavil članek, ki je bil reakcija na označevanje nekaterih srbskih pesmi kot hrvaških: »U doba kad je oskudna hrvatska književnost još vegetovala na jednom provincijskom slovenačkom dijalektu, Vuk Karadžić je u srpskom narodu, među pravoslavnim Srbima, skupio narodne pesme, i kao srpske pesme one su privukle pažnju celoga književnoga sveta evropskog.« (v Bakić, 2004: 173).

koncepta na »zahodu domovine«.¹⁶⁷ Po drugi strani je na področju habsburške monarhije začelo izhajati številno časopisje,¹⁶⁸ ki je podpiralo staro pravaško idejo in označilo začetek ponovnega procesa intenzivnega utemeljevanja pripadnosti BIH hrvaškemu državnemu pravu. Relativna večina pravoslavnega prebivalstva v teh krajih je bila v slednjih opredeljena kot rezultat intenzivne srbske politične in religijske ekspanzionistične propagande. Temu stališču pravašev se je priključil tudi čedalje bolj vplivni Stjepan Radić, kateri je status Srbov po poreklu priznaval le pravoslavnim prebivalcem Srijema.¹⁶⁹ Z vidika oblikovanja političnega prostora je torej akt aneksije Hrvate zopet približal Dunaju, vendar je zaupanje pretežnega dela avstrijskih politikov v hrvaško iskrenost pri prizadevanju za dobro monarhije kljub temu ostalo okrnjeno. V tem je potrebno iskati del razlogov za neodločne poteze Dunaja glede reševanja statusa BIH znotraj monarhije, ki bi lahko v prvi vrsti povečal moč hrvaškega elementa. Ta bi se namreč zopet lahko obrnil k jugoslovanski ideji brez Habsburžanov, posebej po tem ko bi moral zadovoljiti tudi precejšen delež srbskega prebivalstva iz Bosne in Hercegovine, ki bi aktivni politiki Srbov na Hrvaškem še povečali moč.

Aneksija je pokazala, da so nekateri hrvaški člani Hrvaško-srbske koalicije kljub navideznemu prepuščanju BIH Srbom, ravno tako po tiho računali, da to ne bo potrebno, pri čemer naj bi to neprijetnost razrešila avstro-ogrska sila z aneksijo. Posamezni člani hrvaškega dela koalicije so celo začeli ponovno utemeljevati zgodovinsko in pravno pripadnost Bosne in Hercegovine Hrvaški, kar je seveda dodatno razburilo srbski del koalicije in celotno srbsko javnost. Danes so ohranjeni določeni deli teh besednih dvobojev hrvaških in srbskih politikov in zgodovinarjev, ki odražajo vse pomanjkljivosti in nerešene probleme koalicijskega sporazuma. Primer tega je pismo Stanoja Stanojevića, srbskega zgodovinarja, dr. Ferdu Šišiću, hrvaškemu zgodovinarju, ki je bilo odgovor na govor slednjega v Ljubljani, kjer je navajal dejavnike pripadnosti BIH Hrvaški.¹⁷⁰ Kljub temu da je

---

¹⁶⁷ „Adrese pravaških hrvatskih stranaka u Saboru zagrebačkom (Frankovaca, Starčevićanaca i Radićevih „seljaka“) traže sjedinjenje Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom, a negiraju Srbe! Adresa Tomašićevih policijom izabranih pristaša ... naglašuje hrvatsko pravo za Bosnu, a Srbe spominje samo kao pleme. Govori Hrvata u budžetskoj raspravi u sarajevskom Saboru izražuju težnju za sjedinjenjem na obzirujući se na Srbe. To su nerazboriti hrvatski političari koji hoće da sjedine Bosnu sa Hrvatskom negirajući naš narod srpskog imena u tima zemljama koga će zamalo biti u obema pokrajinama 2 milijona duša! ... Iznenaditi nas mora kada se mutnom bujicom njihovih misli dade zaneti i čovek kao što je Tresić Pavičić, koji je neki dan u Delegacijama ustao protiv Srba kao neprijatelja trializma, ne osudivši u isto vreme nepravde, koje Srbima nanose baš najviše Hrvati trialističari! ... On mora znati, da sve dotle dok većina hrvatskog dela našeg naroda u Hrvatskoj nije za pravedan sporazum sa Srbima, a tako je na žalost danas – jer većinu Hrvata predstavljaju u Hrvatskoj Frankovci, Starčevićanci i Radićevci ... sve dokle u Hrvatskoj ima ovoliko Hrvata koliko danas, koji gledaju neprijateljski na sve što je srpsko, bosanski Srbi ne mogu se „oduševljavati“ za sjedinjenje sa hrvatskom. ... Politika trializma, kakva je danas kod Hrvata, nije politika sile nego molbi, politika koja traži odozgo kao poklon, milost ili nagradu, ostvarenje nečega što bi u zgodnoj prilici moglo doći samo kao rezultat svesti, snage i borbe naroda. ... Ni u unutarnjim, ni u spoljnoprilikama Monarhije ne nalazimo mi uslove za ostvarenje trializma. ... A kada bi i bilo uslova za trializam i kada bi došlo do njega, mi ne bi mogli biti s njime zadovoljni. Mi smo za potpunu samostalnost našeg naroda, za nezavisnost, njegovu i slobodu, suverenu, van svakog „okvira“.“ (Slovenski jug, 19.2.1911 v Bakić, 2004: 140-141).

¹⁶⁸ Na področju Trsta je nekaj časa celo izhajal časopis z imenom »Trializem«, leta 1911 pa so izšli tudi brošuri z naslovi »Pot k trializmu« in »Trializem in hrvaška država«.

¹⁶⁹ Več o tem v Boban, 1995.

¹⁷⁰ Pismo je izšlo tudi v bosanskem časopisu Narod v začetku leta 1909: »Kad sam pročitao Vašu knjigu, u kojoj tražite Bosnu i Hercegovinu za Hrvate na temelju poviestnih prava, sjetio sam se jedne značajne i poučne epizode iz prošlosti. Kad neko Gali podoše na Rim, ne mogahu Rimljani, dobro podkovani u pravnoj znanosti, razumjeti, kako mogu Gali navaljivati na Rim, kad nemaju za takav postupak nikakav pravni temelj. Poslanik rimskog naroda i senata zapitao je stoga s patosom galskog vojskovođu: »Kakovo je Vaše pravo na Rim?« – »Naše pravo nalazi se na vršku naših mačeva«, odgovori galski vojskovođa. Taj isti odgovor dat će Srbi Hrvatima onog dana, kad će doći do velike borbe o Bosnu i

pismo izšlo kmalu po aneksiji in izraža tudi emotivno reakcijo avtorja na sam akt, je razvidno, da srbski del koalicije ne bo pristal na nikakršno srbsko-hrvaško partnerstvo, v kolikor Bosna in Hercegovina ne bi pripadli srbskemu narodu. Pri tem se razprava zopet vrača na razkol glede na narodno in zgodovinsko-pravno pripadnost BIH, na kar se sklicujejo Hrvati, Srbi pa le-to obravnavajo kot izmišljen institut in se zanašajo na svojo relativno večino in »moč bajonetov«.

Hrvaško-srbsko zavezništvo je kljub temu le uspelo prebroditi krizo. Relativno kmalu po aneksiji, v letu 1910, so bile izvedene volitve, na katerih je koalicija vnovič uspela doseči izjemen rezultat.¹⁷¹ Ob tem ji je šlo na roko Radićevo antiklerikalno stališče, ki je bilo ovira za tesnejše povezovanje s pravaši ali slovenskimi katoliškimi narodnjaki ter tako formiranje enotne opozicije. Resolucionaška politika je preživela.¹⁷²

4.3 STRATEGIJA UVELJAVLJANJA SRBSKEGA KONCEPTA

Aneksija BIH je za Srbe predstavljala dokončen padeč vseh mask in potrditev strahov, da se veliki »Drang« ne bo ustavljal, dokler ne zadovolji habsburških apetitov po popolni kontroli Balkana. Med številnim prebivalstvom Srbije je akt praktično pomenil vojno napoved, čigar objava je visela v zraku vse od začetka trgovinske vojne z Avstro-Ogrsko. Precejšen del javnosti je v emotivnih izbruhih zahteval novo srbsko vstajo po vzoru protiturške v začetku 19. stoletja.¹⁷³ Kljub temu so se uradni predstavniki srbske diplomacije branili radikalnih izstopanj. Na srbskem dvoru so se namreč zavedali, da kljub ogorčenju prebivalstva razmere v mednarodnih odnosih (še) niso

---

Hercegovinu. Naše pravo je naša narodna snaga. – Pravo naše narodne snage i pravo naših bajuneta bit će važnije i snažnije od Vašeg prava, koje se može vagnuti vagon. Vi Hrvati ćete pojmiti tu borbu čitavog jednog naroda za svoj život i obstanak, jer je prošlo gotovo već stotinu godina odkako ste zaboravili, kako se umire i odkako branite Vaša prava samo riečima i govorima. Jedan narod, koji je kao što sami priznajete »od svoje volje izabrao kraljem ugarskog kralja Kolomana«, ne može shvatiti velike narodne borbe za obstanak. Borba srbskog naroda u Bosni i Hercegovini bit će velika narodna borba. Vi i Vaši gospodari ne padajte u zabludu. Kad naš narod i naša vojska stupi u taj veliki sveti rat, ne ulazimo u to klanje, da osvajamo zemlje ili branimo prava. Ne, mi polazimo u borbu, da branimo naš život. Jer bez Bosne i Hercegovine nema života Srbiji i Crnoj Gori. Jer Bosna i Hercegovina – upamtite dobro Vi i Vaši gospodari – srbskome narodu isto su što i Crna Gora ... Vi i Vaši gospodari toga ne razumijete i zato Vam se čini smiešnim, preuzetnim i ludim, kad se Srbija i Crna Gora spremaju uhvatiti se ukoštac s velikim carstvom. Kad ta borba započne, onda će se tek vidjeti, da pripojenje Bosne ne predstavlja »konačno rješenje državo-pravne pripadnosti tih zemalja« kao što to Vi mislite. Poznato Vam je, prijatelju, da sam ja, kao što i Vi, oduševljen prijatelj srbsko-hrvatske sloge i suradnje, a poznato Vam je također, da sam to bio i onda, kad još ne bijaše popularno time se izticati. No velim Vam u ime svih prijatelja srbsko-hrvatske sloge, da pod cieniu Bosne i Hercegovine među nama ne može biti prijateljstva. Za vrijeme tih 800 godina odkako ste izgubili Vašu državnu samostalnost, bili ste stalno klinom u tuđoj ruci. Nebrojeno puta do danas Vi ste to uvidjeli i požalili, ali bilo je prekasno. Vi i danas služite strancu i podupirete interese neprijatelja, iako to ne osjećate. Velika borba između Iztoka i Zapada, koja se na Balkanu vodi već više tisuća godina, svedena je danas na borbu o obstanak srbskog naroda. U toj borbi će srbski narod možda i podleći, ali Srbi ni u Srbiji ni u Crnoj Gori ni u Bosni i Hercegovini ne će nikada svojevóljno i iz vlastite pobude izabrati kraljem cara austrijskog i kralja ugarskog, kao što su to po Vašem vlastitom priznanju učinili Hrvati pred 900 godina« (v Pilar, 1990: 360-361).

¹⁷¹ Opozicijski Radićevci in Čista stranka prava so namreč skupaj dosegli le 23 (ČSP 14 in HPSS 9) od skupno 88 mest v hrvaškem saboru. (Lampe, 2000: 79).

¹⁷² Ob številnem tiralizmu nagnjenem časopisju niso nič manj zaostajala niti glasila koalicijskih predstavnikov. Med slednjimi so zagotovo najbolj odmevni bili Srbobran, kot politično glasilo srbskega krila Hrvaško-srbske koalicije na Hrvaškem in Novi list iz Rijeke, ki je prenašal Supilove ideje.

¹⁷³ Primer tega je članek Slovenskega juga, dne 27.9.1908: »Vojna Avstriji, čim prej vojna z Avstrijo, za vsako ceno vojna z Avstrijo! Naša jugoslovanska propaganda je danes resnično revolucionarna. Niso več potrebne besede, temveč pogum in kri, veliko poguma in veliko krvi za eno veliko zgodovinsko delo južnih Slovanov. Združite se južni Slovani v vojni proti Avstriji« (prevod Ivašković iz Bakić, 2004: 118).

naklonjene Srbiji. Kot v primeru emancipacije iz okvirja osmanske države se je Srbija znova znašla navskriž z velikim cesarstvom. Vendar je dodatnih sto let razvoja za razliko od Osmanskega cesarstva Avstro-Ogrski omogočalo bistveno hitrejšo vojaško mobilizacijo in reakcijo na morebitni spor, ki bi se brez zunanje pomoči slabo končal za Srbijo. Ravno tako je bila pomembna odvisnost srbskega gospodarstva od avstro-ogrškega ter dejstvo, da srbska oblast v sami Srbiji ni bila ogrožena, kar je predstavljalo en motivacijski faktor manj pri mobilizaciji srbske vojaške sile. Poleg tega je zahodni zavezniki niso bili pripravljeni podpreti pri morebitnem spopadu, še manj pa je Srbija lahko računala na pomoč izčrpane Rusije.¹⁷⁴ Dodatna težava za malo balkansko državo je bila tudi nestabilnost povzročena z abdikacijo Đorđa, starejšega sina kralja Petra, na kar je mlajši Aleksandar postal prestolonaslednik. Okoli slednjega se je v boju za dejansko oblast z vojaško strujo okoli Dimitrijevića formirala organizacija Bela roka. V Srbiji je bila torej oblast Karađorđevićev še v fazi konsolidacije, kar jo je ob pomanjkanju zunanje pomoči odvrnilo od odprte vojaške konfrontacije s tedaj še vedno premočnim nasprotnikom. V kolikor upoštevamo takšne notranje razmere in zunanje okoliščine, je razumljivo, da za srbskega kralja ni bilo smotrno sledenje glasu naroda za »osvoboditev« Bosne in Hercegovine. Srbska oblast se je omejila na intenzivno diplomatsko delovanje, kar je vplivalo na pospešen razvoj oz. modifikacijo obstoječih jugoslovanskih konceptov.¹⁷⁵

V *Slovenskem jugu*, najvidnejšem predstavniku jugoslovanske ideje, je v začetku leta 1908 bila še vedno opazna naklonjenost konceptu t.i. minimalni različici jugoslovanstva. Minimalnost se nanaša na homogenizacijo in večje dopuščanje različnosti ter avtonomnosti različnih etničnih skupin, teritorialno pa je to pravzaprav maksimalistična jugoslovanska ideja, katera sloni na konfederalnih načelih in naj bi bila še najmanj nasprotna nacionalnim ambicijam posameznih južnoslovanskih narodov, saj bi se hegemonске silnice in potencialna dominacija enega naroda zmanjšali na minimum.¹⁷⁶ Takšen koncept pri večini Srbov ni bil akceptiran, so ga pa kot temelj političnega delovanja sprejemali Srbi v tistih predelih, kjer so bili v očitnem manjšinskem položaju, oz. so jih obkrožala veliko večja in kompaktnjša področja hrvaške večine, kot na primer v zahodni Slavoniji, katere je izključujoča velikosrbska politika, ki je prihajala s strani radikalcev iz Beograda, pogosto postavljala v nezavidljiv položaj.¹⁷⁷ Vse do pripojitve BIH Avstro-Ogrski zagovorniki jugoslovanstva širšega konteksta niso nastopali sovražno do hrvaške vizije, ki je najprej predvidevala

---

¹⁷⁴ Vendar je kljub temu na omenjenih relacijah potekala intenzivna izmenjava mnenj glede stanja na Balkanu in po nekaterih pričevanjih naj bi Aleksandar, mlajši sin Petra Karađorđevića, v Petersburgu na večerji z ruskim cesarjem in politiki predstavil idejo, po kateri naj se Srbiji ne bi priključili le Bosna in Hercegovina in Črna Gora. V načrtu naj bi bila tudi priključitev Vojvodine, Hrvaške in seveda Kosova ter Makedonije. Po tem naj bi bodoči kralj tudi predložil ime nove države, ki bi jo združeval srbski monarh, in sicer bi ta tvorba nosila ime Jugoslavija. (Sajovic, 2006: 20-23).

¹⁷⁵ Kljub burnim reakcijam Srbija po aneksiji ni skočila na glavo, temveč je vztrajala pri svoji politiki, ki jo je še leta 1880 objavil Pašić: »Srbija mora z izobraževanjem, blaginjo in svoboščinami v lastni državi razviti meščanske in človeške vrline, da tako svoboda in blaginja v državi omili državljanom njihovo domovino, obenem pa Srbom in ostalim narodom služi, da začno stremeti k združenju z nami.« (Pašić v Stanković, 1984: 20).

¹⁷⁶ Bakić, 2004: 114.

¹⁷⁷ Milan Pribičević je tako v *Slovenskem jugu* večkrat očital srbskim nacionalistom nespametno politiko. Slednji je namreč kot hrvaški Srb, ki se je zavzemal za srbsko različico jugoslovanstva, imel precej težav pri širjenju svoje (jugoslovanske) ideje ravno zaradi dominacije nacionalistične velikosrbske ideje pri Srbih. Seveda, ne gre zanemariti, da je v tekstih omenjenega časopisa vedno uporabljano ime srbsko-hrvaške koalicije in ne obratno, hrvaško-srbske. Ravno tako je tudi narod srbsko-hrvaški, sicer en narod z dvema imenoma.

združevanje hrvaških pokrajin. Ravno nasprotno, zagovorniki hrvaške združitve so dobivali tudi medijski prostor v srbskem časopisju. To je bil pravzaprav tudi edini možen način pridobivanja Hrvatov za srbski jugoslovanski koncept, saj je med jugoslovanskimi nacionalisti v Srbiji prevladovalo mnenje, da bodo hrvaško jugoslovanstvo zlahka vključili v širšo idejo. V tem kontekstu so se v srbskem časopisju pojavljali članki, ki so zagovarjali državno-pravno pripadnost Dalmacije hrvaškemu jedru, seveda pa naj bi oboje pripadalo srbsko-hrvaškemu narodu.¹⁷⁸ Predstavniki te struje so torej spodbujali t.i. »resolucionaško« politiko Hrvaško-srbske koalicije, pri čemer se je stopnja vpletanja srbske nacionalne ideje v koncept jugoslovanstva povečevala premo-sorazmerno z ogroženostjo možnosti uresničevanja velejugoslovanske ideje. V Slovenskem jugu lahko pred aneksijo zasledimo pisanje o uspehih na zahodu in vzhodu tedaj še domišljajske Jugoslavije, ki se bo raztezala od Koroške do Črnega morja in Soluna, pri čemer se že spogleduje z delovanjem socialističnih organizacij kot z vzorom, po katerem je treba oblikovati lastno politično skupino.¹⁷⁹ Gre torej za odmik klasične liberalne in antiklerikalne ideje jugoslovanstva, ki so jo spodbujale predvsem nekatere skupine »naprednjakov« na Slovenskem in premik k socialističnemu konceptu, kateri bo zaznamoval predvsem oblikovanje druge jugoslovanske države.

Jugoslovanski nacionalisti iz Srbije so se zavedali, da ključ celotnega jugoslovanskega vprašanja leži v rešitvi srbsko-hrvaškega odnosa. Pri tem se je nekoliko zapostavljalo urejanje razmerij med Srbijo in Bolgarijo. Izmed slovanskih narodov so se namreč ravno Bolgari pri Srbih v času aneksije znašli najbolj na udaru. Le-ti so označevani kot izdajalci slovanstva, saj naj bi bolgarski politični vrh v dogovoru z avstrijskim baronom Ahrentalom imel za cilj razdelitev Srbije. Celo navdušenci nad aneksijo iz vrst slovenskih in hrvaških političnih strank so doživeli nižjo stopnjo kritike. Z geopolitičnega vidika so bili Bolgari s formirano državo in izoblikovano narodno identiteto neatraktiven partner v srbskem konceptu, s katerim Srbi ne bi pravzaprav nič pridobili z ozirom na bolgarsko številčnost, le močnega konkurenta za vodilno mesto v jugoslovanski državi. Po drugi strani so Slovenci in Hrvati bili še vedno percipirani kot faktor, ki zaradi pomanjkanja lastne države še ni popolnoma proavstrijski, temveč lahko prestopi vsak čas na srbsko stran.¹⁸⁰

---

¹⁷⁸ »U Dalmaciji živi ogromnom većinom srpsko-hrvatski narod, čijih 97% govore srpsko-hrvatskim jezikom. ... Po državno-pravnom položaju Dalmacija pripada jedino i samo zemljama krune Sv. Stevana, Hrvatskoj i Slavoniji. ... dužnost svih narodnih političara kako u Hrvatskoj tako i u Dalmaciji da rade na tome da se ova druga reinkorporira Hrvatskoj. To oni treba da rade već i po riječkoj rezoluciji. Spajanje Dalmacije sa Hrvatskom stvar je od velike važnosti. Time bi se sloga Srba i Hrvata zanavek uspostavila i na taj način jugoslovensko bi pitanje bilo uglavnom rešeno, to je naše duboko uverenje.« (Slovenski jug, 31.5.1908 v Bakić, 2004: 167).

¹⁷⁹ »Radi toga bilo bi vreme, da se napokon sakupe u jednu jedinstvenu stranku svi u istini demokratski jugoslovenski elementi slobodni od šovinizma i svesni o istorijskoj potrebi zajednice za šire kulturno razvijanje i za samoodbranu protiv spoljnjeg neprijatelja. Ovakav jugoslovenski program trebao bi da obeleži najčistije izražene demokratske stranke u svih jugoslovenskih naroda. To bi bio ujedno njihov program šire nacionalne politike, ili bolje reći program buduće politike jedne rase od Koruških planina, Jadrana, karpata do Crnog Mora i na jugu Soluna. ... Organizacija efikasne jugoslovenske propagande u obliku jedne šire nacionalne stranke može se razvijati po primeru međunarodne socijalističke organizacije« (Slovenski jug, 1.3.1908 v Bakić, 2004: 166).

¹⁸⁰ »Slovenski narod ne bo nikoli pozabil avstrijske zločine in navkljub požrešnim Šušteršičem, bo vedno iskal svojo rešitev izven avstro-ogrške monarhije. Enako velja tudi za Hrvate. Kljub vsem prividom, oni dobro vedo, da Avstrija nikoli ni osvajala za račun drugega. (...) Mi tudi danes, močni in še močnejši kot v prvih dnevih našega delovanja, katero šteje že pet let, izpostavljamo našo zastavo vojne in miru. Vojna jugoslovanskim sovražnikom, mir jugoslovanskim narodom« (prevod Ivašković; Slovenski jugu 19.10.1908 v Bakić, 2004: 125).

Val najskrajnejšega nacionalizma, ki ga je sprožila aneksija, je učinkoval na dokončno odstopanje od teze o enem narodu vseh jugoslovanskih plemen. Bolgari so od jugoslovanskih bratov postali največji, ne samo srbski temveč tudi nasploh slovanski izdajalec, nevernik, ki je s svojo proavstrijsko politiko »ubijal« vsako upanje v svobodo južnih Slovanov ter je tako postal nedostojen jugoslovanskega imena. Srbija je dokončno tudi v do tedaj panslovanskem časopisju ostala edini nosilec jugoslovanstva in s tem tudi edina, ki ima kapaciteto voditi k osvoboditvi »srbskega jugoslovanstva«.¹⁸¹ Slednje je opazno tudi pri označevanju Bosne in Hercegovine, ki v Slovenskem jugu niso več označevane le kot jugoslovanski, ampak v prvi vrsti tudi kot dve najlepši »srbski pokrajini«.¹⁸² Bolgare v srbskih jugoslovanskih konceptih niso izključevali le še posamezniki, ki so vztrajali na širšem slovanskem zavezništvu vse do balkanskih vojn. Izmed teh so bili najbolj pomembni nekateri predstavniki *Samostalne radikalne stranke*, ki so še vedno verjeli, da bo najlažje pritegniti vse južne Slovane, če bo zavezništvo čim širše in ne bo omogočalo dominacijo katerega od jugoslovanskih »plemen«. Vodja stranke je pri tem vztrajal tudi v obdobju najmočnejših protibolgarskih izpadov,¹⁸³ pri čemer se je poskušal osredotočiti na bistvo srbskega jugoslovanstva, na formiranje fronte proti Avstro-Ogrski, ki jo je identificiral kot edinega sovražnika. Hrvatom je Samostojna radikalna stranka ponujala priključitev Bolgarov v širši koncept, kar naj bi preprečilo dominacijo Srbov in spodbudilo zdrav tekmovalen odnos med južnimi Slovani, vendar pa v takšno opcijo pravzaprav nihče v Srbiji ni več verjel. Tudi v najmanj nacionalno-srbsko obarvani različici, je namreč jugoslovanstvo imelo močno antigermansko komponento, kar je mnogokrat potrdilo tudi uredništvo Slovenskega juga. 12.3.1911 v komentarju enega od pisem bralcev je namreč uredništvo jasno izrazilo svoje stališče, v katerem opredeljuje združevanje s ciljem popolne neodvisnosti kot

---

¹⁸¹ Urednik Slovenskega juga, 27.9.1908: »Slovenski Jug ne može i ne sme da se ogлуši o ovaj sudbonosni fakt da bugarski knez Ferdinand Koburg, natutkan od strahovito pokvarene Austrije, da bi sebi učvrstio poljupani presto, proglašuje sebe za kralja, a svoju državu za kraljevstvo po cenu prodaje dve srpske – dve klasične srpske zemlje – Bosne i Hercegovine. ... Bugarski je narod današnjim faktom dokazao da hoće zajednički rad sa germanštinom; a da neće s nama, koji smo toliko puta dokazali da nam je njihovo dobro i naše dobro. Bugarski je narod dokazao da nije dostojan imena jugoslovenskoga! A mi? ... Ponesimo opet zastavu srpskog – jugoslovenskog oslobođenja, kao što smo je i do sad uvek nosili. ... Pokažimo Bugarima da Srbija za ljubav prazne i efemerne titule cara ili kralja neće da žrtvuje milijune bratskih slovenskih života! ... S nama je pravda, s nama je i Bog! Nadajmo se u pobedu nad Germanštinom!« (v Bakić, 2004: 121-122).

¹⁸² »Austrija je upotrebila u svoju službu Bugarsku da prigrabi definitivno pod svoju vlast dve najlepše srpske pokrajine Bosnu i Hercegovinu. Bugarska je vezujući svoj veliki istoriski događaj za jednu neverničku i antislovensku politiku koja ima protiv sebe sve Slovence, pomogla najdirektnije, sa nedostojnom uslužnošću jednog niskog roba, ubilačke namere jedne osvajačke države koja sa svakom stopom na Balkanu širi zonu ropstva i tiranije i još jače ubija svaku iluziju na slobodu kod već potčinjenih južnih slovenskih naroda. ... Bugari ... proslavljaju svoju slobodu dobijenu ili, bolje reći, kupljenu po ... cenu naših suza, po cenu dva nova iskopana groba, po cenu straha i očajanja celog jugoslovenskog plemena s ove strane Timoka do Jadranskog mora i s jedne i s druge strane Vardara. ... Mi ovdje u Srbiji i svi južni Sloveni bili bi prvi koji bi se najoduševljenije i od sveg srca obradovali bugarskoj nezavisnosti koja ne bi bila ovako izdajnički, ovako nevernički, ovako tatarsko bezdušno kupljena po skupu cenu života i slobode svih južnih Slovena. ...« (Slovenski jug, 27.9.1908, v Bakić, 2004: 118).

¹⁸³ »Ko je v Srbiji nastala nevarnost obstanka, so vse štiri politične stranke, ne ozirajoči se na razlike, sprejele skupno upravljanje države, vse dokler krize ni bilo konec. Kako lep primer za jugoslovansko koalicijsko Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov! Ali je ta program uresničljiv! Je, uresničljiv je, če ne sedaj, potem pa v daljni prihodnosti. Uresničljiv je za vsa štiri jugoslovanska plemena. Uresničljiv je, ker ta koalicijska zagotavlja življenje in svoboden razvoj južnih Slovanov. ... Kako pak interesi Avstro-Ogrske, sodeči po smeri politike, ki jo je do sedaj vodila, nasprotujejo interesom jugoslovanskih držav, s čimer jasno izhaja, da nekakšne skupnosti med jugoslovanskimi državami in tistih v Avstro-Ogrski ne more biti. In kdorkoli jim to podtika, ta jih ne le laže, temveč navaja na pot, ki je nemogoča, nekoristna in za njih pogubna« (prevod Ivašković; Slovenski jug, 28.11.1909 v Bakić, 2004:128).

edini cilj, ki ga je potrebno zasledovati. Pri tem se je kot predpogoj izpostavljalo ustvarjanje enotnosti narodne misli, v kulturi in politiki. Hrvati so se v tem obdobju v večini označevali kot »srbofobi«, ker naj bi iskali dogovor s cesarstvom brez sodelovanja s Srbi, in ker naj bi bili pripravljeni na zmanjšano suverenost, le da izključijo Srbijo iz ideje združevanja južnih Slovanov.¹⁸⁴

V drugem srbskem časopisju je bilo moč zaznati pomembno novost, saj se ni pozivalo neposredno na srbstvo, temveč se je spodbujalo vse južne Slovane na pohod proti avstrijskim okupatorjem. Po drugi strani je aneksija vplivala na čedalje večjo prisotnost ideje izključujočega nacionalizma, v katerem so do izraza prihajale tudi šovinistične ideje in vojna podpihovanja. Vzpon nacionalistične retorike je bil toliko bolj učinkovit, saj je nacionalizem v Srbiji prvič v zgodovini imel tako široko bazo potencialnih učencev. To je sovpadlo s pozitivnimi demografskimi spremembami in kulturnim razvojem srbskega podeželja. Do leta 1910 se je namreč število šol potrojilo,¹⁸⁵ kar je olajšalo indoktrinacijo prebivalstva o širnih srbskih teritorijih izven obstoječih mej. Obenem je Beograd ohranjal močan vpliv na Srbe v BIH, vzvod instrumentalizacije pa so poleg tradicionalnega instituta SPC vse bolj postajale šole in vse številčnejši časopisi, kot na primer Bosanska Vila ali Narod. Le ti so, pri sedaj že kritični masi pismenega prebivalstva, v prvi vrsti širili srbsko zavest, pri čemer so se ozemlja Bosne in Hercegovine opredeljevala kot nesporno srbska. Podobno je bilo s srbskimi glasili *Narodne novine* in *Kolo srpskih sestara Vardar*, ki so o Hrvaški, Dalmaciji, Istri in Trstu pisali kot o srbskih ozemljih, pri čemer pa se je preskakoval argument o številčni premoči srbskega prebivalstva oz. naravnega prava, ki je bilo v primeru BIH temelj srbskih teritorialnih zahtev.¹⁸⁶ »Znanstveni« temelj odnosa Srbije do BIH je predstavljalo delo že omenjenega beograjskega profesorja Jovana Cvijića, ki ga je na kratko predstavil v brošuri z naslovom »*Aneksija Bosne i Hercegovine i srpski problemi*«. V tem izpostavlja pomembnost borbe za BIH kot srbskem narodem središču. Zavedajoč se mednarodnih okoliščin je Cvijić celo predlagal, da bi bilo potrebno na mednarodni konferenci zahtevati vsaj minimalno kompenzacijo v obliki vzhodnega dela Bosne in Hercegovine ter izhoda na Jadransko morje.¹⁸⁷ Cvijić v spopadu jugoslovanske in avstrijske misli katoliške Hrvate vidi kot element, ki pravzaprav spada v domeno avstrijske politike zoper Srbe, medtem ko naj bi pravoslavni element jugoslovanskega naroda, točneje Srbi, bil edini legitimni zastopnik narodne (jugoslovanske) samostojnosti, saj predstavlja večino in zaseda osrednji geografski položaj jugoslovanstva.¹⁸⁸ Srbsko-hrvaški nacionalni spori so v

---

¹⁸⁴ Bakić, 2004: 143-144.

¹⁸⁵ Pilar (1990: 328) navaja 1272 ljudskih šol na 48.000 kvadratnih kilometrih v Srbiji pred balkanskimi vojnami. Za primerjavo nam služi podatek, da je bilo na Hrvaškem-Slavoniji in Dalmaciji ter Bosni in Hercegovini na skupaj 107.000 kvadratnih kilometrov 2035 ljudskih šol. Stanoyevich (1918: 137) pa navaja, da je bilo v Srbiji v letu 1914 2600 osnovnih in 75 srednjih šol, 2 teološka seminarja, 2 vojaški akademiji, 5 normalnih šol, 20 kolegijev, 1 univerza in ena akademija znanosti in umetnosti.

¹⁸⁶ Podrobneje v Bakić, 2004: 136-138.

¹⁸⁷ Pilar, 1990: 357-358.

¹⁸⁸ »Postoji bjelodano nastojanje, da se čitavi južnoslavenski kompleks od Ljubljane i Trsta, sve do duboko u Macedoniju spoji u jednu narodnu cjelinu i razvije svoju kulturu na nacionalnoj bazi. Razna vjeroispoviedanja bit će potisnuta od načela narodnosti. Glavnu masu tog južnoslavenskog kompleksa sačinjava srbski narod, koji osim toga zauzima najpovoljniji, ali i najteži zemljopisni položaj. ... Pripravljajčka misija, koju je Germanstvo prenielo na Austro-Ugarsku, sastoji se u ovome: Austro-Ugarska će zagaziti narode, koji podpadnu pod njezinu vlast, izazivat će borbe između naroda i dielova naroda, oslabit će osjećaj i infiltrirati ih po mogućnosti Niemcima. ... Time je započeo sukob između misli o

tem kontekstu bili opredeljeni kot jugoslovansko-germanski spori, proces homogenizacije jugoslovanstva oz. »srbsko-hrvaškega nacionalizma« pa je de facto izenačen s širitvijo srbske zavesti na preostale južne Slované.¹⁸⁹ Posledično torej trialistična ideja po Cvijićevem prepričanju ni mogla biti nič drugega kot orodje anti(jugo)slovanske politike germanskih osvajalcev, s ciljem njihovega osvajanja na Balkanu.¹⁹⁰

Obdobje aneksije je vsekakor imelo dramatičen učinek na srbsko-avstrijske odnose, a je pravoslavno prebivalstvo v BIH pod Burianovo upravo doseglo tudi nekaj političnih koncesij. Primer slednjega je zagotovo bila možnost ustanovitve narodnih političnih organizacij in podvojevanje pravoslavnih šol do leta 1914,¹⁹¹ kar je pripomoglo intenziviranju procesa homogenizacije pravoslavnega prebivalstva znotraj Avstro-Ogrske. Povečevanje števila Srbov na račun drugih etničnih skupin pravoslavne veroizpovedi nakazujejo tudi srbski časopisni članki, ki ne negirajo vlaško-romanskega porekla pravoslavcev v BIH in na Hrvaškem, a le to vključujejo v samo bistvo srbstva, ki naj bi bilo proizvod križanja slovanske in traško-ilirske romanske rase. Ravno vlaški element se je pogosto glorificiral, s čimer se je poskušala pridobiti naklonjenost za politično srbstvo tudi tistih delov prebivalstva, ki so v zadnjem stoletju uspeli ohraniti vlaško identiteto. Tako je leta 1911 v božični številki srbskega mostarskega časopisa »Narod«¹⁹² bilo moč opaziti pripisovanje zaslug ravno Vlahom, da so ključno vplivali na prevladalo slovanstva v Dalmaciji, in da so rešili celotno Bosno ter ključno prispevali k ohranjanju slovanskega značaja Hrvaške. Članek je pomemben ravno zaradi navezovanja jugoslovanskega vprašanja na vprašanje odnosa med Vlaha in Srbi. Vlaški element se je namreč kljub superiornosti, ki se mu je pridajal, vključeval v srbstvo in ne obratno. Enako metodologijo združevanja s stališča srbskih nacionalnih buditeljev je bilo potrebno uporabiti tudi v kontekstu združevanja »slovanskega Juga«. To potrjuje postopno enačenje (jugo)slovanstva in srbstva med srbskimi avtorji, katerega proces se je začel s tezo o Srbih kot edinimi pravimi zaščitniki jugoslovanstva.

---

srbsko-hrvatskom nacionalizmu i samostalnosti s avstrijskom osvajačkom politikom, koja je izniela misao o klerikalno-katoličkom hrvatstvu, da bi juge Slavene oslabila i lakše napredovala. ... Sve te važne pojave, koje su se u posljednje vrijeme pojavile na slavenskom Jugu, samo su znaci borbe između tih dviju misli. Ovamo ide i zaoštavanje nepodnosivih prilika u Bosni, stvaranje »veleizdajničkih« afera, uhićenja u masama Srba u Hrvatskoj, upotrebljavanje sviju sredstava, da se razbije srbsko-hrvatska koalicija, širenje najnovijih sasvim neistinitih glasina o Srbiji itd.» (v Pilar, 1990: 358).

¹⁸⁹ Pri tem je Cvijić smatral, da je Srbov več kot 9,6 milijonov, v katere je prišteval tudi praktično 3 milijone katolikov, ki naj bi govorili v srbskem jeziku, kar je nadaljevanje Karadićeve teze negiranja štokavskih Hrvatov (Pilar, 1990: 358).

¹⁹⁰ »... počela je (Monarhija) obečavati, da će umjesto dualizma zavesti u Monarhiji trializam, i da će treća autonomna jedinica obuhvatiti južne Slavene. Ta ideja ili obećanje jest samo sredstvo za borbu protiv srbsko-hrvatskog nacionalizma i protiv nastojanja oko nezavisnosti južnih Slavena, sredstvo, da se lakše ili da se uobće može vršiti osvajanje na Balkanu« (Cvijić v Pilar, 1990: 366).

¹⁹¹ Lampe, 2000: 82.

¹⁹² „Pravoslavni Srbi, koji su proizvod križanja slavenske i tračko-ilirske romanske rase, nemaju razlog sramiti se, što u njihovim žilama teče stanovit postotak romanske i vlaške krvi, jer iz tog križanja proizlaze vriedne nacionalne osobine, i to poimenice snažni individualizam skladno spojen sa zdravim smislom za kolektivizam ... Samosviestno i sigurno gledaju Srbi u bolju budućnost i ponose se na taj svoj nacionalni rezervoar, u kome je križanjem između Slavena i Vlaha stvorena srž srbskog naroda, koji je vlastitim silama poslavenio današnju Dalmaciju, spasio čitavu Bosnu i dao Hrvatskoj i Slavoniji tričetvrt milijuna stanovnika, koji pojačavaju slavensko obilježje tih zemalja. Iz istog nacionalnog rezervoara naseljeni su i Šumadija, Mačva, podrinje i užički kraj, koji su Srbiju oslobodili feudalizma, izvojtštili joj političku slobodu i nezavisnost i stvorili kraljevinu sa svim njenim atributima. U toj srži srbskog naroda stvoren je današnji književni jezik, zajedničko blago srbskog i hrvatskog naroda, a ako Bog da, i čitavog slavenskog Juga.“ (v Pilar, 1990: 183).

Intenzivna politična aktivnost beograjske politike v BIH je bila občutna pri formiranju novih političnih društev, ki so se usmerila k pridobivanju čim širše podpore za boj proti okupaciji in aneksiji BIH. V tem času je prišlo do vzpona gibanja *Mlade Bosne*, katero je kljub določenim pripadnikom z bošnjaške ali hrvaške (Ivo Andrić) strani, v večini sestavljalo radikalno srbsko prebivalstvo, katero je zahtevalo osvoboditev slovanske (srbske) Bosne ter pripojitev jugoslovanski (srbski) matici. Pod paravanom jugoslovanstva, ki je gibanju dajalo legitimnost v bosansko-hercegovskem kontekstu, se gibanje praktično ni pomembneje razlikovalo od ekskluzivističnih srbskih organizacij, kot je bila na primer *Narodna odbrana*.¹⁹³ Podobno je bilo tudi na Hrvaškem, kjer se je poskušalo pomagati k oživljanju z aneksijo prizadete Hrvaško-srbske koalicije. Njen protiavstrijski program, s katerim so neuspešno poskušali pridobiti madžarske nacionaliste, so ohranjali s sklepanjem povezav z vsemi drugimi interesnimi skupinami. Aktivnost srbskega dvora je bila formalizirana z obiskom srbskega prestolonaslednika Dalmaciji in Splitu septembra 1910, ki je bil sprejet z odobravanjem številnih prebivalcev in celo s srbsko himno, kar je za Dunaj predstavljalo prvovrstno provokacijo.¹⁹⁴

Kljub okoliščinam, ki so na notranjem področju povečevale razlike in stopnjo animozitete med jugoslovanskimi narodi, pa je pri analizi jugoslovanskega vprašanja nujno upoštevati tudi zunanje silnice. Le te niso predmet poglobljenega preučevanja v tem delu, je pa vsekakor potrebo poudariti, da so se številni politiki in poznejši akterji jugoslovanstva zavedali zunanjih implikacij, ki jih jugoslovanska ideja ima. Zelo indikativen članek je izšel dobro leto po aneksiji v *Slovenskom jugu* 28.11.1909, katerega avtor je bil Milorad Nedeljković.¹⁹⁵ Slednji je postavil idejo jugoslovanstva v makro geopolitični kontekst, ki ga je strnil na sledeč način: »*Ko se ugotovi dejstvo, da Avstro-Nemčija stremi k hegemoniji v Evropi, ter ko se zazna in obrazloži dejstvo zbiranja ostalih evropskih držav okoli Anglije zaradi preprečevanja pangermanstva in njegovega prodora na Vzhod, potem je jasno, da bo vsaka kulturna in politična kombinacija, ki bi lahko blokirala pangermanizem, bila pod protektoratom močnih faktorjev Evropske politike. Ali bo ta kombinacija Balkanska zveza ali Južnoslovanska zveza, to je vprašanje prihodnosti. Gotovo pa je, da bo Balkanska zveza prej in uspešneje nastala, če bodo Južni Slovani čim bolj združeni*«. ¹⁹⁶

To stališče nakazuje že uveljavljeno doktrino, ki se je obdržala v večini srbskih državotvornih koncepcijah, posebej pa v času svetovnih vojn in je upoštevala dejstvo, da bodo zahodne sile priznale srbsko oblast le, če bo njen obseg segel toliko daleč na zahod, da bo tako zmanjšan prostor za širjenje germanizma zadovoljil njegove konkurente. Nedeljković je nekakšno balkansko zvezo v tistem trenutku videl kot neizogibno, saj si bodo za to prizadevale zahodne evropske sile, v prvi vrsti Anglija in Francija. Pri tem je potrebno vsaj poskušati opredeliti razliko med balkansko in

---

¹⁹³ Slednje so delovale tudi na področju Vojvodine, kjer so se zbirali okoli časopisa *Zastava*, ki je zastopal ideje radikalnih srbskih nacionalistov v Novem Sadu.

¹⁹⁴ Franko Potočnjak je v svojih zapisih celo navajal, da so se srbski predstavniki Hrvaško-srbske koalicije pogosto sestajali z italijanskimi predstavniki, kateri so vsekakor imeli interes tudi na vzhodni strani Jadrana, in ki so bili pripravljene podpreti Srbe v njihovih nacionalnih zahtevah v povračilo za podporo italijanskih zahtev v severnem Jadranu in Dalmaciji (v Pilar, 1990: 357).

¹⁹⁵ Dr. Milorad Nedeljković je pozneje pripadal struji Dimitrija Ljotića.

¹⁹⁶ Prevod Ivašković iz Bakić, 2004: 129.

jugoslovansko skupnostjo, ki se razlikujeta glede na geografski, še bolj pa politični kontekst. Balkanska skupnost naj bi bila predvsem rezultat zunanjih prizadevanj, kar nas pripelje do zaključka, da bi takšna zveza nastala v primeru odsotnosti močnejših notranjih sil in le na osnovi zunanjega faktorja, pod vplivom antigermansko usmerjenih držav. Jugoslovanstvo bi v nasprotju s tem bilo mogoče ustvariti ob močnejši prisotnosti notranjih sil. Kakšen vpliv naj bi imela takšna državna tvorba, pa naj bi bilo odvisno od uspešnosti južnih Slovanov samih, in sicer glede hitrosti zблиževanja tako na kulturnem kot političnem področju.

Makro geopolitični okvir obravnave jugoslovanskega vprašanja je v svojo analizo vključil tudi vodilni ideolog in predstavnik srbskega socialističnega jugoslovanstva Jovan Skerlić, ki je v kar nekaj postaneksijskih člankih obravnaval položaj in možnosti uresničitve jugoslovanske ideje. Skerlić je naredil jasno distinkcijo med pojmom panslavizem in slavofilstvo. Prvega je označil kot rezultat zavzemanja katoliško-protestantskih Slovanov, ki jim je očital preveč sanjarjenja. Po drugi strani pa je slavofilstvo označil kot rezultat ruskega zavzemanja za odstranitev neruskih in nepravoslavnih elementov iz njihovega cesarstva, izven Rusije pa je slavofilstvo bilo širjenje ideje o dominaciji pravoslavja ter združevanju vseh Slovanov pod okriljem njihove ruske matice. O neoslavizmu je pisal kot o ideji, ki je zrasla na pogorišču panslavizma in slavofilstva, ravno jugoslovanstvo pa naj bi bila ena veja neoslavizma. Jugoslovanstvo je po Skerliću bilo nadgraditev romantičnega ilirizma, ki bi s pozitivnim pristopom omogočalo avtonomijo vsem južnim Slovanom, zato je tudi sam odkrito zagovarjal federalizem, v katerega je vključeval tudi Bolgare, ki pa se jim je odrekal po aneksiji.¹⁹⁷ Kljub nagnjenosti k federalizmu je Skerlić govoril o Hrvatih in Srbih z etničnega vidika kot o enem narodu,¹⁹⁸ ki pa naj bi bil politično razdeljen in zato troši energijo na razprave, kdo je komu superioren kulturno in politično. Smatral je, da je potrebno razviti politično skupno zavest pri Hrvatih in Srbih s pomočjo poučevanja znanstvenih namesto vsiljevanja lastnih verskih aksiomov. To je bilo precej drugačno prepričanje dominantne struje, ki jo je predstavljal Pašić, ki je v srbsko-hrvaški enotnosti videl eksistencialno potrebo obeh narodov, ki bi v nasprotnem primeru izginila. V tem združenju naj bi vodstvo prevzeli Srbi, ker so že imeli dve samostojni državi, so ohranili več slovanskih lastnosti in so bili deležni večje mednarodne podpore.¹⁹⁹

4.4 SLOVENSKE POANEKSIJSKE IDEJE IN ZMAGOSLAVJE TRIALIZMA

Pri Slovencih mnenja glede statusa BIH niso bila povsem enotna, vendar so se vladajoče stranke bolj obračale k rešitvi v okviru Hrvaške. Leta 1907 so se namreč še okrepile vezi med

---

¹⁹⁷ Več v Bakić, 2004: 130-132.

¹⁹⁸ Pri obravnavi jugoslovanske ideje v Srbiji je potrebno še enkrat opozoriti, da zaradi omejitve prostora ni fokus na analizi srbske nacionalne retorike, ki je bila večinsko zastopana pri političnih skupinah in drugih družbeno dejavnih osebah. Pri teh je, seveda, bil povsem nasproten pristop tolmačenju istovetnosti hrvaškega in srbskega naroda. Pri večini pretežno velikosrbsko usmerjenih avtorjih je namreč zastopana teza o Hrvatih in Srbih kot o enotnem narodu, pri katerem pa se večina imenuje Srbi manjšina pa Hrvati. Po liberalnih načelih naj bi se pri procesu političnega poenotenja manjšina morala prilagoditi večini ter tako braniti skupne narodne interese.

¹⁹⁹ Stanković, 1984: 22-23.

hrvaškimi pravaši in slovenskimi katoliškimi krogi. Pravaši so bili pomembni na potencialnem koalicijskem področju slovenskih konservativcev, ki so računali še na Luegrejeve krščanske socialiste in na omenjeni belvederski krog Franca Ferdinanda. Šusteršič kot vodilni slovenski politik tistega časa je pokazal razumevanje geopolitičnih odnosov in vzvodov, na katere je bilo potrebno igrati, da bi mu prisluhnili na Dunaju. Ob stalnemu zatrjevanju lojalnosti habsburški monarhiji na začetku ni preveč agresivno zastopal idejo trializma, vendar je ob pravem trenutku izpostavljaval interes Avstrije, katerega uresničitev je pogojeval s slovenskim priključevanjem tretji državni enoti. Podobno je nastopal tudi Janez Evangelist Krek,²⁰⁰ naslanjanje na hrvaško državno pravo in zasledovanje pravaškega trialističnega koncepta pa se je v danem trenutku zdelo kot edina možnost, ki bi slovensko narodnostno ozemlje lahko zaščitila pred germanizacijo in italijanizacijo. Za razliko od predstavnikov SLS-a, ki so poudarjali katoliško osnovo povezovanja južnih Slovanov in legitimnost habsburškega okvirja, so slovenski liberalni krogi vse bolj prevzemali antigermansko retoriko, ki jih je približevala srbskemu razumevanju jugoslovanstva, kar je do izraza prišlo ob nemirih leta 1908 v Ptuj in nato še v Ljubljani.

Aneksija BIH je bila v SLS-u dočakana z navdušenjem. Šusteršič je na zasedanju avstrijske in ogrske parlamentarne delegacije v imenu vseh pozdravil aneksijo tako zaradi dinastičnih kot tudi narodnostno-patriotskih vzrokov,²⁰¹ medtem ko je Krek pozdravil »prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državno-praven samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije.«²⁰² Šusteršič je pri tem celo izrazil upanje za združitev vseh južnih Slovanov, za katere je iskreno verjel, da jim bo najboljše pod avstrijsko krono.²⁰³ Edina slovenska skrb je v tem trenutku bila priključevanje čim širšega slovenskega ozemlja k jugoslovanski enoti.²⁰⁴ Slovenski strahovi so bili upravičeni, saj so nemški liberalci, tudi sam princ Lichtenstein, zagovarjali koncept, ki bi v tretjo enoto povezal le troedino kraljestvo Hrvaške, Slavonije in Dalmacije ter BIH, kar bi Slovence in slovenska ozemlja dokončno odrezalo od ostalih južnih Slovanov in priključilo germanskemu geopolitičnemu centru. Takšnemu stališču so se vse bolj priključevali tudi nemški krščanski socialisti, katerim je nemški dostop do Jadranskega morja bil bolj pomemben od slovenskega

---

²⁰⁰ »Imamo zapisane pravice, da smo s Hrvaško eno. In na podlagi teh pravic izjavljamo, da ne bo nikoli uspelo Slovence odvrniti od varovanja pravic Hrvaške, Slavonije in Dalmacije.« (Krek, 18.7.1907 v Prunk, 2006: 60-61).

²⁰¹ »... upam postaviti trditev, da ima, če opazujemo zadevo s tega zornega kota, monarhija močnejšo narodno pravico. V celotni Srbiji in Črni gori biva okoli dva milijona in pol Jugoslovanov, v monarhiji, brez Bosne in Hercegovine, pa okoli 4.800.000. prepričan sem torej, da lahko kot jugoslovanski ljudski zastopnik reklamiram narodno pravico za monarhijo. ... Jugoslovansko vprašanje se je sprožilo in sili k rešitvi. Obstaja rešitev tega vprašanja z monarhijo ali proti njej. Samoumevno je, da si želim in stremim samo k rešitvi z monarhijo, ne samo zaradi privzgojenega in na nek način prirojenega dinastičnega mišljenja, ampak tudi iz patriotično-narodnih vzrokov. Prepričan sem namreč, da rešitev jugoslovanskega vprašanja z monarhijo ali bolje rečeno, pod zaščito naše dinastije zagotavlja Jugoslovanom ne glede na vero lepšo in svetlejšo prihodnost, četudi trenutno posamezni oblaki zatemnjujejo pot avstrijskih Jugoslovanov« (Šusteršič, 27.10.1908 v Rahten, 2001: 81).

²⁰² Prunk, 1986: 27.

²⁰³ »Prihodnost naše monarhije je hkrati prihodnost slovanskih balkanskih narodov, prihodnost balkanskih narodov je tesno povezana z usodo naše monarhije. Tako je bilo v preteklosti, tako naj tudi ostane in upam, da bo morda prišel čas, ko ne bodo samo Bolgari, ampak tudi nam še bolj sorodni Srbi na Balkanskem polotoku uvideli, da bi bila najboljše jamstvo za svobodni razvoj Jugoslovanov na Balkanskem polotoku balkanska federacija pod vodstvom naše monarhije« (Rahten, 2001: 81-82).

²⁰⁴ »... Činu z dne 5. oktobra bo v doglednem času moral z neizogibno silo slediti drugi čin: priklopitev Bosne in Hercegovine sosednim hrvatskim deželam. Potem pa se odpre perspektiva, da se tudi naše slovensko vprašanje definitivno reši pod žezlom habsburške monarhije« (Šusteršič, 16.11.1908 v Rahten, 2001: 83).

zavezništva.²⁰⁵ Posledično se je delovanje SLS v dunajskem parlamentu in deželnih zborih povsem osredotočilo na prizadevanje za širši trializem,²⁰⁶ ki je bil strateški cilj sprejete resolucije, s katero: »Deželni zbor pozdravlja aneksijo Bosne in Hercegovine, v trdni nadeji, da je s tem zvršen prvi korak k združenju vseh južnih Slovanom pod žezlom habsburške dinastije.«²⁰⁷

Narodno napredna stranka je imela bistveno drugačen odnos do aneksije BiH. Opozarjali so predvsem na negativne posledice, ki bi jih aneksija lahko povzročila.²⁰⁸ Liberalci sprva niso zavzeli enotnega stališča glede pripadnosti BiH. Postavljajo ga tako v kontekst hrvaškega kraljestva, po drugi strani pa pokažejo tudi razumevanje za srbsko nejevoljo in bes ob aneksiji.²⁰⁹ Dobra dva meseca pozneje je na dan prišel načrt Gregorja Žerjava, v katerem je predlagal ustanovitev federalne enote znotraj monarhije, ki bi jo sestavljale tri pokrajine, in sicer slovenska, hrvaška in srbska, pri čemer naj bi v vsaki bila tako kraljev namestnik kot tudi pokrajinska zbornica.²¹⁰ »Iz ozemlja, katero naj tvorijo del Koroške, Štajerske, Kranjska, Goriška, Gradiška, Trst z okolico, Istra, Hrvatska in Slavonija ter Dalmacija, Reka z okolico, Bosna in Hercegovina, naj se ustvari na podlagi državnopravnih titulov hrvaškega in ilirskega kraljestva ter srbske vojvodine in prirodnega prava jugoslovansko kraljestvo v okviru habsburške monarhije... Jugoslovansko kraljestvo se razdeli v tri pokrajine, srbsko, hrvaško in slovensko. Takšno pokrajino tvori ozemlje, na katerem eno pleme kompaktno prebiva in katero imej ime v historiji utemeljeno. Slovenska pokrajina bi se imenovala kraljevina Ilirija, Hrvatska: Troedina kraljevina in srbska vojvodina in bosansko kraljestvo. Vsaka pokrajina bi imela svojega kraljevskega namestnika, svojo pokrajinsko vlado in pokrajinsko zbornico. Zagreb bi bil glavno mesto jugoslovanskega kraljestva, kjer bi bil sedež osrednje vlade, odgovorne osrednjemu parlamentu.«²¹¹

---

²⁰⁵ Junija 1909 je to povsem jasno opredelil avstrijski krščanski socialist dr. Miklas: »Če že pride do trializma, potem to na noben način ne sme biti mišljeno tako, da bi bile k trialistični velikohrvaški državi pristete tudi Kranjska, Primorska, južna Štajerska in tako dalje. Nasledek tega bi bil, da bi se resničnim nosilcem državne misli, ki na njih sloni moč cesarstva, to so alpske in sudetske dežele, zaprla pot k morju.« (v Prunk, 2006: 62).

²⁰⁶ »Seveda, gospoda moja, je treba tukaj ločiti ožji in širši trializem. Nemški politiki še niso prišli tako daleč, da bi uvideli potrebo širšega trializma, to je tistega, ki zahteva združitev vseh habsburških dežel od Trsta do Drine. ... To je drug trializem, kakor tisti, za katerega se je izrekel voditelj krščansko-socijalne stranke in za katerega so vneti tudi nekateri zelo imenitni voditelji nemške liberalne stranke, namreč ožji trializem, ki se omejuje na Hrvatsko, Slavonijo, Dalmacijo, Bosno in Hercegovino. Ako bi se trializem na ta način izvršil, potem nam nič ne koristi, ravno nasprotno, potem nam je v škodo, ker bi se zopet en del južnega slovanstva, ki nam je sedaj v ojačenje in oporo v Avstriji, odtujil, odtrgal!« (Šusteršič v kranjskem deželnem zboru, 16.1.1909 v Rahten, 2001: 83-84).

²⁰⁷ Rahten, 2001: 83-84.

²⁰⁸ »...Priklopitev je postala neizogibna vsled mlado-turškega gibanja in pa za korak proti Srbiji smatrajo aneksijo, češ, da je bilo treba tako zatreti „velikosrbsko propagando“ po Bosni in Hercegovini...V Sarajevu vihrajo sicer zastave, občinski svet je poslal cesarju zahvalo in čestitko, v narodu pa se je skrčilo srce ter gleda z nezaupnostjo v bodočnost. Ogenj v žerjavico, ki tli, da vplamti ob prvi priliki, je velikansko razburjenje in bojovito razpoloženje v Srbiji. Srbija je vsa po koncu radi priklopitev Bosne in Hercegovine k Avstriji. Kakor poročamo na drugem mestu, hočejo Srbi kar planiti čez Drino ter udreti v Bosno, da rešijo bosansko slovansko prebivalstvo pred „Švabi.“ Črnogorci grabijo za orožje, pripravljani udreti v Bosno ter pomagati Srbom...« (Soča, 10.10.1908).

²⁰⁹ »Kam spada pravzaprav Bosna-Hercegovina? ... Mesto da bi se Bosno in Hercegovino z istočasno temeljito rešitvijo hrvatskega vprašanja zemljepisno in etnografično utelesilo hrvatskemu kraljestvu, se je ustvarilo državnopravni neutrum, ki se ne more dolgo ohraniti, ki krši pravice hrvatskega naroda, ovira še bolj kulturalni, politični in gospodarski razvoj ter utegne biti vzrokom novega velikega nezadovoljstva in zapletajev. Interpelantje vprašajo, kako zmorejo ministri tako postopanje opravičiti in so pripravljani, v interesu Bosne in Hercegovine ter monarhije same natančno proučevati bosansko vprašanje ter je spraviti v soglasje z nujno potrebno ureditvijo hrvatskih razmer.« (Soča, 10.10.1908).

²¹⁰ Prunk, 1986: 25-27.

²¹¹ Novi list, 19.12.1908.

Žerjavov načrt je predvideval nujnost srbske federalne enote znotraj monarhije, ki ga teritorialno sicer ne opredeli najpodrobneje, a se iz opisa vidi, da se je nagibal k stališču o srbski Vojvodini in ravno tako srbski Bosni.²¹² Jugoslovanska enota naj bi se podobno kot v načrtih SLS-a, nahajala znotraj habsburške monarhije, a je predlog njene ureditve bil povsem drugačen. Vendar pa takšni načrti niso bili niti dokončen predlog znotraj stranke, še manj pa so bili predlogi liberalcev relevantni na državni ravni.

V Jugoslovanski socialno-demokratski stranki se s problematiko aneksije niso toliko intenzivno ukvarjali. Etbin Kristan je ideje, ki so prevladovali pri konservativcih in liberalcih, kritiziral predvsem z ideološkega stališča, saj je menil, da »za jugoslovanskega socialističnega Zedinjena Slovenija, hrvatsko državno pravo, planinsko hrvatstvo in druge enake izmišljotine ne morejo imeti nobenega pomena.«²¹³ S skepticizmom je sprejemal katoliško prilagajanje velikohrvaškemu konceptu, saj je menil, da bodo tako Srbi kot Slovenci prisiljeni postati Hrvati. Za Kristana in večino članov JSDS jugoslovansko vprašanje ni bilo »... stvarno ali politično, ni ustanovitev jugoslovanske države, ni vprašanje karadjordjevičevske ali koburške dinastije, temveč je predvsem vprašanje skupnega jezika, skupne literature vseh jugoslovanov, ki so v sedanjosti razkosanosti na poti k svojemu lastnemu razvoju in napredku vesoljne kulture, ki pa bi jezikovno združeni lahko postali velevažen faktor kulture.«²¹⁴

JSDS je leta 1909 opredelila svoj politični program v Tivolski resoluciji, v kateri je poudarila združevanje vseh južnih Slovanov, ne glede na njihovo različnost glede imena, pisave, jezika in vere. Stranka je torej vsaj uradno bila usmerjena k jugoslovanski federalni enoti v okviru Avstrije, ki bi imela kulturno avtonomijo znotraj skupne države. Takšen koncept ni bil sprejet popolnoma niti med vsemi simpatizerji socialnodemokratske stranke, še bolj pomembno pa je dejstvo, da JSDS v tistem času ni bila zastopana niti v državnem niti v kakšnem od deželnih zborov, zato so mnjenja njenih voditeljev celo v primerjavi z liberalnimi predlogi bila še veliko bolj le osamljene vizije političnih marginalcev in nikakor glas relevantnega političnega predstavnika Slovencev.

V obdobju med aneksijo in 1. svetovno vojno se je najmočnejša slovenska stranka usmerila k pridobivanju koncesij v prid slovenskega jezika²¹⁵ in poskušala doseči infrastrukturno razvijanje osrednjih slovenskih teritorijev. Uspeh stranke je bil predvsem pridobivanje splošne volilne kurije na Kranjskem leta 1908, kar je zaradi pretežne slovenske kmečke in katoliške strukture prebivalstva ljudski stranki le povečalo dominacijo na Slovenskem. Januarja 1909 se je Šusteršič odločil prekiniti vsa nesoglasja med jugoslovanskimi strankami in zaradi neugodnih premikov v Dunajskem

---

²¹² Srbska pokrajina bi celo imela teritorialno diskontinuiteto, saj se Vojvodina in Bosna ne bi stikali (podrobno v Rahten, 2005: 144).

²¹³ V Rahten, 2005: 194.

²¹⁴ V Rahten, 2005: 195.

²¹⁵ Svojo vplivnost je SLS uspela izkoristiti za preložitve razprave o ustanovitvi italijanske univerze v Trstu, kljub temu pa ji tedaj še ni uspelo iztržiti slovenske oz. jugoslovanske univerze v Ljubljani. Proti italijanski univerzi je bil sicer tudi sam prestolonaslednik Franc Ferdinand, vendar se je na trenutke zdelo, da bo avstro-ogrsko politika popustila, saj je trenutna politična situacija in pomembnost trozveze v mednarodnih odnosih za Avstro-Ogrsko bila velikega pomena, da bi Italijanom leta 1910 zavrnili njihovo zahtevo, s čimer bi slednji dobili uradno potrditev, da je Trst, kljub številnim Slovincem, italijansko mesto.

parlamentu poskušal povezati celoten slovanski blok. Posledica tega je bil nastanek sprva Slovanskega centra, nato pa Slovanske unije, v kateri so bili pripadniki različnih ideologij in različnih narodnosti in katera je s 125 predstavniki postala največja skupina v državnem zboru. Na ta način si je Šusteršič ponovno pridobil moč, ki so jo morali upoštevati tudi v vladi, kar je rezultiralo s tem, da je bil postavljen za predsednika aneksijskega odseka v državnem zboru. Dobil je funkcijo, s katero je lahko igral pomembno vlogo glede določanja dunajske politike do BIH, sam pa se je doživljal kot rešitelja, katerega dolžnost je preprečiti bratomorno vojno med Slovani.²¹⁶ Vendar pa to za Šusteršiča nikakor ni pomenilo, da si srbski »bratje« lahko dovolijo rušenje habsburške monarhije, zato ob vsaki priložnosti potrdi svojo lojalnost avstrijski kroni. »... *Sinovi našega naroda bodo, če bi bilo potrebno, tudi proti Srbom izpolnili svojo dolžnost, sicer s krvavečim srcem, vendar jo bodo popolnoma in v celoti izpolnili, tako kakor vedno na vseh bojiščih monarhije, junaško in vztrajno in zvesto in vdano. To je treba reči, kajti v Beogradu žal obstajajo naivne duše, ki... verjamejo, kot da se bo ne vem koliko milijonov Slovanov, posebno Jugoslovanov vzdignilo, da bi v primeru vojne pomagali Srbiji. To so naivne blodnje. Ko bo postalo resno, se v Avstriji ne bo premaknila nobena roka v korist Srbov*«²¹⁷

S tem je »duševni oče«²¹⁸ trialističnega gibanja med Slovenci jasno načrtoval geopolitične prioritete. Ob izkazovanju lojalnosti avstrijski kroni je Šusteršič ostro protestiral proti ogrski politiki v BIH. 12.11.1910 je izjavil: »*Ogrska enostavno reklamira Bosno in Hercegovino zase in vsi glasovi v ogrskem parlamentu so pri tem enotni. ... Naši vojaki so sledili cesarski zastavi, ne pa zastavi kralja Ogrske, še zlasti pa ne zastavi kralja Rame. ... Bosna in Hercegovina morata biti z južnoslovanskimi deželami, na katere mejita v okviru monarhije, združeni v eno državno telo. ... Če upoštevamo zgodovinska dejstva, potem pridemo do zaključka, da vsekakor obstajajo zgodovinska dejstva, ki govorijo v korist pravice Hrvaške do Bosne in Hercegovine, ni pa nobenih pomembnejših, ki govorijo v korist Ogrske.*«²¹⁹

Šusteršič je torej zavračal vsako srbsko ali ogrsko pravico do BIH in jo pripisuje Hrvaški. S tem je nadaljeval prohrvaško usmerjeno politiko, čigar ideale je izrazil že dobro leto prej na shodu v Ljubljani 18.7.1909: »*Hrvatje in mi smo v resnici bratje, mi smo en narod in, gospoda moja, ravno zadnji meseci našega parlamentarnega delovanja so pričali, da se mi Slovenci čutimo kot veja hrvatskega naroda, hrvatskega debla. Za hrvaško pravo smo šli v boj, ker smo si v svesti, da ako Slovenci hočemo igrati vlogo v svetovni zgodovini, je le to mogoče roko v roki, ramen ob ramenu s hrvatskim bratskim narodom. Naš ideal je, to znate vsi, da v tesni zvezi s Hrvati zasnujemo pod*

---

²¹⁶ »Če ima kdorkoli v tej visoki zbornici, rekel bi potencirano hrepenenje po ohranitvi miru, če obstaja stranka, ki je dvojno, trojno zainteresirana, da ne pride do vojne, smo to mi Jugoslovani, gospoda moja. Kajti kaj nam grozi? Saj nam vendar grozi, da se bodo morali sinovi našega naroda spopasti z lastnimi brati na bojišču z orožjem v rokah. Gospoda moja, to vsak od nas globoko občuti. Kajti čeprav Srbi danes zavzemajo sovražno stališče, povemo mi jasno in glasno: To so naši bratje« (Rahten, 2001: 86).

²¹⁷ Šusteršič v Rahten, 2001: 86.

²¹⁸ Tako Šusteršiča imenuje Fran Šuklje (1933: 252).

²¹⁹ Šusteršič v Rahten, 2001: 103-104.

*mogočnim žezlom habsburške vladarske rodbine veliko jugoslovansko državo od Soče do Drine od mure in Drave do Jadranskega morja. Na to meri naš boj!*²²⁰

Priznavanje hrvaškega državnega prava v kontekstu določanja statusa Bosne in Hercegovine je bilo del strategije, v kateri je Šusteršič na hrvaško pravo naslanjal tudi Slovence.²²¹

Poleg Slovanske unije je leto 1909 zaznamovala ustanovitev Vseslovenske ljudske stranke 17. oktobra na shodu v Ljubljani, na katerem so poleg slovenskih katoliških predstavnikov iz vseh dežel sodelovali še češki in hrvaški predstavniki, tudi Stjepan Radić. To je bila le še ena potrditev dominacije SLS med slovenskimi političnimi strankami, obenem tudi vrhunec moči Ivana Šusteršiča. Po prestopu dalmatinskih hrvaških pravašev v Slovenski klub, se je zdelo, da je slednji dosegel dokončno zmago in si zagotovil vodilno mesto med slovenskimi strankami in primat pri oblikovanju jugoslovanske ideje.²²²

Vpliv Narodno-napredne stranke, ki še ni izkazovala takšne lojalnosti monarhiji, se je močno zmanjševal, kar jo je v določenem trenutku skoraj stalo najpomembnejše funkcije ljubljanskega župana.²²³ Liberalni krog je, v borbi za svoje politično preživetje, za politične poraze pogosto krivil cesarsko oblast, kar je liberalce vse bolj nagibalo k neoslavističnim konceptom, ki so bili vsaj posredno usmerjeni tudi proti monarhiji. Prizadevanje za slovansko povezanost, ki naj bi tudi Slovence potegnila izpod vladavine Nemcev in na Primorskem tudi Italijanov, je pogosto preraslo v radikalno nasprotovanje do obstoječe države. V liberalnem časopisju so v tem obdobju izražali ogorčenost nad razmerami v državnem zboru, pri čemer jih je najbolj motilo dejstvo, da ima Šusteršič vlogo glavnega slovenskega in slovanskega zastopnika.²²⁴ Politična nemoč slovenskih liberalcev je kulminacijo dosegla leta 1911, ko je VSLS na volitvah v državni zbor dobila 20 mandatnih mest, liberalci pa so jih osvojili le 4.²²⁵ *Hrvaško-slovenski klub* je torej štel 27 članov, medtem ko je bil *Jugoslovanski klub* s slovenskimi in hrvaškimi liberalci ter z dvema Srboma marginaliziran, kar je pomenilo trenutno zmagoslavje ideje trializma nad širšim jugoslovanskim konceptom.²²⁶

---

²²⁰ Slovenec, 19.7.1909. V tem kontekstu lahko razumemo tudi prestop dalmatinskih pravašev iz Zveze južnih Slovanov v Slovenski klub, 29.11.1910, ko je Šusteršič ponovno izpostavil »stara skupnost hrvaških in slovenskih interesov na političnem in kulturnem polju« (Rahten, 2001: 104).

²²¹ »Slovinci stoje na stališču hrvaškega državnega prava in da vidijo v politični združitvi obeh narodov najboljšo okrepitev za narodne boje in najboljše jamstvo za gotov uspeh. ... Za sveti križ, zlato svobodo in naše pravice!« (Slovenec 29.11.1910).

²²² To je potrdilo pisanje hrvaškega pravaškega časopisja, ki je Zvezo južnih Slovanov obsodilo antihrvaškega delovanja, obenem pa je vse več pozornosti in pohval bil deležen Ivan Šusteršič zaradi svojega zastopanja hrvaškega državnega prava. V Slovenecu so na takšne hvalnice odgovarjali s članki, kot je bil tisti 3.12.1910: »Mi pa upamo, da so časi prav blizu, ko bode korakala skupa Slovenska in Hrvatska ljudska stranka od Drave doli do Kotorja skupno roko v roki pod eno zastavo v boj za svoje ideale« (v Rahten, 2001: 105).

²²³ Razloge za nepotrditev Ivana Hribarja kot ljubljanskega župana je, po pričevanju liberalnega časopisa Soča in Andreja Gabrščka, potrebno iskati v izjemni priljubljenosti slednjega med slovanskimi ljudstvi in njegovi predstavi kot borca za „slovansko stvar“. Avgusta 1910 Hribarja sam cesar posledično ni potrdil kot ljubljanskega župana, kar je sprožilo ogorčenje v liberalnih krogih. Ljubljanski občinski svet je kljub vsemu potrdil Hribarja za župana, zaradi česar je bil razpuščen (Soča, 30.8.1910).

²²⁴ Več v Gabršček, 1934: 345-348 in 383-384.

²²⁵ Rahten, 2001: 106.

²²⁶ »Mi Slovenci smo ravno tako pravaši kakor tovariši, ki sede na Dunaju z nami v skupnem klubu. Združili smo se s hrvaškimi pravaši zato, da skupno izvedemo pravaški program v okviru naše monarhije.« (Slovenec, 7.11.1911).

5 SOOČANJE S TRIALIZMOM

5.1 SRBSKA ALTERNATIVA

Aneksija BIH je celotno jugovzhodno mejo Avstro-Ogrske pomaknila k Srbiji, s čimer se je slednja znašla v izrazito neugodnem strateškem položaju. Na vzhodu je namreč bolgarska oblast ohranjala dobre odnose tako s habsburško monarhijo kot z Rusijo in se vse bolj izpostavljala kot bodoči vodja balkanskega polotoka.²²⁷ Srbsko vodstvo je v tem trenutku izbralo enako metodo krepitve, kot so ga imeli njeni glavni nasprotniki. Beograjska različica »*Drang nach Südosten*« si je izbrala najšibkejši člen na Balkanu; usihajoče Osmansko cesarstvo, ki je bilo dodatno oslABLJENO zaradi mladoturške revolucije. Pri tem je srbska diplomacija spretno uspela pridobiti zavezništvo tako Bolgarije kot tudi Grkov in Črnogorcev, ki so bili lačni osmanskega plena.²²⁸ Na drugi strani so se vse bolj artikulirano izražale tudi želje Albancev za politično emancipacijo.²²⁹

Po dogodkih v letih 1908 in 1909 se je med Beogradom in Sofijo intenzivirala komunikacija. Ob želji za osvajanjem teritorija na jugu je za Srbijo partnerstvo z vzhodno sosedo imelo precejšen pomen tudi z vidika reševanja jugoslovanskega vprašanja in odnosov z Avstro-Ogrsko. Na to opozarja izjava srbskega ministra za zunanje zadeve Milana Milovanovića, s katerim je pojasnil situacijo na Balkanu svojemu bolgarskemu kolegu Stefanu Paprikovu, govori o tem aspektu bolgarsko-srbske zveze: »*Za nas je pri tem še en pomemben vidik, ki govori v prid našega sporazuma z Bolgarijo. Vse dokler mi ne bomo povezani z vami, bo naš vpliv na Hrvate in Slovence zanemarljiv. Kljub razlikam v veri imajo ti ljudje precej podobno kulturo kot mi. Vendar oni ne vidijo Srbije kot center, ki bi jih lahko privlačil. Povsem drugače bo, če mi ustvarimo močan blok. Potem bodo vsi pravoslavni in katoliški Srbi, Hrvati in Slovenci v sosednji monarhiji začeli neizogibno gravitirati k nam.*«²³⁰

Z makrovidika je ustvarjanje zavezništva med Bolgarijo in Srbijo ustrezalo Rusiji, ki se je po porazu v vojni z Japonsko leta 1905 in diplomatskem umiku ob aneksiji BIH zopet želela angažirati na Balkanu. Tako sta balkanski državi pod ruskim mentorstvom vsaj začasno uspeli preseči nesoglasja glede razdelitve Makedonije. Pogajanja so potekala od jeseni leta 1911 do marca 1912, ko

²²⁷ Pri bolgarski diplomaciji je bilo z avstro-ogrsko aneksijo BIH čutiti zadovoljstvo, saj je le-ta pomenila odmik od določb Berlinskega kongresa, kar je obudilo možnosti po povratku južnega in zahodnega teritorija, po katerem je aspirirala Bolgarija. Odnosi Bolgarije in Srbije so bili že od konca 19. stoletja na šibkih temeljih, leta 1885 pa je med tema dvema balkanskima državama prišlo do vojne, v kateri se je Avstro-ogrsko priklonila Bolgariji. Vse od tedaj so bila sporna makedonska področja, ki so jih oboji smatrali za svoja (podobno v Hall, 2000: 8).

²²⁸ Črna Gora je bila orientirana na širitev v smeri Sandžaka, Skadra, Kosova in Metohije. Ravno novopazarski Sandžak in Kosovo sta bila v politično geografskem smislu zelo pomembna, saj tvorila ločnico med pravoslavno Srbijo in Črno Goro. Grčiji je primarno bilo osvajanje Soluna ter zasedba otokov v Egejskem morju, predvsem Kreto, ki je bila od leta 1898 pod posebno upravo (Hall, 2000: 4).

²²⁹ Področja, ki so jih poseljevali pretežno Albanci, so namreč bila v večini naklonjena turškim oblastem, vendar je tudi tu, podobno kot v 19. stoletju pri bosansko-hercegovskih muslimanih, v letu 1910 prišlo do uporov proti centralizaciji osmanskega imperija. Vse bolj pa so se začele pojavljati tudi želje po združitvi provinc Skader, Janjina, Kosovo in Monastir v avtonomno Albanijo v okviru turške države.

²³⁰ Hall, 2000: 10.

je bila podpisana pogodba o sodelovanju.²³¹ Nato je steklo tudi dogovarjanje z Grki, pred tem pa so presežena neujemanja med kraljevima družinama Srbije in Črne Gore.²³²

8.10.1912 se je začela 1. balkanska vojna,²³³ ki je kmalu pokazala, da turška država ni sposobna zaustaviti balkanske koalicije na nasprotni strani. T.i. velike sile se uradno niso strinjale s takšnim razvojem dogodkov, saj sta tako Rusija kot Avstro-Ogrska 10.10.1912 ostro protestirali proti balkanskim zaveznikom, naj se ne spuščajo v vojno, saj naj bi Turčija izpolnjevala določbe o reformah, ki jih je nalagal sporazum, sprejet na Berlinskem kongresu. Vendar je to bilo jalovo početje, saj se je pred tem že Italija kot ena izmed velikih sil zapletla v spor s Turčijo, poleg tega pa je že pred tem bilo nakopičeno dovolj orožja z obeh strani, vojna je bila pravzaprav neizogibna.

V Trakiji je bolgarska vojska zabeležila osupljiv uspeh, saj se je po seriji zmag znašla skoraj pred samimi vrati Istanbula. Čeprav so Turki bili pripravljene na sklenitev premirja, so od zmagoslavja opiti Bolgari želeli povsem poraziti nasprotnika in osvojiti glavno mesto turškega imperija. Precenjevanje lastne moči, šibek logistični sistem in izbruh kolere so Bolgarom preprečili osvojitve Istanbula. Zanimivo je, da jim v tem trenutku niti koaličijske sile niti drugi mednarodni zavezniki niso ponudili pomoči pri podvigu, ki bi lahko povsem premešal karte v razmerjih moči ne samo na Balkanu, temveč tudi v celotni Evropi. Bolgarija bi s tem uspehom lahko postala novi center moči v (jugo)slovanskem svetu, s čimer bi ne samo ogrozila srbske ideje o centru jugoslovanstva, temveč bi morda celo lahko ogrozilo položaj Rusije, ki je še vedno bila nesporen slovanski Piemont.

Na zahodnem delu Balkana je srbska vojska naletela na odpor Turkov pri Kumanovem. Zmaga je omogočila Srbom hitrejše napredovanje, kot so sami sprva planirali. Poleg severnega dela Makedonije je srbska vojska tako zasedla tudi njen centralni del, še večjega pomena pa je bila osvojitve severnega dela Albanije, s čimer je prodrla do Jadranskega morja. S tem je Srbija bistveno spremenila svoj geopolitični položaj in posegla po jabolku spora, saj je okupirala tudi področja Makedonije, ki so bila v pripravah na vojno načelno obljubljena Bolgariji ali pa njihov položaj ni bil dokončno definiran. Po drugi strani je srbski dostop do morja onemogočal avstrijski načrt povezovanja partnerskih muslimanskih področij, ki bi Avstro-Ogrski omogočil dostop do Črnega morja. Razumljivo je bilo, da bo avstrijska diplomacija poskušala odvzeti Srbiji osvojitve v severni Albaniji.

---

²³¹ Pogodba je vključevala tudi določbo minimalnem številu vojakov, in sicer vsaj 200.000 s strani Bolgarije in vsaj 150.000 s strani Srbije. Točno so bile določena tudi področja bojevanja posameznih sil, pri čemer naj bi celotna srbska vojska delovala na vardarskem bojišču, kjer naj bi po predvidevanjih bila največja koncentracija turških vojakov. V primeru vključevanja tretjih sil, na primer romunske vojske, pa je bil dosežen sporazum o srbski pomoči Bolgarom, nasprotno bi Bolgari del svojih sil poslali v Srbijo ob vključitvi avstro-ogrskih enot. Rusija je prevzela ključno vlogo pri prihodnji razdelitvi makedonskega ozemlja. Tako naj bi bilo področje vzhodno od Rodopov in reke Strume bolgarsko, severozahodno in zahodno od Šar planine pa naj bi si prisvojila Srbija. Vmesno območje bi bilo predmet razdelitve po vojni, začasno pa naj bi imelo avtonomni status. Zanimivo je, da naj bi pri delitvi vlogo arbitra prevzel sam ruski cesar (podrobneje v Hall, 2000: 12).

²³² 29.5.1912 je bila sklenjena bolgarsko-grška pogodba 29.5.1912. Kot najmanjši udeleženec protiturške koalicije je Črna Gora najprej sklenila sporazum z Bolgarijo poleti, točneje julija 1912, nato pa podpisala zavezništvo, 27.9.1912, še s Srbijo. Pri tem je bilo določeno, da vsaka stran zadrži osvojeno ozemlje. Srbija in Črna Gora sta podpisali tudi sporazum z Grčijo (Hall, 2000: 12).

²³³ Črnogorski kralj Nikola je sicer že leta 1910 začel oboroževati katoliške nasprotnike Turkov na severu Albanije. S tem je bilo praktično zaključeno formiranje protiturške koalicije, tako je že nekaj dni za tem, točneje 8.10. Črna Gora prva napovedala vojno Turčiji, 17.10. sta ji sledili Srbija in Bolgarija, 19.10. pa še Grčija.

Črna Gora se je soočila z mnogo večjimi težavami. Črnogorci so namreč osvojili precejšen del Sandžaka, vendar pod Petrovičevim vodstvom niso dosegli zelenega cilja na Kosovu, kjer so načrtovali zasedbo Prizrena. Grčija je tudi dosegla nekoliko manjše ozemelske pridobitve, a je imela ključno nalogo preprečevanja dobave turške pomoči iz Azije.²³⁴ Po porazih v Makedoniji je bila turška vojska demoralizirana in pogosto so bili zato rezultati na bojišču slabši kot je bilo dejansko razmerje moči. Kljub temu je Turčija uspela obraniti Konstantinopol, zmagati pri Čataldži proti Bolgarom in obdržati tri utrdbe; Odrin, Skader in Janjino. Tako je kljub izgubi večjega dela Trakije, Albanije in Makedonije uspela ohraniti svojo prisotnost na evropskem kontinentu ter ohranila nadzor nad potmi velikega geopolitičnega značaja.

Po uspehih balkanskega zavezništva in porazih turške vojske so se na diplomatskem polju znova vključile velike sile. Prvi je poskušal cesar Ferdinand, ki je posredoval pri bolgarskem predsedniku Gešovu,²³⁵ a v avstrijski diplomaciji po smrti Aehrenthala ni bilo več osebe, ki bi lahko prevzela iniciativo v reševanju balkanske problematike. Nemški cesar Viljem II. ni videl interesa, da bi posegal v vojno, nasprotnega mnenja pa so bili Britanci, ki so prevzeli vodstvo pogajalskega procesa. Slednji so s Francozi in Rusi podpirali prizadevanja balkanskih zaveznikov. 13.12.1912 so se začela pogajanja v Londonu, ki naj bi na novo določila geopolitična razmerja, katere je opredeljeval Berlinski kongres. Glavni cilj Avstro-Ogrske, po uvidenju, da nikakor ne bo mogla prevzeti vodstvo v balkanski zvezi, je bilo preprečevanje srbskega dostopa do morja in teritorialno ločevanje Srbije in Črne Gore. Prvo ji je ob italijanski pomoči uspelo. Priznana je bila namreč albanska neodvisnost,²³⁶ Srbija pa je z rusko pomočjo dobila »le« mesto Đakovica na zahodu Kosova. Neuspeh pri doseganju morja je Srbijo usmeril v poskus revidiranja sporazuma z Bolgarijo.²³⁷ Slednja je tako že januarja 1913 dobila srbsko diplomatsko noto, ki je zahtevala revizijo marčevskega sporazuma. V prid srbskim zahtevam je šlo posredovanje Romunije, ki je v času določanja nove teritorialne ureditve videla možnost za spremembo bolgarsko-romunske meje v njeno korist. Bolgarska diplomacija ni vlagala veliko energije v poskus doseganja sporazuma, ki bi jo obvaroval nemirov s svojimi sosedi, temveč je zaupala Rusiji, da bo s svojo avtoriteto preprečila kršenje predvojnih dogovorov.

---

²³⁴ Grki so imeli bolj razvito ladjevje, zato so Turki iskali pomoč pri drugih, kar je vključevalo izkoriščanje britanskega ladjevja v spopadih. To kaže na razsežnosti I. balkanske vojne, v katero se je posredno vključila še Velika Britanija, kateri vsekakor ni bilo v interesu, da bi Rusija ali Avstro-Ogrska pridobila kontrolo nad strateško pomembno ožino Bospor. Poleg tega v predvojni fazi ni bila določena razmejitev med Grčijo in Bolgarijo, kar je povzročalo napetosti med tema državama (Hall, 2000: 67).

²³⁵ Pogajanja med Bolgarijo in Turčijo so se začela 25.11.1912 in so bila zaključena 3. decembra. Do dogovora je prišlo med Turki in Bolgari. Slednjim je bil omogočen promet poleg Odrina, medtem ko so Turki lahko zadržali svoje utrdbe. Ravno zato Grčija ni pristala na to premirje, saj je zahtevala Janjino. Rezultat premirja je bila popolna zadovoljitev srbskih želja, medtem ko so Bolgari želeli izgubljeno v Makedoniji nadoknaditi v Trakiji. Točka spora je tako med Turčijo in Bolgarijo ostal Odrin, vendar pa sta v tistem trenutku obe strani bili preveč izčrpani, da bi nadaljevali bojevanje.

²³⁶ Glavno mesto je postal Drač, ki je imel strateško lego ob vhodu v Jadransko morje, v Londonu pa je Albaniji dodeljen tudi Skader, ki so ga takrat še oblegale črnogorske enote.

²³⁷ S tem bi kompenzirala odvzem osvojenih ozemelj in pridobili makedonski teritorij. Srbska vojska je pripravljala teren, saj so bile v Makedoniji zaprte bolgarske institucije, vrstile pa so se aretacije bolgarskih uradnikov in duhovnikov (Hall, 2000: 76).

Pogajanja niso privedla do konca vojaških spopadov in ti so se nadaljevali v začetku 1913. V posameznih trenutkih pa je kazalo celo na vključevanje velikih sil v vojno, do katerega vendarle ni prišlo.²³⁸ Obenem je proti koncu 1. balkanske vojne vse bolj jasno kazalo, da bo Bolgarija težko zadržala celotno ozemlje, ki ga je pridobila. V maju leta 1913 se je znašla obkoljena z vseh strani. Grčija je grozila z juga, Srbija z vzhoda, Romunija s severa, s Turčijo pa formalno vojna še ni bila zaključena. V bolgarsko-romunski spor je posegla Rusija, ki je Sofiji s siljenjem kompromisnega sporazuma dala vedeti, da ji bo stala ob strani. Bolgarski poraz v 2. balkanski vojni tako ni bil nič presenetljivega, za Srbijo pa je pomenil dokončanje največjega vojaškega podviga v njeni zgodovini. To je kljub precejšnjim človeškim izgubam v obeh balkanskih vojnah,²³⁹ pomenilo izjemno rast samozavesti.

Srbija je postala najmočnejša jugoslovanska država, s čimer se je postavila v središče političnega dogajanja na Balkanu in si zagotovila izhodišče za uresničevanje ambicije jugoslovanskega Piemonta. Dojemanje srbske ideje jugoslovanstva se je pokazalo pri vključevanju Makedonije, ki je enostavno poimenovana južna Srbija. Srbija je še z elanom zmagovalca uspela obvladati dodatnih 1,5 milijona prebivalcev na obstoječih 2,9, med katerimi številni niso bili najbolj naklonjeni novi oblasti.²⁴⁰ V tem obdobju je uporabljen podoben model vladavine, kot bo pozneje uporabljen tudi v delih Kraljevine SHS. Medtem ko se je z represivnimi ukrepi poskušala „obuditi“ srbska zavest pri Makedoncih, je Kosovo prišlo pod vojaško upravo. Albanci so bili prisiljeni sprejeti breme kolektivne krivde za izgon Srbov v 19. stoletju.²⁴¹ Večje težave so imele oblasti Črne Gore, saj se je kralj Nikola soočil s problemom inkorporacije muslimanskega prebivalstva s Sandžaka ter s priselitvijo številnih Srbov, ki so s seboj prinesli večjo naklonjenost Beogradu in zmanjšali težo Cetinja kot prestolnice države. Kljub temu se je kralj uspel obdržati na čelu države, v prvi vrsti zaradi uspešnega manevriranja v mednarodnih vodah, kjer mu je uspelo ohraniti rusko podporo.

Po obdobju Balkanskih vojn je sledilo srbsko obračanje na zahod, kjer je situacija vendarle bila drugačna. Pri precejšnjem delu Slovencev in Hrvatov je bilo srbsko jugoslovanstvo le preobleka za ideal velike srbske države, avstrijska politika pa jim je kazala vse večjo pripravljenost za politične koncesije. Srbija se je tako znašla pred dejstvom, da bi habsburško cesarstvo v morebitni vojni bilo daleč bolj neugodno od Osmanskega in pred pomanjkanjem antigermanskega naboja, ki je bilo jedro radikalnega zunanjepolitičnega programa. Podobno potrjuje tudi stališče, ki naj bi ga izrazil srbski

---

²³⁸ Kljub začetnim uspehom Turkov, ključni dogodek novih vojaških operacij bila bolgarska zasedba Odrina, s čimer je vzpostavljena železniška povezava Svilengrad-Odrin-Čataldža. 20.3. je bil dosežen sporazum, po katerem je Skader pripadel Albaniji, Đakovica na Kosovu pa je pripadla Srbiji. Grki so zasedli Janjino, Črnogorci pa so najprej doživeli dva poraza pri Skadru, a so ga končno osvojili konec aprila meseca. V tem trenutku je kazalo, da bo nova država Albanija ostala tako brez Janjine na jugu, ki jo je zasedla Grčija, kot tudi brez Skadra na severu. To bi močno zmanjšalo pomembnost nove albanske države in posledično Avstro-Ogrske, ki je preko Albanije želela ohraniti svojo prisotnost na Balkanu. S takšnim izidom se v dualnem cesarstvu nikakor niso mogli sprijazniti. Zato so se začeli pripravljati na vojaški poseg proti Črni Gori in v primeru srbskega vključevanja tudi proti Srbiji. Ko je že kazalo, da bo prišlo do spopada med Avstro-Ogrsko in Črno Goro, je črnogorski kralj Nikola Petrović ocenil, da v takšnem spopadu nimajo nikakršnih možnosti in odredil umik črnogorske vojske.

²³⁹ V 2. balkanski vojni so izgube pri bojevanju za nadzor nad celotno Makedonijo bile na srbski strani celo večje od izgub v 1. balkanski vojni (38 nasproti 23 tisoč mrtvih) (Lampe, 2000: 95).

²⁴⁰ Lampe, 2000: 96.

²⁴¹ Po navedbah srbskih virov naj bi te številke dosegale celo 150 tisočih Srbov v 70-ih let 19. stoletja (Lampe, 2000: 97).

veleposlanik v Bolgariji Miroslav Spajlaković, ki je po pričevanju dokumentov francoske diplomacije²⁴² v Sofiji francoskemu veleposlaniku izrazil strahove Srbov, da bo Franc Ferdinand s prevzemom prestola ustanovil tretjo državo v monarhiji. Na takšen način bi jugoslovanska država v okviru Avstrije po vsej verjetnosti pritegnila tako Srbijo kot tudi Črno goro in celo Makedonijo. Srbija sama naj bi bila prešibka, da bi se temu lahko uprla, zato bi po Spajlakovičevem mnenju bila edina rešitev sklepanje pakta z Bolgarijo in Grčijo za borbo proti prodoru Avstro-Ogrske na Balkan. Motive za 1. balkansko vojno torej ne gre iskati samo v boju proti nevzdržnemu turškemu imperiju, temveč se povsem lahko strinjamo s trditvijo Rahtena,²⁴³ da je to s stališča geopolitičnega preurejanja Balkana, bil le prvi korak v boju proti katoliški Avstriji za dominacijo na Balkanu.

5.2 HRVAŠKA TRIALISTIČNA (NE)SOGLASJA

Srbski uspehi v Balkanskih vojnah so na Hrvaškem zbuvali mešane občutke. Na eni strani so mnogi proslavljali zmage srbske vojske ter se ji celo priključevali v njenih bojnih pohodih. Slednje je predvsem veljalo za dele Dalmacije, v katerih je živel znaten delež pravoslavnega prebivalstva. Tudi v številnih mestih, kot so Split, Zadar, Dubrovnik in Šibenik so zaplapolale srbske zastave,²⁴⁴ kar je bilo dodatno opozorilo avstrijskim oblastem, ki kljub lastni upravi v Dalmaciji tega niso uspeli preprečiti. Mnogi so zato svarili pred pasivnostjo avstrijske diplomacije, ki bi lahko privedla do velike srbske države, katera bi bila privlačna habsburškim južnim Slovanom, po njenem vzoru pa bi lahko krenili tudi Čehi in ostali Slovani, ki sicer teritorialnega kontakta s Srbijo niso imeli.²⁴⁵

Obstajala je dilema, kako naj se Avstro-ogrška sploh vključi v reševanje problematike. Nekateri dunajski jastrebi so predlagali preventivno vojno, drugi so svarili in svetovali naj Avstrija raje vodi pozitivno politiko do Srbije in jo naredi gospodarsko odvisno, saj v tistem trenutku za vojaški poseg ni imela niti nemške podpore. Neodločnost Dunaja je privedla tudi do nekaterih nepremišljenih potez. V BIH je bila zamrznjena ustava iz leta 1910, general Oskar Potiorek pa je prevzel guvernerstvo nad to deželo. Pri zagovarjanju preventivne vojne s Srbijo je prednjačil general Franz Conrad von Hötzendorf, vendar niti Franc Jožef niti prestolonaslednik Franc Ferdinand temu nista bila naklonjena. Slednji je bil proti kakršni koli aneksiji Srbije v monarhijo. Le to je povsem jasno izrazil 1.2.1913 v pismu grofu Berchtoldu, kateri je bil Aehrenthalov naslednik: *»Če začnemo vojno z Rusijo, je to nesreča ... Če se vojskujemo posebej s Srbijo, jo bomo sicer v najkrajšem času zrušili, ampak kaj potem? In kaj imamo od tega? Prvič se vrže na nas vsa Evropa in nas obravnava kot kršilce miru. In Bog nas obvaruj, da Srbijo anektiramo; totalno zadolženo deželo z morilci*

²⁴² Podrobneje v Rahten, 2001: 126-128.

²⁴³ 2001: 128.

²⁴⁴ Lampe, 2000: 95.

²⁴⁵ Profesor Josef Redlich je tako opozarjal: »Vsak dan se bliža nevarnost za vojno z Rusijo in balkanskimi državami. V kolikor dovolimo, da ob Veliki Bolgariji in Veliki Grčiji nastaneta še Velika Srbija in Velika Črna Gora, mi pa ne storimo nič, potem bomo za samo kakšno leto izgubili Bosno, Dalmacijo in Hrvaško. Jasno je, da se bo, v primeru naše neaktivnosti, Balkanska zveza še naprej oboroževala, pridobila bo tudi Romunijo z obljubami Erdelja, da pa bi nas vojaško tudi popolnoma uničila, se bo združila tudi z Rusijo, ki bo takrat povsem pripravljena. Ob tem ne izpostavljam, da bo Italija enostavno zasedla ostanek obale in južno Tirolsko.« (prevod Ivašković iz Mitrović, 1981: 100-101).

kraljev in lumpi itd. Če še niti Bosni nismo kos in nas ta zabava stane že ogromno denarja ter je leglo državnopravnih vprašanj, kaj bo potem šele s Srbijo? ... Kar pa zadeva iredento pri nas doma, ki jo vedno navajajo vojni jurišniki, bo ta prenehala takoj, ko bo za naše Slovane ustvarjena ugodna, pravična in dobra eksistenca. ... Najprej je treba imeti red v lastni hiši in imeti za sabo vse narode kot enega moža, potem šele lahko delamo hura-politiko. ... Zato najprej močna ureditev navznoter in za nas mir navzven. To je moje naziranje, zanj bom delal in se boril vse življenje.»²⁴⁶

Vojna v tistem trenutku ni bila realna, še najmanj v kolikor bi bil na oblasti Franc Ferdinand. Slednji je rešitev za srbsko vprašanje videl v učinkih reševanja habsburškega jugoslovanskega oz. hrvaškega vprašanja. Vse pogosteje je v svojih pismih omenjal tretjo enoto, ki bi omogočila politično, ekonomsko in kulturno samoupravo jugoslovanski enoti znotraj habsburške monarhije. Dejanska nevarnost za srbske geopolitične ambicije je torej, bolj kot grožnja z vojno, ležala v tem, da je Franc Ferdinand kazal znake odločenosti, da bo južnim Slovanom v monarhiji omogočil status, ki bi jih lahko zadovoljil. To bi Srbiji odrezalo zaveznika znotraj habsburške monarhije, s čimer bi tudi izgubila pomemben faktor pri svojem boju za področja, ki si jih je prisvajala nacionalna srbska ideja.²⁴⁷

Vsekakor pa je v tem trenutku najbolj gotov avstrijski partner zopet postala Ogrska, kljub temu da je sama blokirala urejanje notranjih razmer v monarhiji. Tudi v ogrskem delu so se namreč srečali s podobno težavo, saj je v Zagrebu Hrvaško-srbska koalicija uspela zbrati 10 tisoč ljudi, ki so proslavljali srbsko zmagoslavje.²⁴⁸ Popolno nasprotje so predstavljali frankovci, ki so sedaj že brez svojega pokojnega vodje, nadaljevali velikoavstrijsko politiko, v katero so vključevali velikohrvaško trialistično idejo. Frankovci so se priključevali delu politikov, ki je zagovarjal »preventivno« vojno zoper Srbijo in celo njeno pripojitev hrvaškemu delu habsburške monarhije. Tretjo stran v hrvaški politiki, geopolitično verjetno najbolj realno, je predstavljal Stjepan Radić, ki pa je ravno tako zavračal idejo združitve s Srbijo, posebej po začetku vojne med slednjo in Bolgarijo.

Balkanske vojne so predstavljale ponoven vzpon Hrvaško-srbske koalicije, ki je uspela dočarati okus jugoslovanskega zmagoslavja in poistovetiti srbski boj z lastnimi političnimi težnjami, kar je učinkovalo tako, da je marsikateri slovanski prebivalec Avstro-Ogrske simpatiziral s srbskimi pohodi in vojaškimi zmagami. K temu so pripomogli tudi časopisi, ki so začeli izhajati ravno v tistem obdobju, s ciljem približevanja vojaških dogajanj in prepričevanja v pravičnost srbskih prizadevanj.²⁴⁹ Ob tem se je močno povečalo izdajanje del Srbov iz dvojne monarhije.²⁵⁰ Vse to je vplivalo tudi na vzpon antihabsburškega razpoloženja, katerega je med Hrvati najbolj zastopal nekdanji dunajski poslanec Ante Trumbić, ki je na ta način pridobival vse večjo srbsko podporo. Slednji se je zavedal, nevarnosti uresničevanja jugoslovanske države brez Slovencev, ki jih je videl

---

²⁴⁶ Rahten, 2001: 126.

²⁴⁷ Če je verjeti besedam italijanskega poslanika Carlu Sforzi, se je tega dobro zavedal tudi Nikola Pašić, saj je Sforza leta 1940 napisal, da naj bi na mu na Krfu med 1. svetovno vojno Pašić priznal, da je edina stvar, ki se je je bal, bila ideja Franca Ferdinanda, da zadovolji južne Slovane znotraj habsburške monarhije (Rahten, 2001: 126).

²⁴⁸ Lampe, 2000: 94.

²⁴⁹ Primer takšnega časopisa je bila zagrebška revija »Vihor«.

²⁵⁰ Pimer tega je bila brošura Milana Pribičevića z naslovom »Naš najveći junak«, v katerem Pribičević idealizira srbskega kmeta in njegove upore iz let 1804, 1815 in 1912 (Pilar, 1990: 360).

kot zadostno protiutež srbski dominaciji v prihodnji državi, kar potrjuje v svoji izjavi Franu Supilu leta 1914, da Hrvati ne bodo hoteli pristati na jugoslovansko državo pod srbskim kraljem, če bodo slovenska ozemlja ločena od Hrvaške.²⁵¹ Ne glede na zavedanje geopolitičnih nevarnosti pa je podpora Srbiji v delu hrvaške politike izjemno zrasla. Razloge gre iskati v splošnem stanju, ki je tedaj vladalo na področju Hrvaške-Slavonije in Dalmacije. Pred balkanskimi vojnami so se namreč vrstili nemiri zaradi absolutističnega karakterja režima Slavka Cuvaja, ki je opravljal funkcijo kraljevega komisarja.²⁵² Nezdovoljstvo hrvaškega prebivalstva se je kanaliziralo skozi iskanje alternativ, ki jih je močna Srbija vsekakor omogočala. Konec prvega desetletja 20. stoletja je tako eno krilo mladohrvaškega gibanja, sklicujoč se na Starčevićovo tezo o enem narodu od Alp do Timoka, deloma odstopilo od načela hrvaškega državnega prava ter naredilo nepričakovan prestop k jugoslovanskemu unitarizmu. Svoj politični obrat so temeljili na tezi, da gre pri Hrvatih in Srbih v bistvu za isti narod, kar se je skladalo tako s Starčevićevim kot Karadžićevim razumevanjem jugoslovanstva. Pri tem se nista strinjala »le« glede poimenovanja naroda, kar je za mladohrvaško gibanje bilo marginalnega pomena. V ozračju napetosti v mednarodnih odnosih je delu mladohrvatov pristopil tudi del predvsem študentske populacije tako iz vrst socialdemokratov kot naprednjakov, s srbske strani pa predvsem člani *Mlade Bosne*, ki so se identificirali z ideologijo *Narodne radikalne stranke*. Hrvaški jugoslovanski unitaristi²⁵³ so geopolitično težišče unitaristične ideje premaknili na Srbijo, ki je predstavljala antitezo podjarmljenim južnim Slovanom pod zahodnjaškimi vladarji. Ker so Hrvati v večji meri kot Srbi zaradi zgodovinskih okoliščin čutili povezanost z zahodnim svetom, so unitaristi hrvaški narod pogosto percipirali kot manj vreden element skupnega naroda, saj je v tem obdobju izgubil precejšen del revolucionarnosti, ki naj bi krasila bojevite Srbe.

Ob vzponu unitarizma se je pri hrvaškem prebivalstvu okrepila tudi njegova opozicija. Čedalje večjo podporo je imel Stjepan Radić, ki ni pristopil niti k Hrvaško-srbski koaliciji, še manj pa je bil naklonjen jugoslovanskemu unitarizmu, v katerem je prevladal srbski ekspanzionizem, marginaliziral pa se je koncept hrvaškega državnega prava. Radić je bil konsistenten pri zagovarjanju združitve hrvaških, slovenskih in srbskih področij do zunanjih meja Avstro-Ogrske. To področje naj bi se združilo in predstavljalo federalno enoto monarhije, kar je predvideval tudi za Češko in Galicijo. Njegov avstro-slavistični koncept lahko označimo s pridevnikom kroatocentričen, saj je jugoslovanska področja znotraj habsburške monarhije videl kot Kraljevino Hrvaško. Radić je torej modificiral Starčevićovo koncepcijo hrvaškega državnega prava in hrvaškega političnega naroda. Priznaval je posebnost Slovincem in Srbom, vendar je znotraj Avstro-Ogrske le hrvaškemu političnemu narodu pripisoval zgodovinsko pravico do državnosti. Srbom je enako pravico priznaval izven ozemelj Avstro-Ogrske, ravno tako Bolgarom, v tem kontekstu je razmišljal tudi o balkanski federaciji, v kateri pa vsaj v prvi fazi Hrvaška ne bi sodelovala.

---

²⁵¹ Prunk, 2006: 67-68.

²⁵² Ob podpori slovenskih kolegov so Hrvati vložili interpelacijo zoper Cuvaja. Kljub začetnemu Hrvatom naklonjenemu odgovoru s strani avstrijske vlade, je Cuvaj ostal na položaju, pri čemer gre razlog predvsem iskati v naraščajoči nestabilnosti na jugozahodu države, saj si vlada enostavno ni mogla privoščiti poslabšanja odnosov z Madžari.

²⁵³ Med najbolj glasnimi zagovorniki jugoslovanskega unitarizma na hrvaški strani je bil Milan Marjanović (1879-1955), ki pa se je s časom naklonil povsem k unitarizmu s srbskim predznakom.

Razmere v BIH so bile bolj kompleksne zaradi odnosov med tremi etničnimi skupinami. Hrvati v BIH so bili ravno tako kot na Hrvaškem in v Dalmaciji razdeljeni na tri skupine, a je njihovo razmerje moči bilo nekoliko drugačno. Srbske zmage v vojnah na Balkanu so z navdušenjem pozdravile le majhne skupine študentov, ki so se pridružile srbskim organizacijam. Šestnajst političnih predstavnikov Hrvatov v BIH²⁵⁴ pa se je razdelilo na Stadlerjevo skupino, ki je zastopala stališča istovetna tistim Čiste stranke prava, medtem ko je večina, dvanajst, v sarajevski skupščini koalirala z bosansko-hercegovskimi Muslimani. Slednji so s strahom spremljali poraze muslimanskih enot v balkanskih vojnah, v skupščini pa so se skupaj z večjim delom Hrvatov borili proti spreminjanju strukture podeželju, ki naj bi se v skladu z demografskim razmerjem spremenila v srbsko korist. Srbi so po drugi strani proslavljali zmage rojakov na vzhodu, obenem pa nejevoljno spremljali priseljevanje muslimanskih beguncev, ki jih je srbska in črnogorska vojska pognala v beg s področja Novopazarskega Sandžaka.

5.3 BOJ PROTI TRIALIZMU BREZ SLOVENCEV IN RAZCEP V SLS

Pred balkanskimi vojnami se je večina članov SLS-a postavljala na stran velikoavstrijske politike in njenega prodiranja na Balkanski polotok ter zagotavljanja kontrole poti do Soluna. 4.10.1912 je časopis Straža, glasilo Antona Korošca, objavil: *»Avstro-Ogrska je izmed evropskih velesil najbolj interesirana na razvoju balkanskih zadev in izmed avstrijskih narodov smo zopet mi Jugoslovani, ki zasledujemo z največjim zanimanjem dogodke na balkanskem polotoku. Saj je vendar balkansko vprašanje istovetno z jugoslovanskim. ... V tem oziru smo napravili že veliko napako, da smo zapustili Sandžak Novipazar. ... kakor hitro bi pa zasedla Novipazar kaka druga država, ki bi nas odrezala od Soluna, bi bil to za nas casus, katerega bi mi nikakor ne mogli trpeti mirnim potom. Ne samo Avstrijo kot celoto, temveč specielno za nas avstrijske Jugoslovane je pot do Soluna neprecenljive važnosti. Mi hočemo živeti in se razvijati, a nikakor ne vegetirati. ... kakor je nujen predpogoj vsega naše delovanje, da se gibljejo naša stremljenja pod okriljem habsburškega orla, tako je predpogoj za krepak razvoj avstrijskega jugoslovanstva, da mu je pot od Ljubljane do Soluna odprta. Ne gojimo nekake nezrele, sentimentalne politike, zato povemo kar odkrito: naše dežele se krepko razvijajo, industrija narašča, naša gospodarska moč je vedno večja, mi rabimo zato odprtih potov v svet.«*²⁵⁵

Obdobje vojn na Balkanu je v stranko vneslo iskro razdora. Kmalu je prišlo do zaostritve odnosov glede jugoslovanskega vprašanja in posledično poslabšanja razmerja z uradno politiko cesarstva. Časopis Slovenec je namreč izražal simpatije do koalicijskega napredovanja proti Turkom in v nekaj primerih povečeval srbsko in črnogorsko vojsko. Takšno pisanje je bilo predvsem odraz stališč Kreka in Andreja Kalana, ki sta imela največji vpliv na uredniško politiko. Okrnjene odnose z

²⁵⁴ Srbi so jih imeli 31, bosanski muslimani pa 24 (Lampe, 2000: 99).

²⁵⁵ Rahten, 2001: 125. Še toliko bolj zanimivo je dejstvo, da je takšen članek prišel iz glasila prihodnjega prvega človeka jugoslovanske vlade, ki je v tem trenutku še čvrsto zastopal stališče, da ni drugega življenja za avstro-ogrske Slovane od tistega, pod okriljem habsburške monarhije.

Dunajem je na drugi strani poskušal korigirati Šusteršič s svarilom uredništvu Slovenca, naj spremeni svoje pisanje, čemur se je priključil tudi Korošec.²⁵⁶ Kot poskus potrjevanja cesarske lojalnosti je Šusteršič 20.10.1912 v Ljubljani organiziral veliki shod, na katerem je prišlo do združitve Vseslovenske ljudske stranke in Vsepravaške organizacije. Bistvo shoda je bilo vnovično poudarjanje pomena trializma in izražanje nasprotovanja velikosrbski politiki ter slovensko-hrvaške lojalnosti Habsburžanom. SLS je zopet za svojo platformo potrdila pravaški program prizadevanja za tretjo kroatocentrično enoto znotraj monarhije z močnim katoliškim predznakom.²⁵⁷ Obenem pa Šusteršič le ni nasprotoval nekaterim srbskim prizadevanjem in je ohranil kritičnost tudi do dunajske politike glede BIH. Ob povsem očitnem propadanju turške države na Balkanu je predlagal vsaj poskus pogajanj s prihodnjimi zmagovalci. Z eventualnim partnerstvom, sklenjenim v pravem trenutku, bi si namreč po njegovem mnenju Avstro-Ogrska lahko zagotovila stabilnost na svoji jugovzhodni meji. Z današnjega vidika je sicer težko verjeti, da bi Srbija tako lahko odstopila od svojih ambicij v BIH, bi pa takšna poteza vsekakor pokazala željo avstro-ogrske vlade za reševanje balkanskega problema in njeno aktivno vključevanje v proces spreminjanja geopolitične stvarnosti s strategijo krepitve odnosov z zmagovalci. S tem pa bi si mogoče pridobila vsaj nekaj dodatnih let miru in tako tudi nekaj več prostora za urejanje znotrajmonarhičnega jugoslovanskega vprašanja. 8.11.1912 je tako Slovenec citiral besede Šusteršiča, ki jih je ta izgovoril dva dni pred tem v Budimpešti na sestanku odseka za zunanje zadeve: *»Srbije ne smemo ovirati, da dobi sadove za svojo slavno zmagovito vojsko. Tudi poti do Adrije skozi Albanijo ne smemo zapirati, ker bi sicer iskala te poti skozi Bosno. ... Na Balkanu nismo prišli do veljave, ker smo v notranjem slabi vsled razmer, ki jih je ustvaril dualizem. To nas dela nesposobne za aktivno politiko na zunaj in za pametno politiko na znotraj. ... Kaj smo v tridesetih letih naredili iz Bosne in Hercegovine? Nezadovoljno deželo in ljudstvo! Bosna je sedaj eldorado mažarskih špekulantov. In kako se godi na Hrvaškem? V tem trenutku imamo Cuvaja! S tem je povedano vse! ... V teh velikih dogodkih je vkovana Hrvaška v okove sužnosti, da bi ne mogla zasledovati svojih najvitalnejših interesov. Na ta način se ne morejo dobiti pri Jugoslovanih simpatije. Tudi avstrijski Jugoslovani so se borili za prostost, a niti prostosti za svoj narodni razvoj niso dobili. Na Balkanu veliko svobodno jugoslovansko carstvo, pri nas pa druga Makedonija. Ali je tak položaj vzdržljiv? Mislim, da ne.»*²⁵⁸

Vendar pa Šusteršič ni več zmožal nadzirati procesov znotraj SLS, še manj pa pri njenih jugoslovanskih partnerjih, kar je privedlo do njegovega odstopa, pobudo v slovenskem političnem prostoru pa je začel prevzemati Krek.

Razumljivo je, da so slovenski liberalci bili bolj enotni v navdušenju nad uspehi balkanske koalicije proti Osmanskemu cesarstvu. V svojem časopisju so tako še naprej zavračali vse, kar je dišalo po nemškem imperializmu in obenem podpirali vse, kar je nasprotovalo germanski prevladi v državi. Srbijo je slovensko liberalno časopisje v tistem trenutku predstavljalo kot ideal borbe za

---

²⁵⁶ Rahten, 2001: 130.

²⁵⁷ Sprejeta je bila resolucija, v kateri se je konstatiralo, da tvorijo Slovenci in Hrvati eno narodno celoto ter želijo delovati v duhu in v smeri programa Stranke prava za enotnost, pravice in razvoj hrvaško-slovenskega naroda v okviru habsburške monarhije (podobno v Rahten, 2001: 120).

²⁵⁸ Rahten, 2001: 132.

jugoslovansko svobodo, a je to navdušenje zatrl drugi krog balkanskih vojn. Slednji je povzročil odmik od izrazitega slovanofilstva, kar se je manifestiralo tudi z drugačnimi, z geopolitičnega razumevanja tedanjih mednarodnih odnosov tudi bolj objektivnimi prispevki, ki so bolj razumno ocenjevali razmere v mednarodni skupnosti in njihove implikacije za Slovence. 16.5.1914 je tako v goriškem liberalnem časopisu Soča objavljeno: „*Te manifestacije v Italiji kažejo najnovejše tendence italijanske politike. Ta politika je naperjena najprvo proti nam, Slovencem in Hrvatom. Ne smemo pozabiti niti trenutek, da iredentistične struje v Italiji so žive in jake: te struje še rastejo od vojne v Libii in v vedno večji meri se oprijemajo tudi službenih italijanskih krogov. Italija se dandanašnji pripravlja na vojno, da zajame celo obalo od izvira Soče do Boke Kotorske. S tem se po Italiji javno govori, s tem se računa kot z gotovo činjenico. Iti kar je še zanimivejše, pri tem se računa na podporo Srbije.*“²⁵⁹

Kljub občasnemu svarjenju pred pretiranim srbofilstvom pa se je vpliv drugega dela balkanskih vojn pri liberalcih manifestiral le skozi zoženje pojmovanja »jugoslovanskega naroda«, ki naj bi ga sestavljali le Slovenci, Hrvati in Srbi, brez Bolgarov. Slovenski panslavisti in zagovorniki najširšega jugoslovanskega koncepta so tako odstopili od svojih idealov in se sprijaznili s politično realnostjo neuresničljivosti lastnih vizij ter se priklonili konceptu, ki je bil le-tem najbližji.

Notranjim sporom navkljub so v SLS vse do začetka vojne veliko upali v trialistične načrte Franca Ferdinanda. Naklonjenost prestolonasledniku ni bila nič manjša tudi ob dejstvu, da se je ta spogledoval tudi z načrti, ki niso bili povsem v skladu s slovenskimi željami.²⁶⁰ Vse bolj realen se je zdel koncept, v katerem bi Vojvodina ostala pod Ogrsko, medtem ko bi celotna Štajerska, Koroška in Goriško-Gradiščanska z mestom Trst ostali pod Avstrijo. Večji del Slovencev, tistih iz Kranjske, bi tako sicer prišel v tretjo enoto, ki bi pravzaprav bila nekakšna Velika Hrvaška, kljub temu pa bi Avstrija ohranila neposreden stik z Jadranskim morjem. Čeprav se to ni ujemalo s cilji Zedinjene Slovenije in trialističnim programom SLS, ki ga je že leta 1909 Ivan Šusteršič oznanil tudi Francu Ferdinandu,²⁶¹ je slednji poskušal skozi prilagajanje na makro geopolitičnem planu pridobiti za Slovence čim bolj ugodno rešitev slovenskega narodnega vprašanja. Preko kritike ogrske politike, ki je stremela k bolj ohlapni zvezi Avstro-Ogrske na principu personalne unije, je Šusteršič poskušal dokazati lojalnost slovenskega naroda avstrijskemu cesarstvu, ki naj bi ostalo neokrnjeno tudi po

---

²⁵⁹ Soča, 16.5.1914.

²⁶⁰ Tako je 21.4.1914 diplomat dr. Edmund Hovath, kot ekspert za jugoslovansko vprašanje prestolonasledniku izjavil: »Jugoslovansko vprašanje je trenutno najbolj akutno notranje in zunanjepolitično vprašanje monarhije, ki ga moramo urediti brez najmanjšega odlašanja, sicer bo imelo za nas najslabše posledice. Pomisleki, ki so notranjepolitično usmerjeni proti ureditvi tega vprašanja, prihajajo predvsem z ogrske strani, se pravi od strani, ki je državnopravno saturirana in bi se morala v najbolj neugodnem primeru odpovedati dvema provincama, Hrvaški in Slavoniji, ki sta se v pomembnih vprašanjih že izmaknili Budimpešti. Kajti imata kulturno avtonomijo. Avstrija mora tako kot vedno tudi v tej zadevi žrtvovati več in se odpovedati trem kronovinam, namreč Kranjski, Istri in Dalmaciji.« (Rahten, 2001: 116).

²⁶¹ »Združitev jugoslovanskih dežela in pokrajin v tretje državnopravno telo v okviru monarhije je dinastična potreba, ker se tem potom ustvari uspešni protiutež zoper tri najnevarnejše sovražnike dinastije: proti mažarskemu šovinizmu, proti laški in srbski iredenti. Jugoslovanska država v okviru monarhije, obsezajoča Hrvatsko in Slavonijo, Bosno in Hercegovino, srbske pokrajine Ogrske, potem slovenske in hrvatske dežele Štajerske in Koroške, bi postavila od dne do dne naraščajoče jugoslovanske narodne struje v službo dinastične svetovne politike. Habsburška jugoslovanska država bi bila sigurna podlaga prihodnje balkanske in jadranske politike monarhije. ... Velika habsburška jugoslovanska država bi male vlekla k sebi, medtem ko je sedanje razmerje obratno, ker pogosto male sosedne jugoslovanske države učinkujejo narodno-privlačno na jugoslovansko prebivalstvo monarhije.« (Rahten, 2001: 117).

morebitni priključitvi vseh slovenskih krajev k novi jugoslovanski tvorbi. Slovenski katoliki so se torej v tem obdobju poskušali približati bodočemu cesarju, pri čemer so slovenska ozemlja v geopolitičnem smislu poskušali priključiti k bodoči tretji enoti na tak način, da so ta geopolitični koncept prikazovali kot del velikoavstrijskega koncepta, v katerem bi tretja enota le povečala relativno moč avstrijskemu cesarju.

Formalni padec Ivana Šusteršiča se je zgodil 1.3.1914 na seji izvršilnega odbora SLS, tri dni po tem pa je za novega načelnika bil imenovan Korošec. Krek in istrski hrvaški pravaš Spinčič sta bila imenovana za podnačelnika kluba. Rušenje Šusteršiča je bilo sicer nujni predpogoj za sproščanje antimonarhičnega potenciala, vendar ni povzročilo dramatične spremembe političnega kurza stranke. Tudi na relaciji slovenskih in hrvaških katoliških strank je v SLS-u še vedno prevladovalo mnenje o enotnem političnem narodu, Krek je še vedno svojim dijakom govoril, da so Slovenci pravzaprav »planinski Hrvatje«. Da je kroatizacija boljša od germanizacije pa je utemeljeval tudi Aleš Ušeničnik.²⁶² V odnosih do Srbov v monarhiji je Krek sicer bil pripravljen dati določene koncesije na verskem področju, vendar le ob predpostavki, da Srbi priznajo hrvaško državno pravo. Bistvenih geopolitičnih razlik med Krekom in Šusteršičem torej ni moč zaznati. Še naprej je bila temeljna zahteva, da naj se »da hrvaškemu in slovenskemu narodu skupna domovina«,²⁶³ kateri se ne odreka habsburški okvir, temveč se le-ta ponuja tudi drugim slovanskim in balkanskim narodom. Še dober mesec pred atentatom je Krek objavil: *»Rešite jugoslovansko vprašanje tako, da boste dali katoliške Hrvate in Slovence skupaj pod avstrijskim cesarstvom, in potem bo država tako močna, da boste vedno imeli prsto pot po morju. Na Balkanu nas Srb in Črnogorec, Bulgar, Rumun ne bo več sovražil, ampak bo rekel: Tam je prostost doma, politična, gospodarska, tam se da naprej priti, pojdimo in združimo se mi pod dvoglavim orlom.«*²⁶⁴

Posledično se lahko priklonim konstatacijam,²⁶⁵ da je bila politika ljudske stranke v zadnjih letih pred začetkom vojne, ko se je kazala velika možnost za uresničitev trialistične ideje, izrazito usmerjena h konceptu, ki je teritorialno obsegal ozemlja od Trsta do Drine. Načrt je bil ideološko izrazito katoliške narave, svojo pravno utemeljitev pa je baziral na hrvaškem državnem pravu, s čimer ga lahko upravičeno označimo za velikohrvaški koncept.

5.4 ELEMENTI TRIALISTIČNE NEURESNIČLJIVOSTI

Trializem je požel mnogo simpatij tako pri Slovencih kot pri Hrvatih in seveda precej manj pri srbskih politikih in prebivalstvu znotraj habsburške monarhije. Vendar pa načelno hrvaško-slovensko soglasje glede trialistične ideje nikakor ni znotraj te skupine izključevalo bistveno drugačne poglede

---

²⁶² Razen bolj razvitega in razširjenega jezika, ki bi ga prevzeli od Hrvatov, je namreč Ušeničnik bil mnenja, da bi Slovenci v drugih kulturnih elementih lahko precej več dali Hrvatom, s čimer bi Hrvati celo bolj postali Slovenci kot obratno (Rahten, 2001: 121).

²⁶³ Krek v Slovenec 16.3.1914.

²⁶⁴ Slovenec, 22.5.1914.

²⁶⁵ Rahten, 2001.

na določene fundamentalne elemente trialistične ureditve. Najbolj pereče vprašanje, ki je povzročalo ločevanje mnenj, je seveda zadevalo opredeljevanje ozemlja tretje jugoslovanske enote znotraj monarhije. Ali naj slednje vključujejo tudi slovenske teritorije ali ne, je bil pravzaprav ključen problem, ki je preprečeval formiranje konkretnega skupnega hrvaško-slovenskega predloga. Poleg teritorialnih neujemanj je bila prisotna tudi dilema glede opredeljevanja nekaterih ideoloških elementov tretje enote oz. karakterja jugoslovanske državne tvorbe.

Nasprotja trializmu sicer naklonjenih političnih strank so še dodatno otežila proces njegovega uresničevanja, saj so glavno oviro predstavljale druge narodne, med njimi tudi slovanske, skupine v dunajskem parlamentu. Ostra opozicijska politika do vlade in vztrajanje na posebnem hrvaško-slovenskem statusu sta SLS oz. VLS in njihove hrvaške partnerje osamila v osrednji politični instituciji monarhije. Prvi glas proti so predstavljale nemške nacionalne skupine, ki so predvsem nasprotovale kakršni koli povezavi slovenskih ozemelj v tretjo entiteto. Med slednjimi so prednjačili koroški Nemci, ki so se odkrito zavzemali za preprečevanje vsakršnega trializma ter celo napovedovali »boj na življenje in smrt« za vsa ozemlja južno od Drave.²⁶⁶ Prevlado narodne komponente nad ideološko, ko gre za urejanje notranjih razmer v monarhiji, so potrdili nemški krščanski socialisti, ki so se priklonili nemškim nacionalnim zahtevam. In če je nemška solidarnost bila pričakovana, je dokončen poraz trialistične ideje predstavljal izostanek češke podpore ustvarjanju hrvaško-slovenske enote. Češki politiki so namreč v takšni obliki trializma zaznali nevarnost, da bodo kot edini izmed slovanskih narodov ostali osamljeni v nemškem oz. avstrijskem delu monarhije, ter bodo tako sami prešibki za uveljavljanje lastnih interesov oz. za lastno teritorialno-upravno emancipacijo.

Obsojenost trialistične ideje na propad je že leta 1912 opisal citat Bressnitz-Sydačova,²⁶⁷ v katerem so identificirane vse interesne skupine, ki trialistični rešitvi niso bile naklonjene. Proti temu geopolitičnem konceptu so namreč poleg omenjenih ravno tako bili tudi Italijani, ki so v tej ideji videli svojo »narodno smrt«, konec koncev pa so slovensko-hrvaškemu trializmu nasprotovali tudi v delu hrvaških političnih strank. Poleg frankovcev, ki so ga videli kot neuresničljivo vizijo zaradi nemškega interesa dostopa do Jadrana, je bilo še bolj pomembno nasprotovanje vladajoče Hrvaško-srbske koalicije, ki je pod vplivom Srbov iz kraljevine zavračala trialistični model, kateri bi dokončno razdelil Srbe znotraj in izven habsburške monarhije.

---

²⁶⁶ Med takšnimi izstopanji je prednjačil poslanec Wolfgang Dobernig, ki je celo zagovarjal še močnejše partnerstvo z Madžari v boju proti trializmu (Rahten, 2005: 196-198).

²⁶⁷ „Niemci su najoštrij protivnici trializma, jer bi im se zakrčio put na Jadran i dao da propdne liep komad njemačke zemlje u južnoslavenskom moru. Ne manje oštiri protivnici trialističke misli su Česi, jer ne mogu bez južnoslavenskih glasova u austrijskom carevinskom vieću, budući da inače nastaje u njemu opet njemačka većina. Osim toga bi njihov upliv na čitavu Monarhiju znatno oslabio, kad bi se uz ugarsku državu stvorila još i jedna južnoslavenska. Ti isti razlozi ponukali su i Poljake, da trializam odklone, ili se prema njemu odnose sasvim hladno. A pogotovo pak Talijani gledaju u trializmu svoju narodnu smrt. U Ugarskoj su Madžari najodrdješitije ustali protiv trializma, dok se narodnosti u Ugarskoj, kao na pr. Niemci, Rumunji i Slovaci, također broje u tihe protivnike trialističke misli, jer bi odcjepljenjem Hrvatske i Slavonije od saveza s Ugarskom, ostali sami s Madžarima u peštanskom saboru, što svakako ne bi pomoglo poboljšanju njihova položaja. Preostaju dakle još sami južni Slaveni, ali je upravo ludost vjerovati, da bi oni sami mogli biti dovoljno snažni, da habsburškoj državi nametnu trializam, što ga ostali narodi Monarhije ne će i odklanjaju“ (Bressnitz-Sydačov v Pilar, 1990: 365).

Številne ovire na poti do trializma so tako ohranjale upanje pri pobudnikih širšega, srbskega jugoslovanskega koncepta. A to še zdaleč ni pomenilo, da je bila ta ideja v prednosti pred trializmom. Pogled na politična razhajanja v stališčih do takšne ideje je odkrival vrsto še veliko večjih notranjih težav. Pilar²⁶⁸ je smatral, da za takšno enoto južni Slovani izpolnjujejo le enega izmed treh pogojev, in sicer so številčno dovolj močni in potencialno sposobni izboriti lastno državo, obenem pa sta manjkala zgodovinska podlaga in skupna volja za državo ter lastno oblast. Skupne zgodovinske podlage jugoslovanske države namreč ni bilo. Še večji problem pa sta predstavljali ne samo različni temveč tudi v precejšnji meri antagonistični državni volji pri Hrvatih in Srbih.

Lahko bi torej sklenili, da je idejo trializma med drugim zaznamovala tudi nezmožnost dogovora glede osnovnih političnih predpostavk, a le-to ni bilo ključnega pomena za njen neuspeh. Večji vpliv na zastoj razvoja trialistične misli so imele mednarodne okoliščine znotraj monarhije. Trialistična ideja se nikakor ni soočala z večjimi konceptualnimi nasprotovanji, kot je to veljalo za širše jugoslovansko vprašanje. Nasprotovanja pri slednjem so svoj izvor imela v popolnoma drugačnih političnih konceptih, katerih drugačnost je bila tolikšna, da lahko odnose med različnimi vizijami znotraj ideje istega poimenovanja upravičeno opredelimo kot antagonistične. Kljub temu se je srbska ideja jugoslovanske države leta 1918 le udejanjila, medtem ko je trializem ostal le boleč spomin v glavah njegovih privržencev in latentna grožnja za vse njegove sovražnike.

---

²⁶⁸ 1990: 368.

6 VERIFIKACIJA TEZ

Analiza jugoslovanskih državnih konceptov v pričujočem delu kaže na navidezno izjemno dinamičnost jugoslovanske ideje. V tem, sicer zgodovinsko relativno kratkem obdobju, se je stališče do ideje o jugoslovanski državni tvorbi spreminjalo pri večini nosilcev politične moči. Vendar pa je mogoče zaznati ohranjanje temeljnih geopolitičnih predpostavk pri posameznih sklopih jugoslovanskih državnih variacijah.

Najbolj rigiden element konflikta med samimi južnimi Slovani je bilo opredeljevanje glede geopolitičnega središča bodoče tvorbe. Naslednji dejavnik, pri katerem so bila možna nekoliko večja odstopanja, a nikoli v tej meri, da bi med južnimi Slovani lahko prišlo do mednarodnega konsenza, je bila problematika določanja mej. Nekoliko bolj fleksibilen dejavnik je bilo mednarodno pozicioniranje prihodnje jugoslovanske enote. To sicer ni tako jasno razvidno v posameznih delih te analize, saj se na momente zdi, da je vztrajanje na habsburškem okvirju oz. proti njemu bilo ravno tisto osnovno jabolko spora med južnimi Slovani. Vendar je potrebno razumeti, da je odnos do tega elementa bil determiniran glede na trenutno mednarodno politično situacijo, v kateri so se politične stranke opredeljevale za določene koncepte tudi z namenom preživetja same stranke. To je bil torej le vzvod za doseganje primarnih ciljev, in sicer povečevanja lastne (narodne) avtonomije, širjenje političnega, gospodarskega in kulturnega vpliva na ostale jugoslovanske narode, pri čemer je izhodišče predstavljala želja po kontroli nad geopolitičnim središčem jugoslovanske državne tvorbe. Večjo fleksibilnost od obeh drugih temeljnih determinant države je pokazala prihodnost, najjasneje je slednje pokazal primer Antona Korošca in njegov odmik od rigidnega zastopanja teze o habsburški pripadnosti Slovencev. Večina političnih strank je torej imela okrog temeljnega geopolitičnega konstrukta pripravljenih več variacij, ki so jih izpostavljali v odvisnosti od razvoja dogodkov v širšem mednarodnem okolju. Sklepamo lahko, da je jugoslovanstvo, ki so ga sprejemali narodni družbeni nosilci, v prvi vrsti temeljilo na političnem jugoslovanstvu, ki je bilo identificirano kot vzvod uresničevanja nacionalnih ambicij. Marginalne so bile skupine, ki so iskreno zastopale idejo kulturnega jugoslovanstva. Slednje se je intenzivneje začelo razvijati v obdobju pred 1. svetovno vojno v obliki jugoslovanskega nacionalizma, ki se je v diskurz o državnih konceptih priključila kot četrta "nacionalna" skupina.

Srbska koncepcija je izhajala iz ideje o uresnitvi integralne srbske države oz. o vseh Srbih v eni državi, po možnosti čim bolj unitarno urejeni, ki bo izhajala iz kontinuitete neodvisne srbske državno-pravne enote. Jugoslovanstvo v srbski koncepciji je imelo funkcijo omogočanja posrednega asimiliranja in lažjega pristanka nesrbskih elementov na veliko vsesrbsko državo. Druga različica srbskega jugoslovanstva je bila še večja državno-pravna enota, ki jo s prvo družji geopolitična centralnost Srbije, kateri naj bi pripadala vloga jugoslovanskega Piemonta. Srbska vizija kreacije jugoslovanske enote je izhajala iz ideje "osvobajanja" ostalih južnih Slovanov, zaradi katerega bi Srbija posledično bila upravičena do osrednje vloge v družbeno-političnem življenju. V primeru bolj

neugodnega mednarodnega položaja je srbska politična elita bila pripravljena pristati tudi na federativno obliko, v katerem bi svojo enoto poleg Srbov dobili še Hrvati in Slovenci, seveda brez kakršnih koli konfederalnih elementov državne ureditve. Vendar pa je za takšno notranjo ureditev bil postavljen predpogoj o izpuščanju Bolgarije iz jugoslovanskih konceptov. Pogajalski potencial srbskih politikov se je popolnoma izčrpal pri vprašanju statusa Bosne in Hercegovine, ki sta se smatrali za povsem srbski pokrajini. Glede mednarodne opredelitve jugoslovanske tvorbe je vsekakor najbolj izstopalo dejstvo, da nobena od strank v Srbiji ni podpirala trializma v habsburški monarhiji, ravno nasprotno, vse stranke so ga videle kot največjo grožnjo njihovim temeljnim političnim ciljem.

Na drugi strani je hrvaški politični manevrski prostor bil nekoliko širši. Najbolj realna opcija v obstoječem mednarodnem sistemu je bila jugoslovanska enota znotraj habsburške monarhije, ki je najprej temeljila na slovensko-hrvaški enotnosti, z aneksijo BIH pa se je tretja enota nakazovala v maksimalističnih hrvaških težnjah z zaokroženim teritorijem do Drine, v katerem bo geopolitično kulturno središče Zagreb. Pravoslavno in potencialno tudi muslimansko prebivalstvo bi bilo tako v manjšini nasproti hrvaško-slovenski katoliški večini. Pri določanju teritorialnega okvirja na zahodu je z vidika stabilnosti in vplivnosti tretje enote bilo zaželeno čim širše vključevanje slovenskega etničnega prostora, vendar se zaradi zadovoljevanja nemških (avstrijskih) interesov dostopa do morja in miritve italijanskih zahtev, le to ni postavljalo kot imperativ v hrvaški jugoslovanski misli. Posledica tega je bil tudi ožji hrvaško-jugoslovanski koncept, ki ga je zagovarjala Čista stranka prava in je z vidika notranje ureditve to bil plan unitarne hrvaške države. Poleg habsburškega okvirja reševanja hrvaškega (jugoslovanskega) vprašanja so se že od Anteja Starčevića pojavljale tudi ideje o neodvisni državi, ki je ravno tako variirala od ideje, v kateri bi se okrog Hrvaške oz. okrog hrvaškega državnega prava zbrali vsi avstro-ogrski jugoslovanski teritoriji do samostojnosti Troedinega kraljestva (Hrvaške, Slavonije in Dalmacije). Seveda so v predvojnem času ti načrti bili le v domeni politične eksotike, v čigar sfero so bili uvrščeni tudi njihovi zagovorniki, saj teh planov večina družbene elite ni smatrala za uresničljive. Vsekakor pa lahko z gotovostjo zaključimo, da je hrvaška nacionalna ideja izključevala Srbijo kot del hrvaškega jugoslovanskega koncepta, kar je predstavljalo temelj hrvaško-srbskega jugoslovanskega spora. Le marginalna Hrvaška social-demokratska stranka se je zavzemala za združevanje vseh južnih Slovanov (torej tudi Srbov in Bolgarov), a tudi ona je to videla v okviru habsburške monarhije. Pri primerjavi uresničevanja in utemeljevanja upravičenosti svojih stališč sta se hrvaško in srbsko jugoslovansko gibanje razlikovala glede metod. Tako je najprej ilirstvo in nato jugoslovanstvo s hrvaškega stališča bilo zaznано kot model za vzpostavitev državne tvorbe na področju, ki si ga je lastila ideja hrvaškega državnega prava, kar bi ravno tako skozi daljše obdobje obstoja državne tvorbe pod vplivom kulturnega centra v Zagrebu, lahko privedlo do hrvaške politično-ekonomske emancipacije na širšem področju, kot ji je to zagotavljalo demografsko stanje v 19. stoletju. Medtem ko je torej pri Srbih potekal boj za državno emancipacijo vseh Srbov, tudi tistih ki so bili Srbi samo po iracionalnih dogmah nekaterih nacionalnih buditeljev, je pri Hrvatih potekal boj za širšo mednarodno legitimacijo hrvaškega državnega prava na teritoriju, ki ga slednje pokriva, ne glede na to, kdo to področje poseljuje.

Slovenem je, ne glede na politično pripadnost, obrobni položaj glede na jugoslovansko celoto determiniral temeljni politični cilj, ne glede na to, za kateri koncept jugoslovanstva je šlo. Osnovni namen je bilo doseči vključitev celotnega oz. čim širšega slovenskega etničnega področja v to državno tvorbo, bodisi v bodisi izven habsburške monarhije. Podobno kot pri Hrvatih je bilo prvo ne le bolj realno, ampak pri precejšnjem deležu prebivalstva in družbeno-politični eliti tudi bolj zaželeno. Prevlada katoliške struje v slovenskem političnem življenju je bolj kot drugje dodala še ideološko komponento pri določanju okvirja jugoslovanske države. Osnova jugoslovanskega vprašanja je najprej bilo slovensko-hrvaško zavezništvo, ki se je v predvojnem obdobju izkristaliziralo v katoliškem jedru. Slovenski interes širitve jugoslovanstva preko meja je zato bil dvojnega pomena, in sicer v prvi vrsti zaradi preprečevanja periferizacije slovenskih področij in po drugi strani zaradi ohranjanja katoliške večine v jugoslovanski tvorbi. Drugi slovenski cilj z vidika jugoslovanske problematike je bilo vprašanje slovenske avtonomije znotraj prihodnje enote z jugoslovanskim predznakom. Vendar pa to vprašanje zaradi akutnosti primarnih okvirjev jugoslovanstva ni bilo predmet detajlne razprave niti med samimi slovenskimi politiki in se je pojavljalo le kot posredni dejavnik, ki se je navezoval na določen predlog okvirja jugoslovanstva. Slovenske stranke so poskušale podobne namene uresničiti s pomočjo drugačnih metod, ki so jih implicirali drugačni cilji. Pri tem so se narodno-katoliške vrste naslanjale na model subjektivizacije v okviru avstroslavizma, ki bo na Balkanu odprl pot za uveljavljanje rimsko-katoliškega civilizacijskega kroga in s tem Slovence postavil v vlogo mentorjev preobrazbe in razvoja tega področja. Liberalci so po drugi strani svoje ideje naslanjali na romantični panslavizem, ki je imel močni antiklerikalni, natančneje antikatoliški pridih. Jugoslavizmu, kot ga danes razume večina, je bila najbližja Jugoslovanska socialno-demokratska stranka, ki pa se je v prvi vrsti zavzemala za politični aspekt jugoslavizma, iz česar je jasno razviden njegov namen, in sicer slovenska narodna in kulturna emancipacija.

Kot četrto skupino, ki se je vključevala v razpravo o jugoslovanskem vprašanju, lahko identificiramo grupacijo jugoslovanskih nacionalistov. Za slednje je politično jugoslovanstvo predstavljalo naravno nadgrajevanje kulturne enotnosti. Uporabljali so podobno nacionalistično retoriko, kot je bila prisotna pri srbskih ali hrvaških nacionalnih idejah, vendar je jugoslovanstvo za nacionaliste pomenil končni cilj in ne le sredstvo uresničevanja parcialnih interesov dela jugoslovanske skupnosti. Bistven element razlikovanja jugoslovanskega nacionalizma od drugih nacionalizmov je njihovo dojetje ideje jugoslovanstva, ki je v prvi vrsti temeljilo na nekaterih kulturnih podobnostih, istočasno pa so se prezirale vse različnosti. Posledica tega je bilo najprej ignoriranje, nato pa izrazito napadanje vseh subjektov, ki so predstavljali kulturne elemente, kateri so odražali posebnosti posameznih delov jugoslovanske celote. Predvsem je bilo to zaznano v odnosu do religije, ki se jo je pogosto izpostavljalo kot kamen spotike, kateri ovira poenotenje vseh južnih Slovanov v »Jugoslovane«. Pripadniki te skupine so se najprej zavzemali za jugoslovanstvo v najširšem kontekstu, kot nekakšno podvrsto panslavizma, torej od slovenskih do vključno bolgarskih etničnih področij. Vendar pa so izrazi jugoslovanskega nacionalizma imeli tudi svoje posebnosti, glede na okolje, v katerem so delovali. Slovenski liberalci so bili verjetno najbolj »čisti«
pripadniki

jugoslovanskega nacionalizma, ki se je izgradil na antagonizmu do Italijanov in Nemcev. V Srbiji je jugoslovanski nacionalizem bil najbolj izrazit v krogu zbranem okoli časopisa Slovenski jug, ki je zagovarjal ravno takšen, širši koncept jugoslovanstva. Vendar pa ni ostal imun na vzpon srbske nacionalistične retorike v kriznih obdobjih, predvsem aneksijskem in seveda obdobju druge balkanske vojne, ko so se močno radikalizirali odnosi tako z Bolgari kot s Hrvati.

Jugoslovanstvo na Hrvaškem in Slovenskem je torej najprej percipirano kot možnost priključitve Srbije in eventualno Bolgarije v koncept habsburške monarhije, kar je bilo precej daleč od ideje balkanske federacije, sestavljene okrog Srbije, ki so si jo predstavljali beograjski ideologi jugoslovanstva. Ravno to je bila bistvena razlika med srbskim in slovensko-hrvaškim jugoslovanstvom. V primeru razpada Avstro-Ogrske, kar pa je med politiki znotraj habsburške monarhije v večini veljalo za neuresničljivo, se je torej najbolj realna zdela federalna jugoslovanska državna tvorba, po možnosti s konfederalnimi elementi, v kateri bi hrvaško-bolgarsko zavezništvo lahko povsem preprečilo srbsko dominacijo v državi. Posledično je moč jugoslovanske ideje s Srbijo v središčnem položaju pri Hrvatih in večini Slovencev močno upadla v času 2. balkanske vojne, ko se je pokazalo, da so nacionalni cilji pri Srbih (in Bolgarih) le premočni za iskreno enotnost. Sledilo je obračanje k trialistični rešitvi, ki je imela pomembne podpornike med politiki lojalnimi Habsburžanom, a je število in moč nasprotnikov takšnemu konceptu le bila premočna, da bi se lahko ideja implementirala in mogoče celo prispevala k nekoliko drugačnemu razvoju zgodovine od leta 1914 naprej.

Jugoslovanstvo je za omenjene štiri skupine predstavljalo polje za politično tekmo. Pogoje tekmovanja so determinirala širša mednarodna politična dogajanja, ki so silila jugoslovanske politične skupine na prilagajanje svojih idej makrogeopolitičnim razmeram, pri čemer so dobro pazile na ohranjanje temeljnih predpostavk lastne narodne ideje. Na ta način so se v jugoslovanski koncept vklapljale paradigme narodnih in nacionalnih misli, ki so si prizadevale za primat v jugoslovanstvu. Dejstvo, da so ti spori onemogočili formiranje enotnega koncepta jugoslovanstva, pri katerem bi bil dosežen konsenz glede osnovnih političnih predpostavk, in sicer obsega teritorija, političnega središča, vrste oblasti in opredelitve navzven, kaže na kvalitativne in kvantitativne razsežnosti jugoslovanskih razhajanj. Upoštevajoč to dejstvo, je o jugoslovanstvu bolj kot v kontekstu označevanja nacionalnega gibanja smiselno govoriti kot o političnem konstrukt, preko katerega se je poskušalo uveljaviti posamezne nacionalne ideje.

Iz navedenega lahko potrdimo, da so jugoslovanski državni koncepti bili prisotni pri političnih elitah vseh treh obravnavanih narodih, z njimi pa so špekulirale tako stranke na oblasti kot njihove opozicije na Slovenskem, Hrvaškem in v Srbiji. Ker so ideje jugoslovanske države v večini izhajale iz narodnih idej, so temeljne determinante narodnih državnih konceptov bile prenesene na jugoslovansko raven. Torej je karakter prevladujočega jugoslovanstva pri političnih elitah bil determiniran s političnimi motivi posameznih narodov, ki so si v ključnih parametrih državnosti bili nasprotujoči, s čimer so si tudi jugoslovanski državni koncepti nasprotovali v temeljnih postavkah političnega okvirja.

7 VIRI

ČASOPISNI VIRI:

- Novi list. Časopisna zbirka: izvodi v letu 1908.
- Novi Srbobran, 16.11.1903.
- Obzor. Časopisna zbirka: izvodi v letu 1902.
- Slovenec. Časopisna zbirka: izvodi v obdobju 1905 – 1914.
- Slovenski jug. Časopisna zbirka: izvodi v obdobju 1902 – 1912.
- Slovenski narod. Časopisna zbirka: izvodi v obdobju 1900-1918.
- Soča. Časopisna zbirka: izvodi v obdobju 1901-1914.
- Srbobran. Št. 168/169. Avgust, 1902.
- Straža. Časopisna zbirka: izvodi v obdobju 1910-1914.

ZNANSTVENI ČLANKI:

- Boban B.: Mladi Stjepan Radić o Srbima u Hrvatskoj i odnosima Hrvata i Srba. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Vol. 28, 1995.
- Gavrilović D.: Svetozar Pribičević i srpsko – hrvatska saradnja od 1897. do 1905. godine. Banja Luka: Filozofski fakultet, 2009.
URL:[http://www.centerforhistory.net/images/stories/pdf/golubivc2009_darko_gavrilovic.pdf], 14.8.2010.
- Stanoyevich M. S.: What Serbia Wants. The Journal of Race Development, Vol. 9, No. 2, pp. 136-144. Published by: Stable, oktober 1918.
URL: [<http://www.jstor.org/stable/29738284>], 23.09.2010.
- Wank S.: Source Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy: Three Secret "Mémoires"Author(s). The Slavonic and East European Review, Vol. 41, No. 97 (Jun., 1963), pp. 513-536. Published by: the Modern Humanities Research Association and University College London, School of Slavonic and East European Studies.
URL: [<http://www.jstor.org/stable/4205475>], 23.09.2010.

8 LITERATURA

- Bakić J.: Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2004.
- Banac I.: Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika. Zagreb: Globus, 1988.
- Brubaker R.: Nationalism reframed: nationhood and the national question in the New Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Cvijić J.: Govori i članci. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Književne novine, 1991.
- Čirković S.: Srbi u srednjem veku. Beograd: Idea, 1997.
- Djokić D. (ur.): Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918-1992. London: Hurst & Company, 2003.
- Ekmečić M.: Stvaranje Jugoslavije 1790-1918. Beograd: Prosveta, 1989.
- Engelsfeld N.: Povijest hrvatske države i prava – razdoblje od 18. do 20. stoljeća. Zagreb: Pravni fakultet Zagreb, 2002.
- Gabršček A.: Goriški Slovenci – narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice. 2. knjiga – od leta 1901 do 1924. Ljubljana: samozaložba, 1934.
- Hall R. C.: The Balkan Wars 1912-1913. Prelude to the First World War. London, New York: Routledge, 2000.
- Huntington S. P.: Spopad civilizacij. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
- Lampe J. R.: Yugoslavia as history. Twice there was a country. Second edition. Cambridge: Cambridge University press, 2000.
- Lončar D.: Politično življenje Slovencev: od 4. januarja 1797 do 6. januarja 1919. Ljubljana: Slovenska matica, 1921.
- Melik V.: Slovenci 1848-1918 : razprave in članki. Maribor: Litera, 2002.
- Mitrović A.: Prodor na Balkan: Srbija u planovima Austro-Ugarske I Nemačke 1908-1918. Beograd: Nolit: 1981.
- Morgenthau H.J.: Politika med narodi : borba za moč in mir. Ljubljana: DZS, 1995.
- Pilar I.: Južnoslavensko pitanje: prikaz cjelokupnog pitanja/L.V. Südland. Varaždin : Hrvatska demokratska stranka, Podružnica Varaždin, 1990.
- Pleterski J.: Politika 'novog kursa', jadranski kompromis i Slovenci. Beograd: Jugoslovenski historijski časopis, 1975.
- Prunk J.: Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Ljubljana: Društvo, 1986.
- Prunk J.: Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768-1992). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.

- Prunk J., Toplak C., Hočevar M.: *Parlamentarna izkušnja Slovencev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006.
- Rahten A.: *Slovenska ljudska stranka v Dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v Habsburški monarhiji 1897-1914*. Celje: Cenesa, Založba Panevropa, 2001.
- Rahten A.: *Zavezništva in delitve: razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848-1918*. Ljubljana: Nova revija, 2005.
- Rogel C.: *The Slovenes and Yugoslavism 1890-1914*. Boulder: East European Quarterly, New York: distributed by Columbia university press, 1977.
- Sajovic B.: *Od male Srbije do velike Jugoslavije*. Ljubljana: Založba Karantanija, 2006.
- Smičiklas T.: *Život i djela dra. Franje Račkog*. Zagreb, 1895.
URL: [<http://www.crohis.com/sknjige/smiciklas.htm>], obiskano 1.4.2010.
- Spykman N. J.: *America's strategy in world politics: the United States and the balance of power; with a new introduction by Francis P. Sempa*, 2008.
- Stanković Đ.: *Nikola Pašić, saveznici i stvaranje Jugoslavije*. Beograd: Nolit, 1984.
- Šuklje F.: *Sodobniki: mali in veliki*. Ljubljana: Satura, 1933.
- Šulek B.: *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882*. Zagreb: Dionička tiskara, 1883.
- Trumbić A.: *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija*. Zagreb: Tipografija, 1936.
- Ušeničnik A.: *Um die Jugoslavija. Eine Apologie*. Ljubljana: Verlag der Katholischen Buchhandlung, 1918.
- Vodopivec P.: *Slovenska zgodovina 1780-2004*.
URL: [<http://www.sistory.si/publikacije/pdf/zgodovina/Slovenska-zgodovina-1780-2004.pdf>], 26.9.2008.
- Vukadinović R.: *Međunarodni politički odnosi*. Zagreb: Barbat, 1998.
- Vukas B.: *Hrvatska državnost s gledišta međunarodnog prava*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2002.